

ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา
A STUDY OF THE FAITH IN SAMATHA AND
VIPASSANA MEDITATION CULTIVATION

พระมหานិวัตกร กลุยานวฑฒโน (อนุรัตน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา

พระมหานិวัตกร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Faith in Samatha and
Vipassana Meditation Cultivation**

Phramaha Niwat Kalyāṇavaḍḍhano (Unarat)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสุศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระศรีสุทธิเวที, ดร.)

กรรมการ

(พระมหามชวินทร์ ปรีสุตตโม, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระศรีสุทธิเวที, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหานิวัตร กลยาณวฑฒโน)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา
 ผู้วิจัย : พระมหานិวัตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
 คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
 : พระศรีสุทธิเวที (ขวัญ ภิรมโน), ป.ธ. ๙, พธ.บ., ศษ.ม., ป.ร.ด. (วัฒนธรรมศาสตร์)
 : ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์, ป.ธ. ๗, พธ.บ., อ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 วันสำเร็จการศึกษา : ๗/มีนาคม/๒๕๕๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา และเพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุป วิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศรัทธาที่เป็นองค์ธรรมเบื้องต้นในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนานั้น มุ่งเน้นถึงศรัทธาที่ชื่อว่า “สัทธาญาณสัมปยุต” แปลว่า ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและกลั่นกรองในการตัดสินใจ โดยมุ่งถึงศรัทธาอันแยกลักษณะออกเป็น ๒ กลุ่ม โดยกลุ่มที่ ๑ มีลักษณะแห่งศรัทธาอันเกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อคืออนุสสติ ๖ มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่อนคลาย มีผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิต จิตสงบ ซึ่งถือเป็นศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา ส่วนศรัทธาอีกลักษณะหนึ่งคือความวางใจ ปล่อยใจต่อสภาวะธรรมที่ปรากฏเฉพาะหน้าจนทำให้เกิดความมุ่งมั่น แน่วแน่ต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ จนจิตสามารถเห็นวิปัสสนาญาณรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ อันเป็นลักษณะของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ในการเจริญสมณภาวนา ศรัทธาเป็นองค์เครื่องหนุนให้จิตเกิดความตั้งมั่น สงบ เป็นสมาธิ จะปรากฏโดดเด่นเป็น ๑ ในจริต ๖ คือ สัทธาจริต ซึ่งเป็นการค้ำคองอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมในการเจริญสมณภาวนา ก็มีภูมิจานที่ที่เหมาะสมแก่คนสัทธาจริต ได้แก่ อนุสสติ ๖ คือ ๑) พุทธอนุสสติ ๒) ธัมมานุสสติ ๓) สังฆานุสสติ ๔) สีลานุสสติ ๕) จาคานุสสติ ๖) เทวตานุสสติ

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศรัทธาจะปรากฏโดดเด่นในรูปของสัทธินทรีย์ในอินทรีย์ ๒๒ ที่ประกอบด้วยสัทธาเจตสิก ๑ ในโสภณสาธาณเจตสิก ๑๙ ดวง ที่ประกอบในโสภณจิต ๙๑ ดวง อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ในขณะที่เดียวกันศรัทธาก็เป็นเครื่องมือแห่งการตรัสรู้ เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ในรูปของสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ และสัทธาพละ ในพละ ๕ ซึ่งถือเป็นองค์ธรรมอันนำไปสู่การพัฒนาเพื่อความพ้นทุกข์ เป็นพระอริยบุคคลประเภทสัทธานุสสารี ผู้เดินทางไปตามศรัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เพราะเข้าใจอริยสัจได้ถูกต้อง

Thesis Title : A Study of the Faith in Samatha and Vipassana Meditation Cultivation

Researcher : Phramaha Niwat Kalyāṇavaḍḍhano (Unarat)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Sisuttiwethi (Khoun Thiramano), Pali IX, B.A. M.A., Ph.D. (Cultural Science)

: Dr. Charoon Wonnakasinanont, Pali VII, M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 7/March/2016

Abstract

This thesis has three objectives; to study faith in Theravada Buddhist Scriptures, to study faith in Samatha Meditation Practice, and to study faith in Vipassana Meditation Practice. Clarified data are taken from the Theravada Buddhist scriptures and other related documents, then composed, summarized, analyzed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars. From the study it found that;

In Theravada Buddhist scriptures, faith is the primary Dhamma factor of Samatha and Vipassana Meditation. By focusing on the faith names “Saddhāñānasampayutta” (faith combines with wisdom and selective decision) which can be divided into two groups of character: the first group of faith from the faith develop object of six Anussati (recollection) those improve brightness of mind condition. Advantages for non-glooming of consciousness or peaceful of consciousness which is the faith in Samatha Meditation, for the other faith is the equanimity of mind. Mind assures at the present confronting natural phenomenon until the arising of determination. Persists with that natural phenomenon (pakkhandharasā = straight forward) until the mind can get on Vipassana track by knowing those natural phenomenon which is the faith in Vipassana Meditation practicing.

In Samatha Meditation Practice, faith is a support factor for persistence, peacefulness and concentration arising in mind. Clearly appears as one of six carita (personal behavior characteristics): Saddhā-carita (faithful temperament) which is the selection of practitioners’ behavior in accordance with Samatha Meditation. Kammatṭhāna those suit for faithful temperament person are six recollections: 1) Bhaddhānussati: recollection of the Buddha, 2) Dhammānussati: recollection of the Dhamma, 3) Saṅghānussati: recollection of the Sangha, 4) Sīlānussati: recollection of

morality, 5) Cāgānussati: recollection of liberality, and 6) Devatānussati: recollection of deities.

In Vipassana Meditation Practice, faith appears outstandingly as Saddhindriya (faith faculty) of twenty two Indriya (faculties), combines with Saddhācetasika (faith mental factor) in nineteen Sobhaṇa-sādāraṇacetāsika (universal beautiful mental factors) which is Vipassana sense-object: Vipassanabhūmi. At the same time, faith is also an enlightenment equipment, called the Bodhipakkhiya-dhamma manifests as Saddhindriya (confidence) in five Indriya (controlling faculty) and Saddhabala (confidence power) in five Bala (power). Which is a Dhamma factor leads to the development of being free from sufferings, to be a Noble Person of Saddhānusaārī: the one who gone with faith and Saddhāvimutta: liberated by faith. Absolutely understands the Noble Truth.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สมเด็จพระสังฆราช) อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้นเพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ส่งผลให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๗ และให้ความอุปถัมภ์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือนตลอดหลักสูตร อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายไปทั่วประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน ขออนุโมทนากองทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยที่ได้อุปถัมภ์การศึกษาในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระปลัดชัชวาล ชินสโร พระกัมมัฏฐานาจารย์เย ผู้ที่ข้าพเจ้ายกไว้เป็นอาจารย์ทางจิตวิญญาณในการนำเข้าสู่ทางเดินแห่งมรรคปฏิบัติ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่คอยใส่ใจ ดูแล ปกป้อง ป้องกัน คอยแนะนำหลักการปฏิบัติและสอบ/แก้สภาวะจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาตลอด ๗ เดือนไม่ได้ขาด ณ ศูนย์กลางการศึกษาวิปัสสนาธุระ พุทธวิหาร วัดพระธรรมจักร ตำบลดงละคร อำเภอเมืองจังหวัดนครนายก (๗ เดือนครั้งที่ ๑) พระภาวนาพิศาลเมธี (ประเสริฐ มนต์เสวี) ที่แนะนำการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา พระราชสิทธิธำมรงค์ ประธานสงฆ์วัดนาหลวง ที่มอบโอวาทธรรมนำปฏิบัติจุดดวงควัตร ณ วัดนาหลวง จังหวัดอุดรธานี เป็นเวลา ๑ เดือน และท่านสยาตอภัททันตะ อุชฺฐิละ เจ้าสำนักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มหาสีสาสนเยกตา ที่แนะนำหลักการปฏิบัติ ในระยะ ๒ เดือนสุดท้าย ณ วัดมหาสิริ กรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์ (๗ เดือนครั้งที่ ๒)

ขอกราบขอบพระคุณกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระศรีสุทธิเวที, ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เจริญพรขอบใจ ดร. จรุง วรรณกสิณานนท์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รศ. เวทย์ บรรณกรกุล ที่กรุณาให้คำแนะนำ ตรวจสอบ และแก้ไขวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์ ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย และวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้เกี่ยวข้องทุกรูป/ท่าน

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระเทพโพธิวิเทศ (วีรยุทธ์ วีรยุทธ์โธ) หัวหน้าพระธรรมทูตสายประเทศอินเดีย-เนปาล ผู้เป็นพระผู้ใหญ่ในสายปกครอง ที่ยอมเหนื่อย คอยฝึก/บ่ม /อบรม เป็นแรงขับให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้และเข้าใจวิชาการต่าง ๆ ด้านบริหารทางการศาสนา ก่อนเข้ามาสู่สายการปฏิบัติ

ปัญญาวิสงฆ์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาขออน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย และขอมอบถวายเป็นธรรมบรรณาการแต่บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทคุณงามความดีและความรู้ ตลอดถึงท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหานិวัตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์)

วันที่ ๗ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
สารบัญตาราง	(๑๐)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๑๑)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑

บทที่ ๒ ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของศรัทธา	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัทนัย	๑๓
๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย	๑๓
๒.๑.๓ ความหมายตามพจนานุกรม	๑๓
๒.๑.๔ ลักษณะที่จิตคู่ของศรัทธา	๑๔
๒.๒ หน้าที่ของศรัทธา	๑๕
๒.๒.๑ หน้าที่ทำลายหรือกำจัด	๑๕
๒.๒.๒ หน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม	๑๖
๒.๓ ประเภทของศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา	๑๙
๒.๓.๑ สัทธาญาณวิปปยุต	๑๙
๒.๓.๒ สัทธาญาณสัมปยุต	๒๐
๒.๔ บ่อเกิดศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา	๒๒
๒.๔.๑ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่าง ๆ	๒๒
๒.๔.๒ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก	๒๔
๒.๔.๓ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง	๒๔

๒.๔.๔ ศรัทธามีป้อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง	๒๕
๒.๕ ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่าง ๆ	๒๕
๒.๕.๑ ศรัทธาในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญในความเชื่อมั่นถึงศักยภาพมนุษย์	๒๕
๒.๕.๒ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมเกิดก่อน	๒๗
๒.๕.๓ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมนำสู่ความเจริญ	๒๗
๒.๕.๔ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมสร้างพลัง	๒๗
๒.๕.๕ ศรัทธาเป็นธรรมให้เกิดความสงบเย็น	๒๘
๒.๖ อุปมาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์	๒๘
๒.๖.๑ ศรัทธาเปรียบเหมือนเพื่อน	๒๙
๒.๖.๒ ศรัทธาเปรียบเหมือนเสบียง	๒๙
๒.๖.๓ ศรัทธาเปรียบเหมือนพีช	๓๐
๒.๖.๔ ศรัทธาเปรียบเหมือนทรัพย์	๓๐
๒.๗ องค์ธรรมที่มีศรัทธาประกอบรวมที่ปรากฏในคัมภีร์	๓๑
๒.๗.๑ พละ ๕	๓๑
๒.๗.๒ อินทรีย์ ๕	๓๒
๒.๗.๓ เสขพละ ๕	๓๔
๒.๗.๔ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔	๓๕
๒.๗.๕ เวสาร์ชชกรณธรรม ๕	๓๖
๒.๗.๖ วัชฒิ หรือ อารยวัฒิ ๕	๓๗
๒.๗.๗ สปัริสธรรม ๘	๓๘
๒.๗.๘ อริยทรัพย์ ๗	๓๙
๒.๗.๙ องค์ของผู้กระทำความเพียร ๕	๔๐
๒.๗.๑๐ สมชีวิธรรม ๔	๔๑
๒.๗.๑๑ จรณะ ๑๕ เสขปฏิบัติ	๔๑
๒.๗.๑๒ อุบาสกธรรม ๕	๔๒
๒.๗.๑๓ หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร	๔๓
๒.๘ ศรัทธานำไปสู่การหลุดพ้น	๔๕
๒.๘.๑ ศรัทธามีหน้าที่ทำลายอกุศลธรรม	๔๕
๒.๘.๒ ศรัทธามีหน้าที่สร้างปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม	๔๖
๒.๘.๓ การพัฒนาศรัทธาต่อการหลุดพ้น	๔๖
๒.๙ บทสรุป	๔๘

บทที่ ๓ ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา

๓.๑ ความหมายของสมถภาวนา	๕๐
-------------------------	----

๓.๑.๑ ความหมายของสมถภาวนา	๕๐
๑) สมถตามหลักสี่ทนต์	๕๑
๒) สมถตามหลักอัฐนัย	๕๑
๓) คำที่เป็นไวยากรณ์สมถะ	๕๒
๔) ความหมายของคำว่าภาวนา	๕๓
๕) สมถภาวนา ๒ ประการ	๕๔
๓.๑.๒ อารมณ์และวิธีปฏิบัติของสมถภาวนา	๕๕
๓.๑.๓ อานิสงส์ของการเจริญสมถภาวนา	๗๑
๑) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจปฐวีกสิณ	๗๒
๒) ฤทธิ์เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโปกสิณ	๗๓
๓) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจเตโชกสิณ	๗๓
๔) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจจวโยกสิณ	๗๓
๕) ฤทธิ์ที่เกิดจากอำนาจนีกสิณ	๗๓
๖) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจปิตกสิณ	๗๓
๗) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจโลหิตกสิณ	๗๓
๘) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจโอทาทกสิณ	๗๔
๙) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจอาโลกกสิณ	๗๔
๑๐) ฤทธิ์พิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมถะ (สมาธิวิปัสณาภิธานิ)	๗๔
๑๑) อานิสงส์ของการเจริญพุทธานุสสติ	๗๔
๑๒) อานิสงส์ของการเจริญธัมมานุสสติ	๗๕
๑๓) อานิสงส์ของการเจริญสังฆานุสสติ	๗๕
๑๔) อานิสงส์ของการเจริญสีถานุสสติ	๗๖
๑๕) อานิสงส์ของการเจริญจาคานุสสติ	๗๖
๑๖) อานิสงส์ของการเจริญเทเวตานุสสติ	๗๖
๑๗) อานิสงส์ของการเจริญอุปสมานุสสติ	๗๗
๑๘) อานิสงส์ของการเจริญมรณานุสสติ	๗๗
๑๙) อานิสงส์ของการเจริญกายคตาสติ	๗๘
๒๐) อานิสงส์ของการเจริญอานาปานสติ	๗๘
๒๑) อานิสงส์ของการเจริญเมตตา	๗๙
๒๒) อานิสงส์ของการเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา	๗๙
๓.๑.๔ จริตกับการเจริญสมถภาวนา	๘๐
๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับสมถภาวนา	๘๓
๓.๒.๑ ปกติศรัทธา	๘๓
๓.๒.๒ ภาวนาศรัทธา	๘๔

๓.๒.๓ ลักษณะของศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา	๘๕
๑) สัมปสาทลักษณะศรัทธา	๘๕
๒) ลักษณะที่จตุกกะ ของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญสมถภาวนา	๘๖
๓.๒.๔ สัทธาจริตกับการเจริญสมถภาวนา	๘๖
๑) ลักษณะของบุคคลอันประกอบด้วยสัทธาจริต	๘๖
๒) กัมมัญฐานที่เหมาะสมแก่สัทธาจริต	๘๗
๓) สปปายะที่เหมาะสมในการปฏิบัติธรรมของคนสัทธาจริต	๘๗
๓.๓ ศรัทธาเป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ	๘๘
๓.๔ ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนามุ่งสู่การเห็นธรรมในธรรม	๘๙
๓.๕ บทสรุป	๙๐

บทที่ ๔ ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๔.๑ นิยามความหมายของวิปัสสนาภาวนา	๙๑
๔.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนา	๙๑
๑) วิปัสสนาตามหลักสัททนต์	๙๑
๒) วิปัสสนาตามหลักอรรถนต์	๙๒
๓) คำที่เป็นไวยากรณ์ของวิปัสสนา	๙๒
๔) วิปัสสนาในความหมายของนักปฏิบัติและนักวิชาการ	๙๔
๕) ความหมายของวิปัสสนาภาวนา	๙๖
๔.๑.๒ อารมณฺ์และวิธีเจริญวิปัสสนาภาวนา	๙๗
๑) วิปัสสนาภูมิ ๖	๙๗
๒) การเจริญวิปัสสนา ๔ วิธี	๑๐๑
๓) การเจริญวิปัสสนาตามจริต ๒ วิธี	๑๐๑
๔) วิธีเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิปัสสนาภูมิ ๖	๑๐๒
๕) วิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๑๐๓
๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับวิปัสสนาภาวนา	๑๑๖
๔.๒.๑ ลักษณะของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๑๑๗
๑) สัมปักษ์นหลักคุณศรัทธา	๑๑๗
๒) ลักษณะที่จตุกกะ ของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๑๑๘
๔.๒.๒ ศรัทธาที่ปรากฏในวิปัสสนาภูมิ ๖	๑๑๘

๔.๒.๓ ศรัทธาที่ปรากฏในโพธิปักขิยธรรม	๑๒๐
๑) สัทธินทรีย์	๑๒๑
๒) สัทธาพละ	๑๒๑
๔.๓ ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของปัญญา	๑๒๒
๔.๔ พระอริยบุคคลประเภทสัทธานุสारी และสัทธาวิมุต	๑๒๓
๔.๔.๑ สัทธานุสारी	๑๒๔
๔.๔.๒ สัทธาวิมุต	๑๒๔
๔.๕ พุทธบริษัทที่มีศรัทธานำไปสู่การหลุดพ้นในครั้งพุทธกาล	๑๒๕
๔.๕.๑ พุทธบริษัทในฝ่ายภิกษุ	๑๒๕
๔.๕.๒ พุทธบริษัทในฝ่ายภิกษุณี	๑๒๘
๔.๕.๓ พุทธบริษัทในฝ่ายอุบาสก	๑๒๙
๔.๕.๔ พุทธบริษัทในฝ่ายอุบาสิกา	๑๓๐
๔.๖ บทสรุป	๑๓๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๓
๕.๑.๑ ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๓๓
๕.๑.๒ ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา	๑๓๔
๕.๑.๓ ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๑๓๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษานำไปใช้	๑๓๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๓๖
บรรณานุกรม	๑๓๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๒

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
ตารางที่ ๑	ตารางแสดงลักษณะของสัทธาญาณวิปยุต	๑๙
ตารางที่ ๒	ตารางแสดงลักษณะของสัทธาญาณสัมปยุต	๒๑
ตารางที่ ๓	ตารางแสดงลักษณะความแตกต่างของศรัทธา	๒๒
ตารางที่ ๔	ตารางภาพแสดงกระบวนการพัฒนาศรัทธาสู่การหลุดพ้นในจังกีสสูตร	๔๘
ตารางที่ ๕	สรุปตารางแสดงกัมมฐานที่เหมาะสมกับจริต และระดับผลของสมาธิที่สำเร็จ	๘๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีหลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลกษณธรรคปาติ พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗

- ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๐/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลกษณธรรค พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๐ หน้า ๙๘

การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์เท่านั้น ดังนี้

การอธิบายอักษรย่อพระวินัยปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	
๑-๒	วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
๔	วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	
๙	ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาบาลี)
	ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	สหายนวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๒๒	อง.ปญจก. อง.ฉกุก	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย) (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. ขุ.อุ. ขุ.อิตติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย) (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย) (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค (ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อพระอภิธรรมปิฎก (ไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๓๔	อภิ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิมังค์ (ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับชื่อคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และ ปกรณ์วิเสส มีหลักการใช้คำย่อโดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐/๒๐. หมายถึง วินยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิภังคอฎฐกถา ฉบับภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๐ หน้า ๒๐

- ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓. หมายถึง ทีฆนิกาย ลีนตลปปกาสินี สีลกขณชวคคฎีกา ฉบับภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓

การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์หรือ สารนิพนธ์เท่านั้น ดังนี้

การอธิบายอักษรย่ออรรถกถาพระสุตตันตปิฎก (บาลี)

ขุ.ป.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปาสนี ปฏิสัมภีทมารคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

การอธิบายอักษรย่ออรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก (บาลี)

อภิ.วิ.อ (บาลี) = อภิธรรมปิฎก วิมังค สมโหมะวิโนทนีอฎฐกถา (ภาษาบาลี)

การอธิบายอักษรย่อปรณวิเสส (บาลีและไทย)

วิภาวินี.	(บาลี)	=	วิภาวินีปรณ	(ภาษาบาลี)
วิสุทธิ	(ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปรณ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เฉพาะอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๙๑ เล่ม พุทธศักราช ๒๕๒๕ มีหลักการใช้คำย่อโดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วย เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ตามลำดับ เช่น

- วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๒๐ หมายถึง วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิมังค์อรรถกถา ฉบับภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๒๐

- ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/-/-/๑๐ หมายถึง สังยุตตนิกาย สारตถปกาสินี นิตานวรรคอรรถกถา ฉบับภาษาไทย เล่ม ๒ หน้า ๑๐

การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์เท่านั้น ดังนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑	๑	-	วิ.มหา.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา มหาวิมังค์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๒	๑	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๒	๒	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๓	๑	-	ที.ปา.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๓	๒	-	ที.ปา.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๑	๑	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี มูลปัญญาสกอรรถกถา
๑	๒	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี มูลปัญญาสกอรรถกถา
๑	๓	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี มูลปัญญาสกอรรถกถา
๒	๑	-	ม.ม.อ. (ไทย)	มัชฌิมปัญญาสกอรรถกถา
๒	๒	-	ม.ม.อ. (ไทย)	มัชฌิมปัญญาสกอรรถกถา
๑	๒	-	ส.ส.อ. (ไทย)	สารตถปกาสินี สคาถาวรรคอรรถกถา
๑	๒	-	อง.ทก.อ. (ไทย)	มโนรณปุรณี ทุกกนิบาตอรรถกถา
๑	๓	-	อง.ตีก.อ. (ไทย)	มโนรณปุรณี ตีกกนิบาตอรรถกถา
๒	-	-	อง.จตุกก.อ. (ไทย)	มโนรณปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา
๔	-	-	อง.สตัดก.อ. (ไทย)	มโนรณปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา

เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ		ชื่ออรรถกถา	
๑	๒	-	ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	ธรรมบท
๑	๔	-	ขุ.อิตฺติ.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	อิตฺตวุตตะกะ
๒	๓	-	ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
๒	๔	-	ขุ.เถรี.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา
๗	๑	-	ขุ.ป.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค
๙	๓	-	ขุ.จรียา.อ.	(ไทย)	ขุททกนิกาย	จรียาปิฎก

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ		ชื่ออรรถกถา	
๑	๑	-	อภิ.สง.อ.	(ไทย)	ธัมมสังคณี	อัฐฐสาลินีอรรถกถา

ค. คำย่อเกี่ยวกับหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์หรือสถานที่พิมพ์

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ ที่ได้จัดพิมพ์โดย
ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ หรือสถานที่พิมพ์ ดังนี้

ม.ป.ป.	=	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
ม.ป.ท.	=	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในยุคก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น ความเชื่อซึ่งถือเป็นรากฐานหรือจุดเริ่มต้นของพัฒนาการทางจิตของมนุษย์นั้นยังมีข้อจำกัด ส่วนมากความเชื่อเป็นไปในเรื่องของธรรมชาติ เทพบันดาล เป็นเพียงลำพังความเชื่ออย่างปักใจ ยึดถือไว้ไม่มีการพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ มุ่งตั้งไปตามสิ่งที่เชื่อนั้น ๆ โดยปราศจากเหตุผลอย่างเพียงพอ ซึ่งถือเป็นความเชื่อที่ครอบงำจิตใจของมนุษย์โดยทั่วไป แต่ละคนต่างปฏิบัติตามแนวความเชื่อถือของตนและบรรพบุรุษ ครูอาจารย์เจ้าลัทธิสืบ ๆ กันมา ไม่ได้ใช้สติปัญญาเข้ามาพิจารณาเหตุผลตามความเป็นจริง หรือถึงแม้จะใช้สติปัญญาก็เพียงเพื่อน้อมไปตามธรรมชาติ หรือเทพบันดาล อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์เฉพาะหน้าเท่านั้น ซึ่งอาจเป็นแต่เพียงความเชื่อที่มีข้อจำกัด แทนที่จะนำไปสู่ความเจริญก็อาจกลับนำไปสู่ความวิบัติได้

ดังมีปรากฏในความเชื่อที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น ซึ่งคนในสมัยนั้นถึงส่วนหนึ่งจะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการพ้นทุกข์ และพยายามประพฤติปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ซึ่งมีตัวอย่างปรากฏเป็นความเชื่อต่อลัทธิครุผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหก^๑ หรือความเชื่อต่อทิวฤๅ ๖๒ ประการ^๒ ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อที่สวดท่อง ๒ ด้าน คือด้านหนึ่งเชื่อว่าตายแล้วเกิด (สัสสตทิวฤๅ) อีกด้านเชื่อว่าตายแล้วสูญ (อุจเจททิวฤๅ) ซึ่งถือเป็นความเชื่อที่ยากที่จะทำให้เห็นความจริงได้ด้วยสัมมาทิวฤๅ

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลก พระองค์จึงได้ทรงตรัสถึงโทษของทิวฤๅ ๖๒ ประการ ดังมีปรากฏในพรหมชาลสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาทีว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง พวกที่มีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ ... ประภาสวาทะแสดงทิวฤๅต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสายตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา (ความอยาก) เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีอุปาทาน (ความยึดมั่น ถือมั่น) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดมีภพ (ความมี ความเป็น) เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชาติ (ความเกิด) เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชรา (ความแก่)

^๑ คุรายละเอียดใน ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๕-๑๘๑/๕๓-๖๐.

^๒ คุรายละเอียดใน ที.สี.(ไทย) ๙/๑๒๘-๑๔๙/๑๑-๔๗.

มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก)ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ)และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ฯลฯ ...^๓

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต บรรดาชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทะแสดงทฤษฎีต่าง ๆ ทั้งหมดถูกทฤษฎี ๖๒ นี้ซึ่งเป็นจุดตาย่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้เอง^๔

จะเห็นได้ว่า หลักความเชื่อที่เรียกว่าทฤษฎี ๖๒ ประการเหล่านี้เกิดจากการปฏิบัติของเหล่าโยคี ที่เป็นคณาจารย์ในอดีตเพื่อเพียรปฏิบัติ เพียรศึกษาให้ถึงความสงบ (สมณะ) จนเกิดองค์ฌานดังตัวอย่างของนางขัมพูปริพาชกาที่บวชลัทธิปริพาชก ได้สอบถามแก่นหรือหลักปฏิบัติของลัทธิปริพาชก และได้คำตอบคือการเจริญกุศล ๑๐ จนได้ฌาน หรือการศึกษาวาทะพันให้แตกฉาน^๕ หรือเพียรศึกษาปฏิบัติจนเกิดความรู้แจ้ง (ปัญญา) จนคิดว่าตนได้บรรลุคุณเบื้องสูงคือบรรลุเป็นพระอรหันต์ มิถุนิรัฐภูมิธรรมของพระอรหันต์ ดังที่สุภัททปริพาชกได้ทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในคราวใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ถามถึงภูมิความรู้แห่งพระอรหันต์ของครูทั้งหลายต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๖

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มออกประกาศพระศาสนา พระองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ผู้มีอินทรีย์พอที่จะรองรับพระธรรม เพื่อพัฒนาศักยภาพของจิตให้เป็นอริยจิต มีศรัทธาเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยไม่หวั่นไหว มั่นคง ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกในช่วงปฐมกาลที่จิตของพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันได้สัมผัส ว่า ธรรมจักขุอันปราศจากรูลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่... ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี^๗ ... ได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่กล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา”^๘ นี่คือระดับของศรัทธาที่ทางพระพุทธศาสนามุ่งหวัง เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าถึง

สำหรับคนสามัญทั่วไปที่ต้องเรียนรู้ด้วยอาศัยคำแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่น กระบวนการฝึกอบรมจะเริ่มต้นด้วยความเชื่อในรูปใดรูปหนึ่งก่อน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศรัทธา ซึ่งอาจเป็นความเชื่อเพราะพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอนนั้น และหรือความเชื่อในความมีเหตุผล หรือลักษณะอันสมเหตุสมผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จากนั้นจึงมีการรับฟังคำสอน การศึกษาอบรม

^๓ ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๔.

^๔ ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๖/๔๕.

^๕ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๔๓๙.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑.

^๗ วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕, ๔/๕๗/๖๘, ๕/๒๔๒/๔.

^๘ วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๓๐/๓๗, ๕/๒๙๓/๑๑๔, ๕/๒๙๘/๑๒๕.

เกิดความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้น มองเห็นเหตุผลที่ถูกต้องด้วยตนเอง ซึ่งเรียกคร่าว ๆ ว่า สัมมาทิฐิ^๔ เมื่อความเห็นความเข้าใจเพิ่มพูนและแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นตามลำดับ ด้วยการลงมือปฏิบัติหรือพิสูจน์ด้วยการเจริญกรรมฐาน จนกลายเป็นการรู้การเห็นประจักษ์ ก็นับว่าปัญญาได้เจริญมาถึงขั้นที่เรียกว่า สัมมาญาณ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่พ้นจากศรัทธา ความเชื่อ และพ้นจากความเข้าใจด้วยเหตุผล (ทิฐิ) ใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นขั้นสุดทางและเข้าถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นเป็นอิสระ ซึ่งเรียกว่า สัมมาวิมุตติ ซึ่งกระบวนการอาจปรากฏได้เป็น ศรัทธา → สัมมาทิฐิ → สัมมาญาณะ → สัมมาวิมุตติ ซึ่งแรกเริ่มทีเดียว ปัญญามีอยู่เพียงในรูปแฝงหรือเป็นตัวประกอบของศรัทธาก่อน แล้วเจริญเป็นตัวเองขึ้นตามลำดับ จนเมื่อถึงขั้นสุดท้าย เป็นสัมมาญาณ ปัญญาจะเด่นชัดบริสุทธิ์เป็นตัวแท้ ส่วนศรัทธาจะไม่เหลืออยู่เลย เพราะถูกปัญญาแทนที่โดยสิ้นเชิง เมื่อถึงขั้นนี้เท่านั้น การตรัสรู้ การบรรลุ หรือการหลุดพ้นจึงมีได้

ชาวพุทธทุกคน ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุด หรือยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงโลกียสัมมาทิฐิ ควรจะก้าวต่อไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ โดยพยายามปลูกอบรมพัฒนาปัญญาให้มากขึ้น เพราะโลกุตระสัมมาทิฐิจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลง ให้เบาบางลง ทำให้จิตใจปลอดโปร่งผ่องใส รู้จักวางใจวางท่าทีต่อโลกและชีวิตดีขึ้น จะมีความสุขมากขึ้น เป็นวิถีสถาปัตยกรรมแห่งความทุกข์และความเดือดร้อนของโลก ที่ได้ผลแท้

เมื่อแสดงขั้นตอนตามลำดับกระบวนการธรรม จะเห็นว่า การเสวนากับสัตบุรุษหรือความมีกัลยาณมิตร นำไปสู่การได้ระดับธรรม คือคำสอนแนะนำชี้แจงต่าง ๆ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง เมื่อธรรมคือหลักความจริง หรือหลักแห่งความดีงามที่แสดงนั้นเป็นจริง หรือดีงามจริง หรือแสดงได้ดีมีเหตุผล ผู้รับฟังก็เกิดศรัทธา (เสวนาสัตบุรุษหรือมีกัลยาณมิตร → สดับธรรม → ศรัทธา) ซึ่งเมื่อมาถึงจุด ก็ถือว่ามาถึงจุดสำคัญในกระบวนการศึกษา หรือความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม คือ จุดเชื่อมต่อกับองค์ประกอบภายนอก หรือปัจจัยทางสังคม เข้าสู่องค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคลตามหลักนั้น ท่านว่า องค์ประกอบภายนอก คือ ปรโตโฆสะ (ในที่นี้ได้แก่ ความมีกัลยาณมิตร) ล้วน ๆ ส่งผลได้ถึง ศรัทธา จบลงเพียงแค่ว่าโลกียสัมมาทิฐิเท่านั้น จากนั้นต้องหาทางเชื่อมโยงให้ก้าวเข้าสู่องค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล คือโยนิโสมนสิการ โดยปลูกโยนิโสมนสิการให้มากขึ้นและมารับช่วงทำงานต่อไป ซึ่งโยนิโสมนสิการนี้จะสามารถนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ บรรลุจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา หรือการศึกษาที่แท้ได้

ดังนั้น พระพุทธศาสนาเห็นว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ที่ผ่านมายังไม่ปรากฏการศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาที่ใช้เพื่อเป็นบาทฐานหรือเป็นองค์ธรรมครอบคลุมในการปฏิบัติก็มีพื้นฐานทั้ง ๒ ด้านคือสมณะและวิปัสสนา จึงทำให้ผู้วิจัยใคร่ศึกษาศรัทธาในด้านต่าง ๆ ให้ครบถ้วน โดยเริ่มต้นจากศึกษาองค์ธรรมของศรัทธา ประเภทของศรัทธา บ่อเกิดของศรัทธา หน้าที่และความสำคัญของศรัทธา อันจะ

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๕๕๘.

เป็นบริบทที่จะช่วยให้ทราบความหมายศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เป็นบาทฐาน เป็นองค์ธรรมในการเจริญทั้งสมถะและวิปัสสนาภาวนาได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือเอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาของศรัทธาเพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์ปุคคัลบัญญัติ คัมภีร์สติปัฏฐาน เป็นต้น ซึ่งตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๑ แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาหลักธรรมและหลักการของศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓ แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการ
ศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล, ความ
มั่นใจในความจริงความดีสิ่งดีงามและในการทำความดีไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก

๑.๕.๒ การเจริญ หมายถึง การทำให้มีขึ้น เกิดขึ้น เป็นการพัฒนาศักยภาพทางจิตให้
ก้าวหน้ามากขึ้นในการปฏิบัติกรรมฐาน

๑.๕.๓ สมณะ หมายถึง การทำให้สงบโดยเพ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอารมณ์

๑.๕.๔ วิปัสสนา หมายถึง การพิจารณากฎธรรมดาแห่งสังขารตามเป็นจริงด้วย ปัญญา
โดยมีจุดหมายเพื่อให้จิตรู้เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของสังขาร เมื่อรู้แล้วจะ
ได้คลายความยึดมั่นถือมั่น

๑.๕.๕ ภาวนา หมายถึง การเจริญ การทำให้เป็นใหม่ขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา เป็น
การพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้น ด้วยการฝึกฝนอบรมจิต

๑.๕.๖ สัทธานุสारी หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้า
อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต

๑.๕.๗ สัทธาวิมุต หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ซึ่งได้แก่พระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบัน
ขึ้นไป จนถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า (เมื่อบรรลุอรหัตตผล จะกลายเป็นปัญญา
วิมุต)

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้
ทบทวนวรรณกรรม เอกสาร ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เช่น :-

๑) วินยปิฎก มหาวรรค เล่ม ๔ ข้อ ๓๐ หน้า ๓๗ มีปรากฏเกี่ยวกับศรัทธาความ
เชื่อมั่นในพระรัตนตรัยของผู้บรรลุธรรมชั้นโสดาบันว่า “ธรรมจักขุอันปราศจากอริปราศจากมลทินได้
เกิดแก่มารดาและภรรยาเก่า ณ อาสนะนั้นแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้ง
ปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็น
อย่างดี มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่

ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่ว่างแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา”^{๑๐}

๒) มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑๒ ข้อ ๔๙๐ หน้า ๕๒๙ มีพุทธพจน์ศรัทธาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วในตถาคตมีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ ศรัทธานี้เรากล่าวว่ามีเหตุมีที่สสนะเป็นมูล มั่นคง ซึ่งสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงให้หวั่นไหวได้”^{๑๑}

๓) สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๑๙ ข้อ ๕๒๐ หน้า ๓๓๓ มีพุทธพจน์ศรัทธาว่า “สารีบุตร อริยสาวกใดมีศรัทธามั่นคง เลื่อมใสอย่างยิ่งในตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงสงสัยหรือเคลือบแคลงในตถาคตหรือในคำสอนของตถาคต ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธาพึงหวังได้ว่า จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมเพื่อให้อกุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่”^{๑๒}

๔) อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่ม ๒๓ ข้อ ๔ หน้า ๕ มีพุทธพจน์ว่าด้วยสัทธาพละ ปรากฏว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค นี้เรียกว่า สัทธาพละ”^{๑๓}

คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและปกรณ์วิเสส เช่น :-

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุต ๙๑ เล่ม ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ มีปรากฏในส่วนอรรถกถา เช่น เล่มที่ ๑๕ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ หน้า ๒๓๖ ว่า แม้บุคคลผู้พันด้วยศรัทธานั้นก็มี ๖ จำพวกโดยนัยก่อนนั้นแล^{๑๔} ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ฯลฯ นี้คือปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว เป็นอันเห็นแจ้งแล้วด้วยปัญญาและประพฤติแล้วด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้หลุดพ้นแล้วด้วยศรัทธา หาใช่ว่าย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง เหมือนการรู้ชัดของบุคคลผู้บรรลุวิภูษิตไม่ ก็ในบุคคลสองประเภทนี้ การสิ้นกิเลสของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาเหมือนกับเชื่อ ปลงใจเชื่อ และน้อมใจเชื่อ ในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น^{๑๕}

๒) ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค หน้า ๗๗๔ ได้กล่าวถึงศรัทธาว่า ศรัทธานั้น มีความเชื่อเป็นลักษณะ หรือว่ามีความวางใจเป็นลักษณะก็ได้ มีการทำให้ใสเป็นกิจ ดังแก้วอุทกปสาทกะ

^{๑๐} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๓๐/๓๗.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๐/๕๒๙.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๓.

^{๑๓} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๔/๕.

^{๑๔} บุคคลผู้พันด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุต) ๖ จำพวก ได้แก่ โสคาปัตตผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค (เมื่อบรรลุอรหัตตผล จะกลายเป็นปัญญาวิมุต)

^{๑๕} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/-/๓๒๖.

(แก้วทำน้ำให้ใส) หรือว่ามีความแล่นไป (ตามอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ) เป็นกิจ ดุจแล่นไป (คือไหลลอยตามกระแส น้ำอันเชื่อ) ในการข้ามห้วงน้ำ(ที่บ่ามา) ฉะนั้น มีความไม่ชุ่มมัวเป็นผล หรือว่า มีอธิมุตติ(ความติดสินใจ) เป็นผลก็ได้ มีสัทไทยวัตถุ (วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ) เป็นเหตุใกล้ หรือว่ามีโสตาปัตตติยังคะ มีสัทธัมมสวณะ เป็นต้น เป็นเหตุใกล้ก็ได้ ศรัทธา นี้ บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นเหมือนมือ เหมือนทรัพย์เครื่องปลื้มใจ และเหมือนพืช ฉะนั้น^{๑๖}

๑.๖.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

ก) ตำราวิชาการพระพุทธศาสนา

๑) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ทรงแสดงความหมายเกี่ยวกับศรัทธาไว้ในหนังสือประมวลสารคดีธรรมว่า เกี่ยวกับความเชื่อ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็บังคับให้เชื่อถือ ดังเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้ควรขยายความว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธ ศาสนานั้น ต้องการให้เชื่อโดยปัญญาคือความรู้และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่งเน้นให้ใช้ปัญญาคือความรู้ประการสำคัญ^{๑๗}

๒) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้กล่าวศรัทธาในการเจริญอนุสสติไว้ในหนังสือ อริยวงศ์ปฏิบัติภา ว่า ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อมีความประสงค์จะเจริญพุทธานุสสติ ก็มีภูมิตฐาน ควรระลึกถึงศีลอันบริสุทธิ์ของตนให้เป็นสิริวิสุทธิแล้วพึงระลึกถึงพระพุทธคุณโดยนัยว่า อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมา สมพุทฺโธ เป็นต้นสืบเนื่องไม่ขาดช่วง เมื่อเพียรระลึกถึงพระพุทธคุณอยู่โดยทำนองนี้นาน ๆ หลายครั้งหลายหน หลายวันหลายเดือน ก็เลศคือ รากะ โทสะ โมหะ ก็จะไม่เข้ามาพัวพันย่ำยีจิตได้^{๑๘}

๓) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) แสดงกล่าวถึงหลักศรัทธา คือการเชื่อเอาไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรม ธรรมสูงสุดแห่งการตรัสรู้แจ้ง ๓๒ ประการว่า “สำหรับคำว่า ศรัทธาแปลว่าความเชื่อ แต่ภาษามันกำกวม หรือมันกว้าง เชื่อผิดมันก็ศรัทธาผิด เชื่อถูกศรัทธาถูก ฉะนั้นเราต้องสร้างศรัทธาถูก จึงจะเรียกศรัทธาในที่นี้ ถ้าเชื่อผิด ก็มีชื่อเรียกอย่างอื่น ไม่เรียกศรัทธา ขึ้นถ้าเรียกว่าศรัทธาก็ใส่ศรัทธาผิด เป็นมิจฉาศรัทธาจึงจะได้ ถ้าพูดว่าศรัทธาเฉย ๆ ก็ต้องหมายความว่ามันถูก ที่นี้ ศรัทธาถูก ศรัทธาผิด นี้ก็ยั้งตีกันยุ่งไปหมด ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ระบุไปยังความเชื่อที่ถูกต้องเสมอ^{๑๙}

^{๑๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๗๔.

^{๑๗} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ประมวลสารคดีธรรม, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการอำนวยการงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๗๑.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติภา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก.ประยูรศาสนการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๖.

^{๑๙} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โพธิปักขิยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒ - ๘๓.

๔) พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) กล่าวถึง ศรัทธา ว่าเป็นเครื่องฝังจิตด้วยดีของพุทธบริษัท หมายถึง พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ต่างก็พากันเชื่อมั่นและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อย่างหนักแน่นมั่นคง ไม่หวั่นไหวเอนเอียงไปในศาสนาอื่น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะศรัทธาเป็นผู้รักษาใจไว้ ทรงใจไว้ ฝังใจไว้ให้อยู่กับมหากุศล ซึ่งมีผลเป็นสุข^{๒๐}

๕) พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) กล่าวถึงความหมายของศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาหรือความเชื่อนี้จะมี ๒ ประเภท ศรัทธาประเภทที่ ๑ เป็นศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามอย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไป ในศาสนาต่าง ๆ จะเน้นแบบนี้ ศรัทธาประเภทที่ ๒ เป็นศรัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือความเชื่อนี้เป็นตัวชักนำให้สนใจ เริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เมื่อยังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นก็จะ เป็นปัจจัยที่ทำให้มีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้มีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้ และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๒๑}

๖) พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตญาณ) แสดงความหมายและลักษณะศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาของบุคคลนั้นจะต้องมีการสนับสนุนจากปัญญา เพราะศรัทธาที่มากไปจะงมงาย ไม่มีเหตุผล ไปเชื่อทรงเจ้าเข้าผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไปนั่งชูดตันไม้ดูเลขห่วยเบอร์กัน เป็นต้น ที่จริงก็ศรัทธา แต่ไม่มีปัญญาเข้าไปกำกับเข้าไปพิจารณา ทำให้หลงทางในการดำเนินชีวิต^{๒๒}

๗) วศิน อินทสระ ได้แสดงศรัทธาที่ประสงค์ไว้ว่า ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้นแต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ปราศจากปัญญาแล้วจะเป็นความงมงาย ไม่ใช่ศรัทธาที่ต้องการในพุทธศาสนา ความงมงายมีอยู่ในที่ใด ความเป็นทาสก็มีอยู่ในที่นั้น พุทธศาสนาต้องการให้ชาวพุทธเป็นไท^{๒๓}

ข) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระประสิทธิ์ มหาบุญโถ (ชุกติ) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาศรัทธาต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวปฏิบัติของพระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี): กรณีศึกษาอุบาสก อุบาสิกา วัดมเหยงคณ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” พบว่า ศรัทธา เป็น

^{๒๐} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๒๑} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาคณาจารย์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

^{๒๒} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตญาณ), อานุภาพแห่งกำลัง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๑.

^{๒๓} วศิน อินทสระ, ชาวพุทธกับวิกฤตศรัทธา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๑.

ความเชื่อ ทางพระพุทธศาสนาเป็นความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญาเข้าถึงความจริง โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาประกอบ กลั่นกรองในการตัดสินใจและใช้ปัญญานำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้น ถ้าเมื่อใดที่บุคคลมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องของคำว่า ศรัทธา ที่เป็นไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนาแล้ว ศรัทธาจะมีผลต่อชีวิต เพื่อนำไปสู่ให้เกิดปัญญาและนำไปให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๒๔}

๒) พระปัญญา ธนปญฺโญ (บัวทอง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องสมถกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า คำว่า “จริต” หมายถึง พฤติกรรมหรือสิ่งที่จิตเคยประพฤติมาจนเคยชินเป็นนิสัย ลักษณะนิสัยความโน้มเอียงของแต่ละบุคคล เรียกว่า จริยา หมายถึง ความประพฤติปกติ พื้นเพของจิต พื้นนิสัย ลักษณะความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง ตามสภาพจิตที่เป็นปกติของบุคคลนั้น ๆ เรียกชื่อว่า “จริต” ย่อมมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน ทุก ๆ จริต เพียงแต่พฤติกรรมอย่างไรจะแสดงออกมาก่อนหลังหรือพฤติกรรมอย่างไรนั้นมีมากกว่าพฤติกรรมอื่นเท่านั้น^{๒๕}

๓) พระมหาศักดิ์ศรี ปุณฺณโร (เชื้อชำนาญ) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างฌานกับญาณในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า เพราะผลสมถภาวนาโดยตรงคือฌานและผลของวิปัสสนาโดยตรงคือญาณ ความสัมพันธ์ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นไปในลักษณะเดินทางคนละเส้นทางแล้วกลับมาเจอกันในสุดท้าย ซึ่งทั้ง ๒ ประเภท คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา มีจุดมุ่งหมายต่างกัน แต่ก็สามารถเป็นตัวสนับสนุนได้ เพราะอยู่ที่ผู้ปฏิบัติจะเน้นไปในเรื่องใดก่อน หมายความว่า ถ้าผู้ปฏิบัติเน้นเรื่องสมถภาวนาก่อน ก็ปฏิบัติสมถะถึงที่สุดแล้ว จึงใช้สมถะนั้นเป็นบาทฐานเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อ หรือผู้ปฏิบัติเน้นวิปัสสนาภาวนาก่อน เมื่อปฏิบัติไปเกิดปัญญาญาณแล้วภายหลังเจริญสมถภาวนาก็ได้^{๒๖}

๔) เมธี เมธีสถิตนันท ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงพระรัตนตรัยในปฐมสรณานิสัถกสูตร” พบว่า ปฐมสรณานิสัถกสูตรพระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่เจ้ามหายานามศากยะปรารภการสววรรคตของเจ้าสรณานิสัถกยะ ซึ่งมีเนื้อหาที่กล่าวถึงลักษณะของผู้บรรลุธรรมไว้ ๖ ประเภท คือ การระลึกถึงพระรัตนตรัยเป็นบาทฐานมี ๔ ประเภท ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี และพระโสดาบันตามลำดับสำหรับผู้ที่บรรลุเป็นพระโสดาบัน เรียกว่า ผู้บรรลุธรรมประเภท สัทธานุสรี และการปฏิบัติตามหลักธรรมในอินทรีย์ ๕ ซึ่งมี

^{๒๔} พระประสิทธิ์ มหาปุณฺโญ (ชูคดี), ศึกษาศรัทธาต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวปฏิบัติของพระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี): กรณีศึกษาอุบาสกอุบาสิกา วัดมเหยงคณ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐.

^{๒๕} พระปัญญา ธนปญฺโญ (บัวทอง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๒๖} พระมหาศักดิ์ศรี ปุณฺณโร (เชื้อชำนาญ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างฌานกับญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

อยู่ ๒ ประเภท สามารถบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันได้เช่นเดียวกัน คือ เป็นผู้บรรลุธรรมประเภท อัมมานุสारी^{๒๗}

๕) สุนน อมรวิวัฒน์ ศึกษาเรื่อง “การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ” พบว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน ๓ องค์ประกอบ คือมั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่าและเร้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริง ศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์จนลืมหุผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุและผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธรูป พระธรรมและพระสงฆ์ หรือเรียกว่า พระรัตนตรัยอันเป็นความเชื่อที่มีเหตุและผล รวมทั้งต้องมีปัญญากำกับไว้อยู่เสมอ^{๒๘}

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า งานวิจัยที่นำมาอ้างอิงเป็นการวิจัยหัวข้อธรรมเกี่ยวกับศรัทธา สมถภาวนา วิปัสสนาภาวนาในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งยังแยกไปตามประเด็นหัวข้อนั้น ๆ ยังไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของศรัทธาที่มีอิทธิพล บทบาท หรือเป็นบาทฐานของการเจริญทั้งสมถะและวิปัสสนาภาวนา จึงทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจค้นคว้าศึกษาเรื่องนี้ เพื่อเป็นเครื่องมือในการวางจิต วางความเชื่อ(ศรัทธา) ให้ถูกต้องในการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาภาวนา สำหรับผู้ใคร่ในการปฏิบัติธรรมต่อไป

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา หลักธรรมเกี่ยวกับศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา แล้วทำการรวบรวมข้อมูลนำมาสรุป บรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น เพื่อเป็นการขยายความในเนื้อหาเพิ่มเติมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

๒) ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิปัสสนานัย เล่ม ๑, วิปัสสนานัย เล่ม ๒ โดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, วิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย โดย

^{๒๗} เมธี เมธีสถิตินนท์, “ศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงพระรัตนตรัยในปฐมสมณานิสกกสูตร”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๒๘} สุนน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐).

พระอาจารย์ ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฉัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ ดร., วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ โดยพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิเถร ป.ธ. ๙), *In This Very Life* รู้แจ้งในชาตินี้ โดยพระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณฺธิตาภิวงค์, พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นต้น

๓) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิมาสรุป เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา และตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา

๔) นำข้อมูลที่ตรวจสอบแล้วมาปรับปรุง แก้ไข เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนาแล้วนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

บทที่ ๒

ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

องค์ธรรมหรือธรรมชาตินี้สิ่งหนึ่งที่ประกอบกับจิต ประจักษ์ชัดให้ประพจน์ตาม โดยมีการเกิด การดับ มีอารมณ์เดียวกัน และอาศัยวัตถุเดียวกันกับจิต ที่เรียกว่าเจตสิกนั้น^๑ เจตสิกที่ตังาม ไม่เศร้าหมอง เป็นเบื้องต้นในอันที่จะทำให้บุคคลได้ประกอบคุณงามความดี เป็นบุญเป็นกุศล หรือแม้แต่ การประพฤติปฏิบัติธรรม ทั้งการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา นั้นคือความเชื่อ ที่เป็นความเชื่อถือเหตุผลตามความเป็นจริง ความเลื่อมใสในกุศลธรรม ความเชื่อในฝ่ายดี ได้แก่ ศรัทธาเจตสิก^๒ โดยถือว่าเป็นเจตสิกในฝ่ายที่ตังามดวงแรก ซึ่งในการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมถะและวิปัสสนาภาวนา” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ จากตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่มีรายละเอียดในประเด็นของศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยได้วางบริบทของศรัทธา ไว้ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ความหมายของศรัทธา
- ๒.๒ หน้าที่ของศรัทธา
- ๒.๓ ประเภทของศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา
- ๒.๔ บ่อเกิดศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา
- ๒.๕ ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่างๆ
- ๒.๖ อุปมาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์
- ๒.๗ องค์ธรรมอันมีศรัทธาประกอบพร้อมที่ปรากฏในคัมภีร์
- ๒.๘ ศรัทธานำไปสู่การหลุดพ้น
- ๒.๙ บทสรุป

๒.๑ ความหมายของศรัทธา

คำว่า ศรัทธา ในภาษาไทย มีปรากฏ ๒ แบบโดยเขียนเป็นภาษาบาลีได้รูปเป็น “สทธา” และภาษาสันสกฤต ได้รูปศัพท์เป็น “ศรทธา” เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยมีปรากฏทั้ง ๒ แบบ คือ ศรัทธา กับ ศรทธา โดยเมื่อปรากฏโดด ๆ จะนิยมใช้รูปศัพท์เป็นสันสกฤต คือ ศรทธา แต่เมื่อมีการรวมกับศัพท์อื่น ๆ จะปรากฏรูปศัพท์เป็นบาลี เช่น ศรัทธาจริต ศรัทธินทรีย์ ศรัทธาพละ เป็นต้น

ส่วนในภาษาอังกฤษเขียนเป็นอักษรบาลีโรมันได้เป็น SADDHĀ ตรงกับคำว่า Faith และ Confidence^๓

^๑ ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา อภิธรรม ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๙.

ในส่วนภาษาไทย งานวิจัยนี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์ คือถ้าเป็นรูปศัพท์โดด ๆ จะใช้เป็นสันสกฤต คือ ศรัทธา แต่เมื่อรวมกับศัพท์อื่น หรือรวมกับองค์ธรรมอื่น จะใช้รูปศัพท์เป็นบาลีคือ สัทธา โดยตัวศัพท์ของคำว่า ศรัทธานั้น มีความหมายที่แตกต่างกันตามความคิดเห็น และความเข้าใจในแต่ละบุคคล ตามลัทธิหรือศาสนา ในบริบทนี้จึงได้แยกอธิบายเพื่อให้เข้าใจในความหมายของศรัทธา ในความหมายทั่วไป ความหมายในคัมภีร์พุทธศาสนา ในบริบทดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัทนัย

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา ให้ความหมายศรัทธาไว้คือ ความเชื่อ^๔ หนังสือบรรณานุกรม สัททวิเสสวิคหะ วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “สทฺธา สทฺทหนิ สทฺธา, (ความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา)” และว่า “สทฺทหนติ เอตาย สยฺ วา สทฺทหนิ สทฺทหนมตตเมว วา เอสาติ สทฺธา” (ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติที่เชื่อเอง หรือเป็นเพียงความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา)^๕

๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย

ธรรมที่ชื่อว่า ศรัทธา เพราะการเชื่อพุทธคุณเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าศรัทธา เพราะความเชื่อ คือ ดำเนินไปสู่รัตนะมีพระพุทธรัตนะเป็นต้น อากาการแห่งการเชื่อ ชื่อว่าน้อมใจ เชื่อ เพราะหยั่งลงเหมือนการทำลายแล้วแทรกเข้าไปในพุทธคุณเป็นต้น ที่ชื่อว่าเลื่อมใสยิ่ง เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเลื่อมใสอย่างยิ่งในพุทธคุณเป็นต้น หรือว่าตัวเองยอมเลื่อมใส^๖

๒.๑.๓ ความหมายตามพจนานุกรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำว่า ศรัทธา ว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส^๗

ศรัทธา จึงหมายถึง ความเชื่อที่มีปัญญาประกอบและกลั่นกรองในการตัดสินใจ ในที่นี้หมายถึงความเชื่อในพระรัตนตรัย ที่มีการเกี่ยวข้องกับการบรรลุนิพพานของพระพุทธศาสนาและเป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผลที่เป็นไปตามความเป็นจริงเท่านั้น เป็นความเชื่อที่สร้างปัญญาให้เกิดขึ้นและต้องเป็นปัจจัยในการก้าวสู่การเข้าถึงเป้าหมายในพระพุทธศาสนา คือนิพพาน นอกนั้นก็ไม่ใช่ความเชื่อตามหลักศรัทธาทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า ศรัทธา เป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผลของบุคคลที่มีต่อพระพุทธศาสนา อาจจะมีอย่างน้อยแตกต่างกัน อันนำไปสู่การปฏิบัติตนเพื่อการบรรลุผล

^๔ พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัตนีก, รศ., พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๘๖.

^๕ พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวิโส), บรรณานุกรม สัททวิเสสวิคหะ, (กรุงเทพมหานคร: ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

^๖ อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๘๓.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๖๗.

๒.๑.๔ ลักษณะที่จิตตะของศรัทธา

ลักษณะแห่งธรรมอันมีเนื้อความไม่ผันแปรคือปรมาตถธรรม มี ๒ ประการคือ ๑) สามัญญลักษณะ ลักษณะอันเป็นปกติของปรมาตถธรรม ซึ่งมีเหมือนกัน ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเรียกว่าไตรลักษณ์ ๒) วิเสสลักษณะ^๘ ลักษณะพิเศษจำเพาะตัวของปรมาตถธรรมแต่ละอย่าง จึงมีหลักการพิจารณา ๔ อย่าง คือ

- ๑) ลักษณะ คือ คุณภาพ
- ๒) รสชาติ คือ หน้าที่ หรือกิจการงาน
- ๓) ปัจจุปัฏฐาน คือ ผลของรสชาติ หรือ อาการปรากฏ
- ๔) ปทัฏฐาน คือ เหตุใกล้ที่ทำให้ธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้น

การเข้าใจลักษณะที่จิตตะของปรมาตถธรรมนั้น ๆ แล้วจะเป็นปัจจัยให้สามารถสังเกตระลึก ศึกษาสภาพธรรม จนค่อย ๆ รู้ ค่อย ๆ เข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริง และถ้อยถอนความยึดถือความเป็นตัวตนได้ในที่สุด โดยศรัทธา หรือสัทธาเจตสิกก็มีองค์ธรรมที่เรียกว่า ลักษณะที่จิตตะดังนี้

สททหนลกขณา	มีความเชื่อ เป็นลักษณะ หรือ
โอกปปนลกขณา วา	มีความไว้วางใจ เป็นลักษณะ
ปสาทนรสา	มีอันยังสัมปยุตตธรรม ^๙ ให้่องใส เป็นกิจ หรือ
ปกุขนนรสา วา	มีการเล่นไปข้างหน้า เป็นกิจ
อกาลุสลียปจจุปฏฐานา	มีการไม่ขุนมัว เป็นผล หรือ
อิมุตตปจจุปฏฐานา วา	มีการน้อมใจเชื่อ (ตัดสินใจ) เป็นผลหรือ
สทเธยยวตถุปฏฐานา	มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นผล หรือ
สทธมมสวนาทิโสตาปตติยงคปฏฐานา วา ^{๑๐}	มีโสตาปตติยงคะ มีสัทธัมมสวนะ เป็นต้น เป็นผล ^{๑๑}

^๘ ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา อภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑ จิตปรมาตถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๕.

^๙ สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่จำแนกจิตให้ต่างกัน โดยประเภทต่อไป คือ สัมปยุตต์และวิปยุตต์ สัมปยุตตธรรมโดยทั่วไปหมายถึงเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดกับจิต แต่เมื่อกล่าวถึงจิตที่ต่างกันโดยเป็นสัมปยุตต์และวิปยุตต์นั้นมี ๕ ประเภท คือ อกุศลสัมปยุตต์ ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ทิฏฐิคตสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก คือ ความเห็นผิด ๒) ปฏิฆสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับโทสเจตสิก ๓) วิจิจฉาสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับวิจิจฉาเจตสิก คือ ความสงสัยในสภาพธรรม ๔) อุทัจจสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับอุทัจจเจตสิก คือ สภาพธรรมที่ไม่สงบและโสภณสัมปยุตต์ ๑ ประเภท ได้แก่ ญาณสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมาตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้งเฮาส์ ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๕.

^{๑๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมคคตส นาม ปกรณวิเสสส (ตติโย ภาโค)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๘.

^{๑๑} พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๗๗๔.

สรุปได้ว่า ศรัทธานั้นสามารถแยกได้ ๒ ลักษณะ โดยกลุ่มมีลักษณะแห่งความเชื่อ อันเกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อเช่นอนุสสติ ๖ เป็นต้นเป็นจุดเด่น มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่องใส มีผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิตหรือเกิดความสงบแห่งจิต ซึ่งจะโดดเด่นในการเจริญสมณภาวนา

ศรัทธาอีกลักษณะหนึ่งคือความวางใจ ปลงใจต่อสภาวะธรรมปรากฏเฉพาะหน้าจนทำให้เกิดความมุ่งมั่น แน่วแน่ต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ (ปกุขนทราสา = แล่นไปข้างหน้า) จนจิตสามารถเดินวิปัสสนาญาณรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ ซึ่งมีความโดดเด่นในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๒.๒ หน้าที่ของศรัทธา

ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ หน้าที่ทำลายหรือกำจัดอัสถิยะและวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติเป็นต้น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ หน้าที่ทำลายหรือกำจัด

หน้าที่ประการแรกของศรัทธาคือ การทำลายอัสถิยะ ความไม่มีศรัทธา และวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยให้หมดไป หรือทำให้องค์ธรรมทั้งสองประการเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนี้

- ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายอัสถิยะ

คือทำลายความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความไม่เชื่อ ความไม่ศรัทธา ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่ปลงใจเชื่อ หากเป็นคุณสมบัติของบุคคล เรียกว่า “อัสถิยะ” หมายถึง บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ไม่มีความเชื่อ อัสถิยะจัดเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่ง ที่เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญา ทำให้ตนเองไม่สามารถจะรับรู้เรื่องใหม่จากที่ตนเองเคยรู้ ศรัทธาเป็นคุณเครื่องขจัดอัสถิยะได้ ตามพระพุทธพจน์ว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่ศรัทธา”^{๑๒} เมื่อความเชื่อเกิดขึ้น ความไม่เชื่อก็ดับสนิท หายไป การกำจัดความไม่เชื่อให้ดับหายไปจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของศรัทธา เพราะคนที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องการทำบุญ คนที่เชื่อก็จะชอบทำบุญ คนที่ไม่มีความเชื่อก็จะไม่ทำ ความเชื่อทำให้เกิดความแตกต่างกันดังกล่าว คนที่มีศรัทธาอย่างหนึ่งจึงแตกต่างจากคนไม่ศรัทธาเรื่องนั้น ความเชื่อจึงเป็นแนวทางให้คนที่มีศรัทธาหลีกเลี่ยง ไม่คบหาสมาคมด้วยคนที่ไม่มีความเชื่อ ดังที่มีคำรับรองว่า “ความเชื่อ เป็นทางสำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา”^{๑๓}

- ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายวิจิกิจฉา

คือทำลายความลังเลสงสัย ไม่สามารถตัดสินใจได้ เป็นอกุศลธรรมประเภทนิรวณธรรมที่เป็นเครื่องกั้นความเจริญหรือขัดขวางจิตใจไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม^{๑๔} เพราะความลังเลสงสัยทำให้บุคคลคอยพะวงสงสัยในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติอยู่ ทำให้ไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติ ไม่แน่ใจในผลที่จะเกิดตามมา จึงทำให้เกิดความกังวลใจ ทำอะไรไม่เต็มความสามารถทั้งกายและใจ แต่เมื่อบุคคลเกิดความ

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๖๑.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๕๕.

^{๑๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๖๔.

ศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ความเชื่อดังกล่าวจะไม่ทำให้เกิดความสงสัย ลังเลในเรื่องใด ๆ ที่ตนเองเชื่อ หรือบุคคลที่ตนเชื่อจึงทำให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลอย่างเต็ม ความสามารถทั้งกายและใจ

๒.๒.๒ หน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม

- เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ

ศรัทธาทำให้จิตเกิดปีติ ความอímเอิบ ซาบซ่าน เมื่อเกิดศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งอย่างแรงกล้าในครั้งแรก มักทำให้เกิดอาการขนลุก ชูซ่าและซาบซ่านทั่วทั้งสรรพางค์กาย ลักษณะอาการดังกล่าวจัดเป็นอาการของปีติ มีพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปีติ

เรากล่าวว่าแม้ปีติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรร่ละเป็นที่อาศัยแห่งปีติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ปราโมทย์’

เรากล่าวว่าแม้ปราโมทย์ก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรร่ละเป็นที่อาศัยแห่งปราโมทย์ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ศรัทธา’

เรากล่าวว่าแม้ศรัทธาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรร่ละเป็นที่อาศัยแห่งศรัทธา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ทุกข์’^{๑๕}

ศรัทธาทำให้เกิดปีติตามพุทธพจน์นี้ แสดงได้ดังนี้

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปีติ

- เป็นปัจจัยทำให้เกิดความสุข

ศรัทธาทำให้เกิดความสุขได้ ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สุขา สหุสา ปติภูจिता^{๑๖} ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว นำความสุขมาให้

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือประโยชน์ของศรัทธา คือศรัทธาสามารถนำความสุขมาให้ได้ เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็จะเกิดความสุขสบายใจตามมา เช่นทำการงาน นานาประการด้วยศรัทธา ศึกษาเล่าเรียนด้วยศรัทธา ทำบุญทำกุศลด้วยศรัทธา ไหว้พระสวดมนต์ด้วยศรัทธา การสรรเสริญพระพุทเจ้าด้วยศรัทธา เป็นต้น ล้วนทำให้เกิดความสุขสบายใจเป็นความสุขได้ทั้งสิ้น หากทำอะไรร่ที่เป็นความดีงามด้วยแรงศรัทธา ก็ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดความสุขได้ แต่หากทำด้วยความไม่ศรัทธา ทำด้วยความจำใจฝืนทน ประหนึ่งว่าถูกบังคับให้กราบไหว้ในสิ่งที่ไม่ศรัทธา ก็จะทำให้ด้วยความไม่สบายใจ อึดอัดเป็นทุกข์ได้ มีพระพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสุขไว้ในโคคธสูตร ว่า “ศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสและการเห็นธรรม มีอยู่แก่ผู้ใด ผู้นั้นแลย่อมบรรลุความสุข อันยังลงในพรหมจรรย์ตามกาล”^{๑๗} และมีข้อความเป็นพุทธพจน์ยืนยันชัดอีกว่า

เรากล่าวว่าแม้ปีติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรร่ละเป็นที่อาศัยแห่งปีติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ปราโมทย์’

^{๑๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒.

^{๑๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๕๙.

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๑๕/๓๔๕.

เรากล่าวว่าแม้ปราโมทย์ก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งปราโมทย์ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ศรัทธา’

เรากล่าวว่าแม้สุขก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งสุข สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ปัสสัทธิ’

เรากล่าวว่าแม้ปัสสัทธิก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งปัสสัทธิ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ปิติ’^{๑๘}

ศรัทธาทำให้เกิดปิติตามพุทธรพจน์นี้ แสดงได้ดังนี้

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปิติ => ปัสสัทธิ => สุข

- เป็นปัจจัยทำให้เกิดศีล

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดศีลได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติตามศีล อันเป็นข้อบัญญัติทางลัทธิศาสนาต่าง ๆ การปฏิบัติตามศีลด้วยอาศัยศรัทธาเป็นหลักเพื่อให้เกิดการยอมรับ และสมัครใจปฏิบัติตามกฎ ข้อบัญญัตินั้น ๆ โดยไม่มีการโต้แย้ง คิดค้านหรือฝ่าฝืนกฎ ข้อบัญญัติดังกล่าว โดยศรัทธาที่ใช้ก็ได้ทั้งสองลักษณะคือศรัทธาที่ใช้เหตุผลและไม่ใช้เหตุผล ดังนี้

แรงจูงใจที่ต้องการในการปฏิบัติตามศีลแบบพุทธรธรรม ได้แก่ อาการวดีศรัทธา คือความมั่นใจ (Confidence) ในกฎแห่งกรรม โดยมีความเข้าใจพื้นฐาน มองเห็นเหตุผลว่าพฤติกรรมและผลของมันจะต้องเป็นไปตามแนวทางแห่งเหตุปัจจัย

ส่วนแรงจูงใจที่จะต้องการในการปฏิบัติตามศีลของศาสนาเทวนิยม ได้แก่ ศรัทธาแบบภักดี (Faith) คือ เชื่อ ยอมรับ และทำตามสิ่งใด ๆ ก็ตามที่กำหนดว่า เป็นเทวประสงค์ มอบความไว้วางใจให้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องถามหาเหตุผล

และวิธีของการปฏิบัติตามศีล โดยอาศัยศรัทธาเป็นหลักนี้ ยังทำให้เกิดความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ดังคำรับรองว่า

ในขั้นศีล ศรัทธาเป็นหลักยึดช่วยคุ้มศีลไว้ โดยเหนี่ยวรั้งจากความชั่วและทำให้มั่นคงในสุจริต ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้ไม่มีความคิดเหตุผลคือไม่ประกอบด้วยปัญญาใช้ได้ และปรากฏบ่อย ๆ ว่า ศรัทธาแบบเชื่อดังโดยไม่คิดเหตุผลนั้น ใช้ประโยชน์ในขั้นศีลดีกว่าศรัทธาที่มีการใช้ปัญญาด้วยซ้ำ

- เป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิ คือความแน่วแน่ จิตใจตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวโอนเอนไปมาต่อสิ่งที่ทำให้กระทบจิตใจ มีพระพุทธรพจน์รับรองไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า สุข ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปัสสัทธิ ว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิตินี้ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า ความ

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒.

ปราโมทย์ ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกขุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุอิงอาศัย

ศรัทธาทำให้เกิดพลังสมาธิตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปีติ => ปัสสัทธิ => สุข => สมาธิ

ในขั้นสมาธินี้ ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดปีติสุขแล้วทำให้จิตใจเกิดความปราโมทย์ เกิดปีติ ปัสสัทธิและความสุข ความสงบมั่นคงและในแง่ที่ทำให้เกิดความเพียรพยายาม แก่ล้า ทำให้จิตใจเกิดความเข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ และศรัทธาประเภทนี้แม้เป็นศรัทธาประเภทญาณวิปยุตก็ใช้ได้ดังคำรับรองว่า “ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิ...ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้เป็นแบบเชื่อดังโดยมิใช้ความคิดเหตุผล ก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน” และมีคำรับรองอีกว่า

ศรัทธาที่ไม่มีปัญหารองรับ ก็เป็นแรงส่งถึงสมาธิได้เหมือนกัน (อาจเป็นสมาธิขั้นสูง มากถึงเจโตวิมุตติชนิดที่ยังกำเริบกลับกลายเป็นได้) แต่ติดขัดอยู่แค่นั้น ไม่ส่งผลต่อถึงปัญญาและอาจขัดขวางปัญญาด้วย ส่วนศรัทธาที่มีปัญญากำกับหนุนสมาธิให้เกิดขึ้นเพียงเพื่อเป็นพลังช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

พลังสมาธิ คือพลังของจิตที่สงบตั้งมั่น เด็ดเดี่ยว เมื่อศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นอย่างยิ่งยอมทำให้จิตใจเกิดสมาธิ ตั้งมั่น แน่วแน่ได้ เช่นความเชื่อมั่นใจดวงมงคล ทำให้เกิดจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ได้ ยิ่งความเชื่อมีมากเท่าไร พลังแห่งสมาธิก็จะยิ่งมีมากเท่านั้น

- เป็นปัจจัยทำให้เกิดปัญญา

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา เป็นศรัทธาที่ส่งเสริมความคิดวิจยวิจารณ์ จนทำให้เกิดความก้าวหน้าแก้ปัญหา อันเป็นลักษณะการใช้ศรัทธาช่วยเกื้อหนุนปัญญาและนับว่าเป็นขั้นแรกที่สำคัญในการพัฒนาปัญญาว่า “ศรัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญาและกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต้นที่สุด” ในข้อที่ศรัทธาเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญา พิจารณา ๒ แนวทางใหญ่ ๆ ดังนี้

แนวที่ ๑ เป็นปัจจัยให้เกิดความปราโมทย์ ปราโมทย์ทำให้เกิดปีติ ปีติทำให้เกิดปัสสัทธิ ปัสสัทธิทำให้เกิดสุข (ความสงบเยือกเย็น) สุขทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญา

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปีติ => ปัสสัทธิ => สุข => สมาธิ => ปัญญา

แนวที่ ๒ ทำให้เกิดวิริยะ (ความเพียรที่จะปฏิบัติ) และโยนิโสมนสิการ ทั้งสองประการนี้ นำไปสู่ปัญญาในที่สุดได้

ศรัทธา => วิริยะ => ปัญญา

ศรัทธา => โยนิโสมนสิการ => ปัญญา

สรุปได้ว่า ศรัทธามีหน้าที่ ๒ ประการ คือ (๑) หน้าที่ทำลายอัสสัทธิยะและวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้น และ (๒) หน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรมมีปีติเป็นต้น นับเป็นหน้าที่ที่สำคัญเพราะศรัทธาเป็นรากฐานทำให้เกิดคุณค่าต่อบุคคลหลายประการ โดยประการแรกที่ศรัทธามีหน้าที่ทำลายองค์ธรรมที่ไม่พึงประสงค์ คืออัสสัทธิยะและวิจิกิจฉา หรือป้องกันไม่ให้องค์ธรรมทั้งสองประการนี้เกิดขึ้น เป็นการปิดโอกาสสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่ประการที่สองคือการเป็นปัจจัยให้เกิด

องค์ธรรมฝ่ายกุศล คือปิติ สุข ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหน้าที่ที่เปิดโอกาสให้เกิดสิ่งที่พึงประสงค์อันจะทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองด้วยปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตได้

๒.๓ ประเภทของศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญากับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นศรัทธาญาณวิปยุต ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต^{๑๙} ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้จัดศรัทธาไว้ ๒ ประเภท คือชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา ดังนี้ว่า

๒.๓.๑ สัทธานุญาณวิปยุต

สัทธานุญาณวิปยุต เป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ ศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามฉัน้อย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไป เป็นศรัทธาที่ใช้การบังคับ พบได้จากลักษณะศรัทธา ต่อไปนี้

บาลี	ความหมาย
โลกียสัทธา	ศรัทธาฝ่ายโลก หรือศรัทธาของชาวโลกโดยทั่วไป เป็นศรัทธาที่ไม่มีความมั่นคง ไม่ตั้งมั่น หวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ
จลสัทธา	ศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน
อาเวคสัทธา	ศรัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระตุ้นความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล
อนาการวตีสัทธา	ศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่มีบ่อเกิด
อทัสสนมุลิกสัทธา	ศรัทธาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน
อมุลิกสัทธา	ศรัทธาที่ไม่มีมูลเหตุ หรือเชื่ออย่างลอย ๆ
ปสาทสัทธา	ศรัทธาชนิดเลื่อมใส ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอัตวิสัย
สัมปสาทลักษณะสัทธา	ความเชื่อที่ทำให้จิตผ่องใส ช่มนิรวณไว้ได้ ไม่ชุ่มมัวด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีล ให้ทาน หรือสันทนาธรรม เป็นศรัทธาที่เกิดขึ้นและดับหายไปได้เป็นครั้งคราว ไม่มั่นคง
สัทธาจริต	คนที่มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางศรัทธา เป็นคนที่เชื่อง่าย เอาความเชื่อก่อนสิ่งอื่นใด

ตารางแสดงลักษณะของสัทธานุญาณวิปยุต

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

สัทธานุญฉวิปยุต หรือศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้ มีชื่อเรียกหลักว่า “อัสสนมุลิกาสัทธา” หรือ “อมุลิกาสัทธา” ศรัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็น ความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ เป็นศรัทธาที่เอียงไปทางโมหะ หลงมงมายได้ง่าย ปสาทสัทธาและศรัทธาฝ่ายอเวกสัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้ง ตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้า บังคับให้เชื่อ และให้ทำตามอย่างเดียว อย่างมีดบอด

ลักษณะของสัทธานุญฉวิปยุตโดยสรุป จึงหมายถึงศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้ มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระตุ้นความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล ไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอย ๆ ศรัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตให้ผ่องใส ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอหิวสัย

๒.๓.๒ สัทธานุญฉสัมปยุต

ศรัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เรายังไม่มีจุดเริ่มต้นที่จะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๒๐}

สัทธานุญฉสัมปยุต เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อัสสนมุลิกาสัทธา” ศรัทธาที่มีความเป็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ ศรัทธาประเภทนี้จะมิปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าเชื่อได้หรือไม่ ศรัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่า อาการวดีสัทธา ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้จึงเป็นศรัทธาที่เปิดกว้างทางปัญญา ไม่มีการปิดกั้นปัญญา แต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต หรือศรัทธาฝ่ายอเวกโดยส่วนเดียว ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วในตถาคตมีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ ศรัทธานี้เรากล่าวว่ามีเหตุมีที่สสนะเป็นมูล มั่นคง ซึ่งสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงให้หวั่นไหวได้^{๒๑}

สัทธานุญฉสัมปยุตเป็นศรัทธาที่มีเหตุผล ที่เรียกว่า “อาการวดีสัทธา” เพราะหมายถึงศรัทธาที่มีการใคร่ครวญ คิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี ชอบเหตุผล และศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน ที่เรียกว่า “อัสสนมุลิกาสัทธา” หมายถึง ศรัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้ง เป็นพื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น

พระพุทธศาสนาได้แสดงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หรือสัทธานุญฉสัมปยุต ไว้ในที่หลายแห่ง พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

^{๒๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, หน้า ๑๐๗.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๐/๕๒๙.

บาลี	ความหมาย
โลกุตตรสัทธา	ศรัทธาฝ่ายธรรม อยู่เหนือศรัทธาของชาวโลก มีความตั้งมั่น ไม่ ง่อนแง่น คลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก
อจลสัทธา	ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว และไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ง่าย ๆ มี ความมั่นคง เทียงแท้ และแน่นอน เป็นศรัทธาของพระอริยบุคคล ระดับโสดาบันขึ้นไป
อาการวตีสัทธา	ศรัทธาที่มีเหตุผล เป็นไปตามเหตุผล ไม่มุ่งเร้าอารมณ์ หรือปลุก ระดมความรู้สึก แต่มุ่งตรงที่เหตุผล ถือเหตุผลเป็นประมาณ
ทัสสนมุลิกสัทธา	ศรัทธาที่มีการเห็น มีความเข้าใจเป็นมูลฐาน
มุลิกาสัทธา	ศรัทธาที่มีมูล หรือมีมูลเหตุ
โอกัปปนสัทธา	ศรัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่น เป็นศรัทธาที่มั่นคง ไม่ หวั่นไหว เปลี่ยนแปลงง่าย
สัทธาสัมปทา	เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว บุญมี จริง บาปมีจริง ไม่ใช่เชื่อในสิ่งเหลวไหล
สัมปักษ์ขันธลักขณสัทธา	ความเชื่อที่ทำให้จิตโลดแล่นไปด้วยความเพียรพยายามเพื่อให้ บรรลุผลที่ยังมิได้บรรลุในขั้นสูงขึ้นไป
อเวจจัปสทา	ความเชื่อชนิดเลื่อมใสที่ยังลงมั่นด้วยปัญญา ศรัทธาที่อาศัย ปัญญาแล้วทำให้เกิดความมั่นคง
ตถาคตโพธิสัทธา	ความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ตื่น แล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม

ตารางแสดงลักษณะของสัทธานุญาณสัมปยุต

ศรัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ มีปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา บางครั้งบางแห่ง
หมายถึง สัทธานุญาณสัมปยุต แต่บางครั้งบางแห่งก็หมายถึง สัทธานุญาณวิปยุต แต่พระพุทธศาสนาจะ
เน้นย้ำแต่ศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณ ปัญญา ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ปรีชาญาณแห่งการกำหนดรู้ ที่
เรียกว่า สัทธานุญาณสัมปยุต

สัทธานุญาณวิปยุตกับสัทธานุญาณสัมปยุต มีปรากฏความแตกต่างกันในเรื่องของการอุทิศ
ทุ่มเท ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารมณ์ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุผล ความเป็นอติวิสัย ความ
เป็นภาววิสัย ความใกล้ชิดกับความจริง และการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ ดังจะแสดงให้เห็นด้วย
ตารางดังต่อไปนี้

ปัจจัยพิจารณา ๗ ประการ	สัทธาญาณวิปยุต	สัทธาญาณสัมปยุต	ความรู้
การอุทิศทุ่มเท	มาก	มาก	ไม่แน่นอน
เกี่ยวข้องกับอารมณ์	มาก	น้อย	น้อย
เกี่ยวข้องกับเหตุผล	น้อย	มาก	มาก
เป็นอหิวสย เกี่ยวข้องกับบุคคล	มาก	น้อย	น้อย
เป็นภาวะวิสัย เกี่ยวข้องกับหลักการ	น้อย	มาก	มาก
ความใกล้ชิดกับความจริง	น้อย	มาก	มาก
การใช้ปัญญาเป็นฐาน	น้อย	มาก	มาก

ตารางแสดงลักษณะความแตกต่างของศรัทธา

สรุปได้ว่า ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต กับศรัทธาประเภทญาณสัมปยุต มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในด้านปัจจัยต่าง ๆ โดยศรัทธาประเภทญาณวิปยุต จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท เน้นหนักไปทางอารมณ์ และมีความเป็นอหิวสยสูง ที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยังยึดติดกับตัวบุคคลไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ส่วนศรัทธาประเภทญาณสัมปยุต จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูงใกล้ชิดกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจบนหลักการหรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อไปสู่ปัญญา

๒.๔ บ่อเกิดศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา

บุคคลในโลกเป็นผู้มีศรัทธา จะมีเหตุให้เกิดศรัทธาต่างกัน มีการถือเอาคุณสมบัติของศรัทธาที่ต่าง ๆ กัน มาเป็นหลักเกณฑ์ที่ทำให้เกิดศรัทธาของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แบ่งมูลเหตุให้เกิดศรัทธาออกเป็น ๔ อย่าง ความศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวปฏิบัติของพระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ของอุบาสก อุบาสิกา ย่อมอาศัยการพิจารณาบ่อเกิดของศรัทธาจากคุณสมบัติของบุคคล ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และประสบการณ์ในการสอนวิปัสสนาภาวนา ย่อมมีบ่อเกิดศรัทธาถือประมาณในด้านต่าง ๆ ที่แตกต่างกันดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่าง ๆ

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธา ได้มีการแสดงไว้ในประมาณคือ ปมาณิกา ๔ ประการ^{๒๒} ดังนี้

- ๑) รูปปมาณ เลื่อมใสศรัทธา เพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม
- ๒) ลูขปมาณ เลื่อมใสศรัทธา เพราะเห็นความประพติเรียบร้อยเคร่งในธรรมวินัย
- ๓) โฆสปมาณ เลื่อมใสศรัทธา เพราะได้ฟังชื่อเสียงลือว่าดีอย่างนั้นอย่างนี้

^{๒๒} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕๙-๑๖๐.

๔) ฌมมปปมาณ เลื่อมใสศรัทธา เพราะได้สดับธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง

๑) **รูปูปปมาณิกา** (รูปูปประมาณ) บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป^{๒๓} ผู้ถือเอา รูปว่าง เป็นประมาณ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปที่สูง รูปที่ผอม รูปที่อ้วน รูปที่มีอวัยวะสมส่วน ถือเอาประมาณในรูปนั้นแล้วจึงชอบใจมีศรัทธาเลื่อมใสในรูปที่เชื่อถือ เกิดความศรัทธา บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป

๒) **ลูขูปปมาณิกา** (ลูขูปประมาณ) บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง^{๒๔} บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นจิวรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมอง หรือเห็นทุกกรกิริยาต่าง ๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้วเกิดความเลื่อมใส^{๒๕} จึงชอบใจเลื่อมใสในรูปที่เชื่อถือ

๓) **โฆสูปปมาณิกา** (โฆสูปประมาณ) บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง^{๒๖} บุคคลบางคนในโลกนี้ถือเอาประมาณในเสียงนั้นที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญ ที่ผู้อื่นชมเชย ที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง ที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญสืบ ๆ กันมาแล้วเกิดความเลื่อมใสบุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงชอบใจเลื่อมใสในรูปที่เชื่อถือแล้วเกิดความเลื่อมใส^{๒๗} น้อมใจไปเพื่อศรัทธา

๔) **ธัมมูปปมาณิกา** (ธรรมประมาณ) บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^{๒๘} บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญา แล้วถือเอาประมาณในศีลเป็นต้นนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^{๒๙} จึงเกิดความชอบใจเลื่อมใสในรูปที่เชื่อถือนับถือ

ในอรรถกถา เรียกบุคคล ๔ ประเภทนี้ว่า รูปูปปมาณิกา โฆสูปปมาณิกา ลูขูปปมาณิกา และธัมมูปปมาณิกา ตามลำดับ^{๓๐} และบ่อเกิดศรัทธาที่อาศัยคุณสมบัติของบุคคลเป็นประมาณ

ความศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวปฏิบัติของพระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ก็อาศัยบ่อเกิดศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้เป็นเหตุให้มีศรัทธา จึงเป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ทำการศึกษาเหตุเกิดในศรัทธาของ อุบาสก อุบาสิกา ที่ทำให้เข้ามาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งความศรัทธาของบุคคล ๓ จำพวกต้น ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก เพราะอาจจะเกิดอคติ อาจถูกครอบงำถูกชักจูง พาไป ด้วยความรัก ความหลง ความกลัว หรือติดอยู่เฉพาะรูปแบบภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างแท้จริง ไม่เข้าถึงสิ่งอันเป็นสาระแก่นสารได้ ความเชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนี้ จึงยังมีโอกาสผิดพลาดได้ ความศรัทธาอันเกิดจาก ธัมมูปปมาณิกา คือเอาธรรมเป็นประมาณ จะทำให้

^{๒๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๒/๒๐๔.

^{๒๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๓.

^{๒๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๙} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนประเภทไหน ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงไปได้ ความเชื่อของบุคคลที่ ๔ นี้ จึงถูกต้องไม่ผิดพลาด

๒.๔.๒ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก

การสดับเสียงจากภายนอกหรือข้อมูลจากภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือการได้ยินได้ฟังมาจากคนอื่น ซึ่งอาจเป็นครู ผู้สอนศาสนา นักวิชาการ เพื่อน ฯลฯ หรือจากการได้อ่านคัมภีร์ ตารา หนังสือที่เป็นวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลที่ถูกถ่ายทอดมาทางสื่อแขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นสื่อทางโทรทัศน์ สื่อวิทยุและสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เมื่อบุคคลได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านข้อมูลจากแหล่ง ภายนอกดังกล่าว หากเรื่องนั้นเหมาะแก่อุปนิสัยใจคอ หรือเป็นเรื่องที่มุ่งเร้าอารมณ์ให้คล้อยตามไป ก็ สามารถทำให้ผู้รับข้อมูลในฐานะผู้บริโภคเกิดการคล้อยตามและเชื่อตามว่าข้อมูลที่ตนได้รับมาเป็น เรื่องจริงตามนั้นได้

ปรโตโฆสะ ที่เป็นมิตร บัณฑิต ครู เพื่อน ทำให้เกิดศรัทธา ได้ท่านแสดงไว้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชัดเจนได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมต่อระหว่างมิตรกับ อิทธิพลที่เกิดขึ้นใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่ได้คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่ศรัทธาก็หาจะมีอิทธิพลชักจูงได้ไม่ หลักการเบื้องต้นข้อหนึ่งในทาง การศึกษา คือ กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยให้เกิดศรัทธา การคบหาบัณฑิต หรือเสวนาสัตบุรุษ เป็นปัจจัย แห่งศรัทธา ผู้ใดแม้จะเป็นคนดีมีปัญญา แต่เมื่อยังไม่อาจให้เขาเกิดศรัทธาได้ ก็ยังไม่ได้ฐานะเป็น กัลยาณมิตร และการแสวงหาหรือการคบหาที่ยังไม่ได้เกิด เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำ พฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบหรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๓๑}

การสดับธรรมจากบุคคลอื่น นับได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดศรัทธาได้ ท่านได้จัดเอาการ สดับธรรม เป็นปทัฏฐานให้เกิดศรัทธาว่า “ศรัทธามีโสภาปตติยัคคะ เช่นการสดับสัทธรรม เป็น ปทัฏฐาน ก็ได้” และว่า “คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรม นั้น ครั้นฟังแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนก”^{๓๒}

๒.๔.๓ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง

การคิดไตร่ตรองด้วยตนเอง เป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการคิด อุปมาอุปมัย การคิดด้วยเหตุด้วยผล การคิดด้วยตรรกะ การคิดด้วยการอุปมาน อนุมาน การตรึก ตรองตามอาการที่ปรากฏให้เห็น เมื่อความรู้จากการคิดด้วยตนเองสนองความอยากรู้อยากเห็นใน ระดับต้น ๆ ได้ก็ทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในความคิดของตนเอง เชื่อในสิ่งที่ตนเองคิดและทำอยู่ ความเชื่อที่ เกิดจากการคิดด้วยตนเองดังกล่าวนี้ จัดเป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นมากขึ้น มีพลัง มีความมั่นคง และเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ยาก ดังปรากฏในเรื่องความเชื่อของเจ้าลัทธิต่าง ๆ^{๓๓} ที่ศรัทธาเชื่อมั่น

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๒.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๔/๓๔๓.

^{๓๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๙/๔๓-๔๔.

เฉพาะแต่ลัทธิของตน ๆ อันเกิดจากการรู้ที่ตนคิดได้ แต่ไม่ยอมรับ ไม่ยอมเชื่อต่อลัทธิอันเกิดจากความคิดของคนอื่นหรือเจ้าลัทธิอื่น

การคิดด้วยตนเองนี้ เป็นการอาศัยตนเองเป็นหลัก ทำให้เกิดความรู้ในระดับ จินตามยปัญญา และความรู้ดังกล่าวสามารถทำให้มนุษย์เกิดวศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ตนคิดได้

๒.๔.๔ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการสดับจากภายนอกหรือการคิดตรិตรองด้วยตนเองจากภายใน มาทดลองปฏิบัติ เป็นการนำสิ่งที่ตนรู้มาพิสูจน์หาความจริง เมื่อผลปรากฏออกมาเป็นที่น่าพอใจก็จะเชื่อต่อสิ่งนั้นอย่างมั่นคง การมีประสบการณ์จากการได้ทดลองปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้

ความรู้ที่เกิดจากการคิดหรือการได้สดับรับฟังมา หากผ่านการปฏิบัติทดลองดูแล้วพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ มีโทษโดยส่วนเดียว ก็จะถูกปฏิเสธ แต่หากพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริง เป็นประโยชน์ มีคุณโดยส่วนเดียว ก็จะได้รับยอมรับเอาโดยอาการคือ เชื่อมั่นสิ่งที่ตนรู้อย่างมั่นคงแน่วแน่ ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนี้ จึงมักเป็นความเชื่อที่มั่นคง มีพลัง และยากแก่การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

การมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ในระดับภาวนามยปัญญาได้ และความรู้ในระดับนี้ก็ทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นอย่างมั่นคงยิ่งกว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสดับรับฟังมา หรือจากการคิดด้วยตนเองได้ เพราะเป็นความเชื่ออันเกิดจากการมีประสบการณ์ตรง สัมผัสด้วยใจและรับรู้ด้วยปัญญาของตนนั่นเอง

สรุปได้ว่า ศรัทธา ความเชื่อ มีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ อยู่ ๔ ประการ บุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดตริตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตริตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดูผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อง่าย มีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตราบไต่ที่ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ที่ตนได้สดับรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะไม่เชื่อในทันที

๒.๕ ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่าง ๆ

เนื่องจากศรัทธามีความสำคัญเป็นจุดเริ่มต้นของบุคคลทั่ว ๆ ไป เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดกุศลหรืออกุศลตามมาก็ได้ แต่ในทางพระพุทธศาสนาศรัทธามีความหมายไปในทางการพัฒนาปัญญาเป็นไปเพื่อความเจริญองกามทั้งตนเองและสังคม ซึ่งพอสรุปความสำคัญของศรัทธาได้ดังนี้

๒.๕.๑ ศรัทธาในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญในความเชื่อมั่นถึงศักยภาพมนุษย์ในการพัฒนาตนเอง

พระพุทธศาสนาเน้นถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ว่า เป็นสัตว์ที่มีจิตใจสูง และมีคุณสมบัติที่สามารถพัฒนาหรือฝึกฝนได้ โดยใช้ให้เห็นว่ามนุษย์เป็นผู้มีความสามารถในการกำหนดเป้าหมายและทิศทางในการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง พร้อมทั้งการเลือกทางดำเนินชีวิตด้วยตนเอง

หลักธรรมทางพุทธศาสนาทั้งหมดล้วนแล้วแต่มุ่งเน้นให้มนุษย์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้มนุษย์ได้พัฒนาศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์เพื่อสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมสิ่งแวดล้อมให้เป็นที่น่าพอใจที่ถูกต้องเหมาะสม อันจะนำไปสู่การหมดปัญหาหรือดับทุกข์ในทุกๆ ระดับ เป้าหมายของการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ก็คือความเป็นอิสระจากความทุกข์หรือปัญหาทั้งปวงนั่นเอง

เนื่องจากศรัทธามีส่วนสำคัญในฐานะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในความเชื่อมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกฝนตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้^{๓๔} ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไวยุทธแบบอย่าง ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรตุนสูตร^{๓๕} ไว้ว่า

บุคคลเหล่าใด ในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า เป็นผู้ประกอบตนไว้ดี มีใจมั่นคงหมดความหวงใย บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าบรรลอรหัตตผล หยั่งถึงอมตนิพพาน รักรสความดับสนิทแบบ ไตเปลว นี้เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆด้วยสัจจะนี้ ขอใหม่มีความสวัสดี

การเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลผู้เป็นพระพุทธบริษัท ล้วนมีความเชื่อมั่นในพระปัญญาการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค ว่าเป็นผู้ที่พ้นธรรมของพระผู้มีพระภาคแล้วได้เกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาแล้วย่อมจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แต่การกระทำเช่นนั้นไม่ไขว่จะทำกันได้อย่างง่ายดาย ทำให้บางคนยินดีพอใจที่จะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ละทิ้งสมทรัพย์และเครื่องญาติทั้งหลาย เพื่อจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน อาศัยความยึดมั่นในตถาคตโพธิสัทธาเป็นสรณะสำหรับตน พร้อมกับน้อมนำพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้สอนไว้แล้วมาปฏิบัติตาม ในกลุ่มของผู้ที่ออกบวชเป็นบรรพชิต ได้ถือเอาแบบอย่างของพระผู้มีพระภาคแล้ว สามารถที่จะบรรลอรหัตตผล และเข้าถึงนิพพานได้ตามอย่างพระผู้มีพระภาค ดังที่มีพระอรหันตสาวกสาวิกาจำนวนมาก

จะเห็นได้ว่า บุคคลที่มีตถาคตโพธิสัทธาจึงเปรียบได้ว่ามีสิ่งประเสริฐสุดสำหรับชีวิต เพราะอาศัยตถาคตโพธิสัทธาเป็นสิ่งที่นำพาชีวิตของบุคคลให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ และเห็นสัจธรรม ๔ ประการ ตามหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนไว้แล้ว ปฏิบัติยึดมั่นตามอย่างมั่นคงสม่ำเสมอ ไม่มีความกังวลใจว่าตนจะมีหรือจน ไม่คำนึงว่าตนจะอยู่ในสถานะบรรพชิตหรือ

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๓๕} จ.ช. (ไทย) ๒๕/๗/๑๑.

คุณหัสถ มีความมุ่งมั่นที่จะกระทำความบริสุทธิ์ ให้เต็มกำลังความสามารถของตน เพื่อทำให้เกิดการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง จนสามารถที่จะบรรลุธรรมตั้งแต่โสดาบันไปจนถึงอรหัตต และนิพพานได้ ไม่วาบุคคลนั้นจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ตาม ถึงแม้ว่าจะยังไม่สามารถบรรลุธรรมในภพมนุษย์ได้ เมื่อเสียชีวิตก็มีภพใหม่อยู่อย่างไม่ขัดสน หากมีตถาคตโพธิสัทธาอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวสั่นคลอน การมีชีวิตก็เจริญรุ่งเรือง และการจากไปล้วนแล้วแต่เป็นไปด้วยดีในสุคติสวรรค์ และประเสริฐเมื่อใดมีโอกาสกลับมาเป็นมนุษย์อีก แต่ถาสั้นอาสวะกิเลสทั้งหลายก็ได้นิพพานเป็นที่สุด

๒.๕.๒ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมเกิดก่อน

เนื่องจากศรัทธามีส่วนสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่น ๆ ให้ขับเคลื่อนไปในแนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา เช่นในพละ ๕ ประกอบด้วย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเห็นได้ว่าเมื่อศรัทธาเกิดขึ้นย่อมทำให้เกิดพลังความเพียร ตามด้วยการฝึกสติปัญญา เจริญสมถวิปัสสนา จนเกิดปัญญาหยั่งรู้ หรือในอารยวินัย ๕ ประกอบด้วย สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ผู้มีศรัทธา ทำให้จิตมีกุศลธรรม ด้วยการระวังกาย ระวังรักษาวาจา ให้สุจริต หมั่นศึกษาพระสัทธรรมมีสติสมาธิ มีจิตเมตตาในการบริจาค การเสียสละโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน จนสามารถเข้าถึงปัญญาได้ จากตัวอย่างที่ได้ยกมาเห็นได้ว่า ศรัทธาเป็นธรรมหรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นมาก่อนเพื่อสนับสนุนธรรมข้ออื่น ๆ ให้เกิดขึ้นตามมา

๒.๕.๓ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมนำสู่ความเจริญ

ศรัทธานำไปสู่ความเจริญ แบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ

๑) ความเจริญทางโลกียะ ศรัทธา คือความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง มองเห็นเป้าหมายชัดเจนว่าสามารถดำเนินการไปถึงได้ ไม่ทอดทิ้งเสียกลางคัน คนส่วนมากละทิ้งการงานเพราะขาดศรัทธาที่มั่นคง ศรัทธาทำให้เกิดความรัก ความพอใจที่จะทำกิจนั้นให้เจริญยิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ ผลของศรัทธานั้นสะท้อนออกมาในงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่นการสร้างวัด การเขียนภาพที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องของศาสนา เป็นต้น ผู้ที่ไม่มีศรัทธาอาจทำให้เป็นบุคคลที่ล้มเหลวในชีวิต

๒) ความเจริญทางโลกุตตระ ศรัทธาส่วนนี้เป็นตัวกระตุ้นให้มีการชวนชวายนในการฟังพระธรรมเทศนา จนเกิดศรัทธาแก่กล้าขึ้น ทำให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และเมื่อมีความรู้ความเข้าใจดีแล้วก็ลงมือปฏิบัติได้บรรลุผลตามลำดับ สมควรแก่ธรรมปฏิบัติ นั้น ๆ บุคคลที่มีศรัทธา ต้องมีความเพียรอย่างต่อเนื่อง ปฏิบัติอย่างจริงจังตามศรัทธานั้น จะทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา ยิ่งขึ้นจนพ้นจากทุกข์ พบความสุขตลอดไป

๒.๕.๔ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมสร้างพลัง

ที่ว่าศรัทธาเป็นพลัง หมายความว่า มีศรัทธาต่อสิ่งใดแล้ว สามารถทุ่มเททั้งร่างกายและจิตใจ อุทิศเรี่ยวแรงกำลังให้แก่สิ่งนั้น เพราะฉะนั้น การที่จะให้เกิดกำลังใจ ในทางที่ดี จึงต้องสร้างศรัทธาขึ้นมาก่อน จะทำให้เกิดความเพียรพยายามขึ้นมาช่วยหนุนอีกแรงหนึ่ง และพลังที่มาจากศรัทธาเป็นพลังผลักดันสู่การปฏิบัติด้วยความพอใจ คือฉันทะ แต่ศรัทธาที่เกิดขึ้นมานั้นจะต้องได้รับการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยปัญญาถึงข้อดีข้อเสีย มีเหตุผลและเป็นไปเพื่อสติสมาธิ

หรือไม่ เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์หรือไม่ เมื่อพิจารณาเห็นแจ้งแล้วจึงเริ่มปฏิบัติด้วยความมุ่งมั่น พากเพียร ต่อเนื่องจนประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย ที่หวังไว้ เช่นนี้เรียกว่าศรัทธาเป็นผู้สร้างพลัง เช่นในหลักธรรมหมวด พละ ๕ อินทรีย์ ๕ เป็นต้น

๒.๕.๕ ศรัทธาเป็นธรรมให้เกิดความสงบเย็น

ในการประกอบกุศลธรรม มีความศรัทธาดังลงในพระรัตนตรัย ทำให้บุคคลมีจิตที่อ่อนโยนเชื่อมั่นในการประกอบกุศลธรรม เช่นการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีลอย่างมั่นคง และเจริญสมาธิพัฒนาปัญญา ด้วยการปฏิบัติสมถะวิปัสสนา จิตจะอึมเิบแฝงใส มีปิติ ซึ่งทำให้เกิดปัสสทธิความสงบเย็น เมื่อปฏิบัติให้มาก ทำให้มาก ทำให้ต่อเนื่องบุคคลนั้นก็หลุดพ้นจากความทุกข์ได้สรุปได้ว่า ศรัทธามีความจำเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้บุคคลพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกต้อง เป็นไปเพื่อกุศล ศรัทธาเป็นธรรมที่เกิดก่อน เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ธรรมอื่นจะบังเกิดตามมา ศรัทธาเป็นธรรมที่ทำให้เกิดพลังในการประพฤติปฏิบัติธรรม รวมทั้งเป็นธรรมที่ทำให้เกิดปิติ ผ่องใส จิตใจสงบเย็น สุดท้ายศรัทธาก็จะนำไปสู่การเกิดสมาธิและปัญญาดังกล่าวมาข้างต้น นั้นย่อมชี้ให้เห็นว่าศรัทธามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสามารถทำให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้^{๓๖}

สรุปได้ว่า ศรัทธาในฐานะต่าง ๆ โดยความสำคัญของศรัทธามีส่วนสำคัญในฐานะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในความเชื่อมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์ ที่จิตมุ่งมั่นในตถาคตโพธิสัทธา จนกล้าทุ่มเทกำลังทั้งหมดเพื่อการประพฤติธรรม โดยเป็นธรรมเกิดก่อน มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่น ๆ ให้ขับเคลื่อนไปในแนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา เช่นในอินทรีย์ ๔ พละ ๕ อริยทรัพย์ ๗ เป็นต้น ศรัทธานำไปสู่ความเจริญ โดยทางโลกียะ มุ่งถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง มุ่งทางโลกุตตระ โดยเป็นตัวกระตุ้นให้มีการขวนขวายในการฟังพระธรรมเทศนา จนเกิดศรัทธาแก่กล้าขึ้น เมื่อมีความรู้ความเข้าใจดีแล้วก็ลงมืออย่างจริงจังตามศรัทธานั้น จะทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา ยิ่งขึ้นจนพ้นจากทุกข์ ศรัทธาในฐานะเป็นธรรมสร้างพลัง สามารถทุ่มเททั้งร่างกายและจิตใจ อุทิศเรี่ยวแรงกำลังให้แก่สิ่งนั้น ศรัทธาเป็นธรรมให้เกิดความสงบเย็น มีความศรัทธาดังลงในพระรัตนตรัย ทำให้บุคคลมีจิตที่อ่อนโยนเชื่อมั่นในการประกอบกุศลธรรม เช่นการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีลอย่างมั่นคง และเจริญสมาธิพัฒนาปัญญา ด้วยการปฏิบัติสมถะ-วิปัสสนาภาวนา

๒.๖ อุปมาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุปมาศรัทธาไว้หลายอย่าง ซึ่งพอประมวลมาแสดงได้ดังนี้

^{๓๖} นางรุ่งนภา กิจรัตน์, “สัทธาภิการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนคณาจารย์ (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

๒.๖.๑ ศรัทธาเปรียบเหมือนเพื่อน

ลักษณะนี้ปรากฏในบาลีว่า “สทฺธา ทุตฺติยา บุริสฺสส โหติ^{๓๗}” หมายความว่าถึง ศรัทธาหรือความเชื่อเป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ต่อมนุษย์ทั้งหลาย เช่น เราเชื่อว่า การให้ทาน การรักษาศีล ฟังธรรม การเจริญภาวนา เป็นกุศลธรรมที่จะพาเราไปสู่ประโยชน์ขั้นต้น ขั้นกลาง และประโยชน์สูงสุด ทั้งในปัจจุบันชาติและในชาติต่อ ๆ ไป ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่เรามีความทุกข์ความเดือดร้อน หรือแม้กระทั่งในขณะที่มีความสุขวันครบรอบวันสำคัญ วันมงคลต่าง ๆ คนมักจะทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมเจริญภาวนาเพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความสุขความสำเร็จประโยชน์ต่อไป ในสัทธาสูตรแสดงไว้ว่า

“ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ หากว่าความไม่มีศรัทธาไม่ตั้งอยู่เพราะเหตุานั้น ยศและเกียรติย่อมมีแก่เขาผู้นั้น อนึ่งผู้นั้นละทิ้งร่างกายแล้วย่อมไปสู่สวรรค์”^{๓๘}

และในทุตติยสูตรว่าด้วยเพื่อน ตรัสว่า

“ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาย่อมปกครองบุรุษนั้นสัตว์วินิตินิพพาน จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”^{๓๙}

๒.๖.๒ ศรัทธาเปรียบเหมือนเสบียง

บุคคลทั่วไปใช้ชีวิตอยู่บนโลกนี้ต้องเตรียมเสบียงข้าวปลาอาหาร ปัจจัย ๔ เพื่อเก็บไว้รับประทาน เก็บไว้ใช้สอย เมื่อยามจำเป็น เช่น หาทรัพย์เตรียมเก็บไว้ยามป่วยไข้ ยามแก่ชรา เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวพุทธยังเชื่อว่าการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นการสะสมบุญบารมีอันเป็นกุศลกรรมที่จะได้รับในวันข้างหน้า เมื่อยามใดมีความทุกข์ก็จะผ่อนหนักให้เป็นเบา เมื่อยามใดมีสุข ก็จะมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป

เสบียงในทางกุศลธรรมมีอยู่ ๔ ชั้น ซึ่งทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ต้องอาศัยกำลังแห่งศรัทธาเป็นเครื่องสะสมเสบียงดังนี้คือ

- ก) เเสบียงไปมนุษยคือมนุษยธรรม อันได้แก่ศีล ๕ และกุศลกรรมบถ ๑๐
- ข) เเสบียงไปสวรรค์ได้แก่ มหากุศล มีทาน เป็นต้น
- ค) เเสบียงไปพรหมโลกได้แก่ การเจริญสมถกรรมฐาน
- ง) เเสบียงไปพระนิพพาน ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน^{๔๐}

ดังปรากฏใน ปาถะยสุตฺต พระพุทธองค์ตรัสตอบท้าวดาว่า

^{๓๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๓๕.

^{๓๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๖/๔๗.

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๙/๗๑.

^{๔๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒-๑๖.

“ศรัทธารวมไว้ซึ่งเสปียง สิริเป็นบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย ความอยากผลักไสนรชนไป ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยากเหมือนนกติดบ่วง ฉะนั้น”^{๔๑}

๒.๖.๓ ศรัทธาเปรียบเหมือนพืช

พืชพันธุ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกสามารถเป็นอาหารให้มวลหมู่มนุษย์และสัตว์ได้กินเพื่อยังชีพตามอรรถภาพ อีกทั้งเมล็ดพืช ยังใช้เป็นพันธุ์เกิดต้นใบ ออกดอกออกผลเพื่อเป็นอาหารได้อีกต่อไป ศรัทธาก็เช่นเดียวกัน ถ้าคนไม่มีศรัทธาก็จะไม่เกิดกุศลธรรมเช่นการให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมและเจริญภาวนา ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีศรัทธากุศลธรรมก็สามารถที่จะสำเร็จลุล่วงไปได้ทุกประการ ไม่ว่าจะเกิดปัญหาอุปสรรคจะมากน้อยเพียงใดก็ตาม ซึ่งในความสำเร็จนี้อาจจะต้องมีธรรมข้ออื่น ๆ มาประกอบเช่น ความขยันหมั่นเพียร เปรียบดั่งน้ำฝนหล่อเลี้ยงพันธุ์พืชให้เจริญเติบโตงอกงามตามลำดับ มีปัญญา มีhiriเป็นต้น ซึ่งพบได้ใน กสิการทวาชสูตร พระพุทธองค์ตรัสตอบพราหมณ์ดังนี้

“ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและประทัก เราค้ำครองกายค้ำครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร เราดายหญ้า [คือวาจาสับปลับ] ด้วยคำสัตย์ ไสร้จจะของเราช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรของเราช่วยนำธูระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราทำนองอย่างนี้ที่เราทำนั้นมีผลเป็นอมตะ บุคคลครั้งทำงานอย่างนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”^{๔๒}

ศรัทธาแม้อย่างน้อยเพียงเชื่อว่าสัตว์นั้นมีกรรมเป็นของตน คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพียงเท่านั้นก็เป็นคุณยิ่ง มิฉะนั้นก็จะไม่ประหวั่นต่อบาปกรรม จะกระทำอะไรก็ไม่คิดว่าเป็นทุจริตเสียหาย เพราะสำคัญผิดว่าจะไม่ต้องได้รับผลนั้น ถ้ามีศรัทธา เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรมแล้ว ก็จะตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ประกอบการงานที่ปราศจากโทษ ศรัทธา จึงเป็นธรรมเบื้องต้นที่จะทำให้ประกอบคุณงามความดี เป็นบุญเป็นกุศล จนหาประมาณมิได้^{๔๓} จึงมีพุทธภาษิตดังปรากฏคือ สหุตา พืช ศรัทธาเปรียบเหมือนพืช^{๔๔} อันจะงอกงามโตใหญ่ให้ดอกผลในภายหน้า

๒.๖.๔ ศรัทธาเปรียบเหมือนทรัพย์

ทรัพย์ความหมายในทางพระพุทธศาสนามี ๒ ประการคือ ทรัพย์ภายนอกได้แก่ทรัพย์สินเงินทองที่บุคคลทั่วไปหามาใช้จ่ายกัน ซึ่งต้องมีศรัทธาความเชื่อต่อการทำงานที่ทำอยู่มีความจดจ่ออยู่กับงานที่ทำ งานนั้นจึงสำเร็จได้ และทรัพย์ภายใน ได้แก่อริยทรัพย์บุคคลต้องมีศรัทธาตั้งมั่นในพระรัตนตรัยในกุศลธรรม ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่สุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจเหล่านี้จะ

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๙/๘๕.

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๙/๘๕.

^{๔๓} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาอภิธรรม ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๒๘.

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๘., ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๒๕๕-๒๕๘.

นำไปสู่ชีวิตที่มีความสุขไม่มีผู้ใดสามารถจะจับลั่นเอาไปได้เพราะเป็นทรัพย์อันประเสริฐที่อยู่ในตัว ดังปรากฏในอาพวกสูตร^{๔๕} ดังนี้

“ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด”

สรุปได้ว่า การอุปมาเปรียบเทียบศรัทธาเหมือนสิ่งต่าง ๆ เป็นการแสดงลักษณะพิเศษของศรัทธาที่มีความเหมือนสิ่งนั้น ๆ ไม่ว่าจะเหมือนเพื่อนที่คอยกำลังใจ สร้างความเชื่อมั่น ที่เหมือนเป็นเสียงที่คอยล่อเลี้ยงจิตใจให้มีกำลังใจ เหมือนพืชที่เป็นเชื้อแห่งความดีที่งอกงาม เหมือนทรัพย์ที่คอยเจือจุนส่งเสริมให้เกิดความดีต่าง ๆ

๒.๗ องค์ธรรมที่มีศรัทธาประกอบพร้อมที่ปรากฏในคัมภีร์

เนื่องจากศรัทธามีส่วนสำคัญในการที่จะอำนวยการธรรมข้ออื่น ๆ ตามมาอีก ผู้วิจัยพบว่า ศรัทธามักเป็นข้อธรรมข้อแรกในหลักธรรมหลายหมวด ศรัทธามีความสำคัญในการดำเนินกิจทั้งในส่วนที่เป็นโลกียะและส่วนที่เป็นโลกุตระ ทั้งนี้ในแต่ละหมวดธรรมก็จะกำกับไว้ด้วยข้อสุดท้ายว่าด้วยปัญญาเสมอ กล่าวคือ

๒.๗.๑ พละ ๕

พละ ๕^{๔๖} คือธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ทำให้เกิดกำลังใจขึ้นในบุคคลดำรงอยู่ได้ในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างไม่หวั่นไหวอันธรรมที่เป็นปฏิปักษ์จะเข้าครอบงำไม่ได้สามารถต่อต้านเข้าศึกได้เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรคจัดอยู่ในจำพวกโพธิปักขิยธรรม ซึ่งปรากฏใน วิตถตสูตร ภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้ได้แก่

- ๑) สัทธาพละ
- ๒) วิริยพละ
- ๓) สติพละ
- ๔) สมาธิพละ
- ๕) ปัญญาพละ

โดยสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) สัทธาพละ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธานุเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาพละ

๒) วิริยพละคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้เรียกว่า วิริยพละ

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๒.

^{๔๖} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗.

๓) สติพละ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำค้ำที่พูดแม่นยำได้ นี้เรียกว่า สติพละ

๔) สมาธิพละคืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกพิจารณา มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกพิจารณาสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สมาธิพละ

๕) ปัญญาพละ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ข้าแรกก็เลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาพละ^{๔๗}

หลักธรรมในหมวดพละ ๕ มีความสำคัญมากเพราะเป็นกำลังที่ช่วยให้การกระทำหรือการปฏิบัติไปสู่กุศลธรรม สำเร็จลงได้ในขณะที่กุศลธรรมที่กำลังดำเนินไปนั้นก็มีอุปสรรคมาคอยเหนี่ยวรั้งไว้อุปสรรคเหล่านี้เรียกว่าธรรมที่เป็นข้าศึกต่อกุศลมี ๕ ประการ ที่หลักธรรมหมวดพละ ๕ ต้องต่อต้านไว้ให้ได้ด้วยกำลังของสมาธิถ้าต่อต้านไว้ไม่ได้ธรรมที่เป็นข้าศึกก็จะชนะเข้าครอบงำทำให้กำลังอ่อนลงดังนั้นกระทำการสิ่งใดก็ไม่สำเร็จ ซึ่งหมวดธรรมทั้ง ๒ ชุดนี้จะต่อต้านกัน เป็นคู่ ๆ ไป ดังนี้

อสัทธียะ คือความไม่เชื่อ เป็นข้าศึกของ ศรัทธา คือความเชื่อ โภสัชชะ คือความเกียจคร้าน เป็นข้าศึกของวิริยะ คือความเพียร สติสัมโมสา คือความหลงสติ เป็นข้าศึกของ สติ จิตตวิกเขปะ คือความฟุ้งซ่านของจิตเป็นข้าศึกของ สมาธิ ทุปปัญญา คือรู้ชั่วหรือปัญญาอ่อน ปัญญาแค้นแค้น เป็นข้าศึกของปัญญา

๒.๗.๒ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕^{๔๘} คือธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นเจ้าของในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มีหัวข้อธรรมตรงกันกับพละ ๕ ได้แก่สัทธา วิริยะ สติสมาธิปัญญา เพียงแต่ว่าการทำหน้าที่ต่างกันคือเรียกชื่อว่า พละ ๕ ทำหน้าที่เป็นกำลังให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างไม่สามารถจะเข้ามาได้ส่วนที่เรียกชื่อว่า อินทรีย์๕ ทำหน้าที่เป็นตัวการในการครอบงำเสียซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างคือความไร้ศรัทธาความเกียจคร้าน ความประมาทความฟุ้งซ่าน และความหลงมกมาย ตามลำดับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พละ ๕ สามารถต่อต้านธรรมที่เป็นข้าศึกทั้ง ๕ จนชนะได้และสามารถครอบงำและกำจัดได้ในที่สุด มีกำลังเข้มแข็งมั่นคงขึ้น เรียกว่าอินทรีย์ พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน สุทธิกสูตร ว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ

^{๔๗} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

^{๔๘} สัม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑/๒๘๒., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๑/๕๒๙.

- ๑) สัทินทรีย์ (อินทรีย์คือสัทธา) เป็นใหญ่ในการเชื่อ
 - ๒) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ) เป็นใหญ่ในการบากบั่น
 - ๓) สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ) เป็นใหญ่ในการนึก
 - ๔) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) เป็นใหญ่ในการตั้งมั่น
 - ๕) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา) เป็นใหญ่ในการพิจารณาเพื่อให้รู้
- ได้มีการอธิบายความหมายและลักษณะของอินทรีย์ ๕ ไว้ใน ปฐมวิภังคสูตร^{๔๙} ว่า

๑) สัทินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค’

๒) วิริยินทรีย์คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่

๓) สตินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูดไว้มานานบ้าง

๔) สมาธินทรีย์ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต

๕) ปัญญินทรีย์คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

อินทรีย์เป็นหมวดธรรมที่อยู่ในกลุ่มของโพธิปักขิยธรรม เป็นไปเพื่อการหลุดพ้นในทฎฐัพพสูตร^{๕๐} ซึ่งว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่าง ๆ ดังนี้

พืงเห็นสัทินทรีย์ได้ในองค์เครื่องบรรลุสตา ๔ ประการ พืงเห็นวิริยินทรีย์ได้ในสัมมปปธาน ๔ ประการ พืงเห็นสตินทรีย์ได้ในสติปฏิฐาน ๔ ประการ พืงเห็นสมาธินทรีย์ได้ในฉาน ๔ ประการพืงเห็นปัญญินทรีย์ได้ในอริยสัจ ๔ ประการ

ดังนั้น บุคคลผู้มีอินทรีย์ ๕ ในธรรมที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นบุคคลที่เรียกว่าผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ ๕ คือผู้เจริญในสัทินทรีย์วิริยินทรีย์สตินทรีย์สมาธินทรีย์และปัญญินทรีย์ให้ถึงความสงบ ไปถึงการตรัสรู้ ซึ่งเมื่อเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปหรือมีอินทรีย์แก่กล้าขึ้นทำให้กิเลสอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาชั้นสูง นั้นแหละเป็นการหลุดพ้นด้วยเจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติพระพุทธรองค์ตรัสไว้ว่า “ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันสัตว์เหล่าใดส่องเสพ เจริญ ทำให้มากเพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้มีอินทรีย์แก่กล้า”

อินทรีย์ ๕ เป็นหมวดธรรมที่ใช้ในการปฏิบัติสมณะวิปัสสนาผู้ปฏิบัติจะต้องปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน คือ ศรัทธาให้เสมอกับปัญญาถ้าบุคคลมีศรัทธามากแต่ปัญญาอ่อน จะทำให้เชื่อง่าย เลื่อมใสในสิ่งที่ไม่เป็นวัตถุ ถ้ามีปัญญาแต่ศรัทธาอ่อน จะทำให้เป็นผู้หวาดตีแก่ไขยากเหมือนโรคที่อยู่

^{๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๗.

^{๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๖.

รักษาไม่ได้วิ่งผ่านไปด้วยคิดว่าจิตของตนเองเป็นกุศลเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องทำบุญอย่างอื่น เช่นการให้ทาน เป็นต้น อินทรีย์อีกคู่หนึ่งคือ สมาธิต้องเสมอกับวิริยะ บุคคลจึงจะเกิดความเลื่อมใสใน วัตถุแท้ ถ้ามีสมาธิมากแต่วิริยะอ่อน ทำให้โกสัชชะครอบงำ เพราะว่าสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ ถ้าวิริยะ มาก แต่สมาธิอ่อน อุทัจจะเข้าครอบงำ เพราะวิริยะเป็นอุทัจจะ ดังนั้น จึงมีความสำคัญมากที่ต้อง จัดการกับอินทรีย์ให้สมดุลกันดังกล่าว

๒.๗.๓ เสขพะละ ๕

เสขพะละ ๕ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงกำลังของพระอารีย์หรือพระเสข บุคคล ๗ จำพวก ว่ากำลังของตถาคตหรือเรียกว่า เสขพะละ ๕ ประการใน สังฆิตตสูตร^{๕๑} คือ

- ๑) สัทธาพะละ (กำลังคือศรัทธา)
- ๒) หิริพะละ (กำลังคือหิริ)
- ๓) โอตตปปพะละ (กำลังคือโอตตปปะ)
- ๔) วิริยพะละ (กำลังคือวิริยะ)
- ๕) ปัญญาพะละ (กำลังคือปัญญา)

เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบด้วย สัทธาพะละ หิริพะละ โอตตปปพะละ วิริยพะละ และปัญญาพะละ อันเป็นเสขพะละภิกษุทั้งหลาย เธอ ทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

ในวิตถตสูตร^{๕๒} ได้อธิบายขยายความ เสขพะละไว้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๑) สัทธาพะละ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของ ตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดย ชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาพะละ

๒) หิริพะละ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า หิริพะละ

๓) โอตตปปพะละ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตปปะ คือสะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าโอตตปป พละ

๔) วิริยพะละ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้อยู่ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมเพื่อให้กุศล ธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้เรียกว่า วิริยพะละ

๕) ปัญญาพะละ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็น เครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ๓ ข่าแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาพะละ

^{๕๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑/๑-๒.

^{๕๒} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑/๒-๕.

นอกจากที่พระพุทธองค์ตรัสถึงเสขพะละซึ่งเป็นหมวดธรรมฝ่ายกุศลแล้ว พระพุทธองค์ยังตรัสถึงหมวดธรรมตรงข้ามกัน คือเป็นฝ่ายอกุศลธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ ๕ ประการในทุกขสูตร^{๕๓} คือ

- ๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒) เป็นผู้ไม่มีhiri
 ๓) เป็นผู้ไม่มีโอตตปปะ ๔) เป็นผู้เกียจคร้าน
 ๕) เป็นผู้มีปัญญาทราวม

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อนคับแค้นใจเร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุกคติ เสขพะละเป็นหมวดธรรมที่สำคัญ เป็นคุณสมบัติของอริยบุคคลผู้มุ่งไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ที่มีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในตถาคต เป็นกำลังหนุนให้ธรรมข้ออื่นเกิดขึ้นตามมาคือมีกุศล มีความสุจริตได้ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจด้วยhiriโอตตปปะ มีวิริยะในการบำเพ็ญสมณะวิปัสสนาจนสามารถรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมด้วยปัญญา ปัญญาญาณที่ได้ในเสขพะละนี้พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นยอดของพะละทั้งหลายดังที่พบใน ฎฐสูตร^{๕๔} ว่า "สิ่งที่เป็นเลิศ เป็นที่รวม เป็นศูนย์รวมแห่งเรือนยอด คือยอดเรือน แม้ฉันใด พะละที่เป็นเลิศ เป็นที่รวม เป็นศูนย์รวมแห่งเสขพะละ ๕ ประการนี้คือปัญญาพะละ ฉะนั้นนั่นเหมือนกันแล" ดังนั้นบุคคลผู้เจริญในหลักธรรมหมวดนี้ย่อมเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขทั้งทางกายและทางใจไม่มีทางตกต่ำ มีความสุขทั้งในปัจจุบัน และสุขในภพหน้า ซึ่งตรงข้ามกับบุคคลผู้ไม่มีหลักธรรมดังกล่าวก็ย่อมได้รับผลที่เลวร้าย เดือดร้อน เป็นทุกข์เร่าร้อนใจคับแค้นใจอยู่เสมอในยถาภตสูตร^{๕๕} ว่า "ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือน ถูกนำไปฝังไว้" ไม่เป็นที่ต้องการของสังคมทุกชั้น

๒.๗.๔ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔

สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ^{๕๖} หรือ สัมปรายิกัตถประโยชน์คือประโยชน์ภายนอก, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป อันได้แก่ความมีจิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความดีทำให้ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธาคือความเชื่อความซาบซึ้งในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามสามารถนำไปปฏิบัติตามได้เชื่อในเรื่องกรรม การทำดี ย่อมได้รับผลที่ดีการทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เชื่อว่าบาป บุญมีจริงและให้ผลจริง หมั่นทำบุญปฏิบัติธรรมสม่ำเสมอเพื่อให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหว

๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล คือสมาทานรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ แล้วได้ปฏิบัติตามฐานตามสติกำลัง เป็นการสำรวมระวังกายวาจา ใจให้เป็นไปในทางกุศล

๓) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการบริจาค คือมีความยินดีในการเสียสละทั้งทางกายและทางใจ เช่นการบริจาคทรัพย์สินเงินทองเครื่องอุปโภคบริโภคใช้กำลังกายในการช่วยเหลือการงาน

^{๕๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓/๕.

^{๕๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๑๖.

^{๕๕} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔/๖.

^{๕๖} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑ /๑๐๑.

ให้ความรู้ให้คำแนะนำที่มีประโยชน์เป็นต้น ไม่เป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว มีจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัวให้มีจิตใจเมตตาต่อตนเองและผู้อื่นอย่างสม่ำเสมอ

๔) ปัญญาสัมปทาความถึงพร้อมด้วยปัญญาคือมีความรอบรู้ชัดเจนแจ่มแจ้งทั้งทางโลกและทางธรรม สามารถรู้แจ่มแจ้งตามสภาวะแห่งความเป็นจริง ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญเห็นถึงข้อดีข้อเสียตามเหตุปัจจัยแล้วเลือกปฏิบัติตามในสิ่งที่ถูกต้องดีงามเท่านั้น

พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องการตอบแทนที่ทำได้ยาก ประการหนึ่งคือการตอบแทนพระคุณบิดามารดาผู้มีอุปการะมากนั้น ด้วยการปรนนิบัติพิทักษ์ประคับประคองบิณฑุ จัดอาหารอย่างดีให้รับประทาน มีที่อยู่อาศัยอย่างดีแม้กระทั่งให้หนึ่งซัปดาห์บนบ่า หรือจะให้ทรัพย์สมบัติมหาศาล ตามแต่ที่ท่านปรารถนา ก็ยังไม่เชื่อว่าจะได้ตอบแทนบิดามารดา ต่อเมื่อบุตรสามารถทำให้บิดามารดา ผู้ไม่มีธรรม ๔ ประการคือ สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จากสัมปทาและปัญญาสัมปทา ให้ตั้งอยู่ในธรรม ๔ ประการนี้ได้จึงจะเรียกว่าบุตรได้ตอบแทนบิดามารดาแล้วดังจะยกมาแสดงดังนี้

“บุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีลสมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา”^{๕๗}

จะเห็นว่าหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ทำให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้า เป็นชีวิตที่มีคุณค่า ไม่มีความตกต่ำ สิ่งใดที่วาดีแล้วคุณธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ดียิ่งกว่า แม้แต่พระพุทธองค์ยังทรงยกย่องบุตรผู้สามารถทำให้บิดามารดาหันมาถึงพร้อมด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ นี้ได้ว่าเป็นบุตรที่น่ายกย่องมากกว่าบุตรที่ให้การตอบแทนบิดามารดาด้วยสิ่งที่มีค่าอื่น ๆ มากมายโดยเฉพาะการถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นเรื่องสำคัญเป็นอันดับต้น ให้เกิดความมั่นใจในคุณธรรม กุศลธรรม เพราะการมีศรัทธาที่ถูกต้องถือว่าทำให้บุคคลนั้น ๆ เลือกทางเดินในเส้นทางที่ถูกต้องดีงามแล้ว

๒.๗.๕ เวสาร์ชขจรณธรรม ๕

เวสาร์ชขจรณธรรม ๕^{๕๘} คือ หลักธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ เกิดความกล้ากล้าในสารัชชสูตร แสดงไว้ ๕ ประการคือ

๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา
๒. เป็นผู้ไม่มีศีล
๓. เป็นพหูสูต
๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
๕. เป็นผู้ไม่มีปัญญา

ผู้ไม่มีศรัทธามีความครั่นคร้ามใจ แต่ผู้ที่มีศรัทธาหาความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้นธรรมนี้จึงชื่อว่าเครื่องทำความกล้ากล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

^{๕๗} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^{๕๘} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๗๕-๑๗๖.

ผู้ทุศีลมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้มีศีลหาไม่มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า เครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

ผู้มีสุทธะน้อยมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้เป็นพหูสุทธหาไม่มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า เครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

ผู้เกียจคร้านมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้ปรารถนาความเพียรหาไม่มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า เครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

ผู้มีปัญญาทรมมีความครั่นคร้ามใด แต่ผู้มีปัญญาหาไม่มีความครั่นคร้ามนั้นไม่ ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า เครื่องทำความแก่กล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ

หลักธรรมในหมวดนี้เป็นหลักธรรมที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองเพราะศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่ในพระรัตนตรัย ที่เป็นเรื่องของกรรมเหตุและผลตามสภาวะแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติเมื่อมีความเชื่อที่ถูกต้องแล้ว มีความงดงามในศีลด้วยการประพฤติปฏิบัติหรือการแสดงออกทางกาย วาจาและใจด้วยท่าทีที่สงบระงับให้อยู่ในสุจริตถูกต้อง มีสาระของการดำเนินชีวิตด้วยการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากผู้รู้เช่นการสนทนาธรรม การค้นคว้าหาความรู้จากการอ่านตำรา เป็นต้น เพียรพยายามในการทำกิจนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปได้ตามเป้าหมาย เมื่อมีทุกอย่างถูกต้องดีงามใฝ่หาความรู้อย่างมีสาระแล้วก็มีปัญญาเพื่อพิจารณา วิเคราะห์หาสิ่งใดสมควรสิ่งใดสิ่งใดเกิดประโยชน์เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคุณสมบัติที่ทำให้บุคคลมีความกล้าหาญที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขไม่เกรงกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่มากระทบ นอกจากมั่นใจในตนเองแล้วยังมีความกล้าหาญมั่นใจในการสร้างประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วย

๒.๗.๖ วัชฒิ หรือ อารยวัชฒิ ๕

วัชฒิ หรือ อารยวัชฒิ ๕ คือ หลักธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญอย่างประเสริฐของอารยชนเป็นความงามที่ได้สาระเป็นอริยสาวก อริยสาวิกา ประกอบไปด้วยปฐมวัชฒิสูตร^{๕๙}

ศรัทธา (ความเชื่อ) ศีล (การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย) สุทธะ (การสดับฟังหาความรู้) จาคะ (การเสียสละ) ปัญญา (ความรู้รอบรู้)

อริยสาวกเมื่อเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการนี้แล ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระ และถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย

ทั้งสาวกสาวิกาของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหลักธรรมหมวดนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีศรัทธาเป็นเครื่องชี้แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง มีความงดงามบริสุทธิ์ศีลศึกษาหาความรู้ตามหลักธรรมอย่างสม่ำเสมอ มีจิตใจเมตตาแผ่แผ่ต่อผู้อื่น เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ของตนเอง และมีปัญญารอบรู้ในธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ซึ่งพบได้จากเรื่องที่ว่าด้วยความปรารถนา พระพุทธองค์ทรงประกาศยกย่องพระสาวกบางท่านเป็นพิเศษเพื่อเป็นตัวอย่างของสาวกสาวิกามีศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยทรงกล่าวว่า

ภิกษุผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่าขอให้เราเป็นเช่นกับพระสาวกปริตรและพระโมคคัลลานะเถิด สาวกปริตรและโมคคัลลานะนี้เป็นบรรพตฐาน เป็นมาตรฐานของ

^{๕๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๑๑๑-๑๑๒.

ภิกษุสาวกของเรา...ภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณานี้เป็นบรรพตฐานเป็นมาตรฐานของภิกษุณีสาวิกาของเรา...

จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกเป็นบรรพตฐานเป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวก..อุบาสิกาขุชุตตราและเวฬุภัณฑุกินันท์มาตานิเป็นบรรพตฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา^{๖๐}

๒.๗.๗ สัปปริสธรรม ๘

สัปปริสธรรม ๘^{๖๑} เป็นธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดีคือธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นคนดีในทางพุทธศาสนามีคุณสมบัติ ๘ ประการ คือ

๑. สัทธัมมสมันนาคโต ประกอบด้วยสัทธิธรรม ๗ ประการคือ

๑) มีศรัทธา	๕) มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว
๒) มีhiri	๖) มีสติมั่นคง
๓) มีโอตตปปะ	๗) มีปัญญา
๔) มีพหุสูต	

๒. สัปปริสภัตติ ภักดีสัตบุรุษ คือคบหาสมณะ พราหมณ์ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งท่านเหล่านั้นเป็นผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติตามสัทธิธรรม ๗ ประการข้างต้น เป็นกัลยาณมิตร

๓. สัปปริสจินตี การคิดอย่างสัตบุรุษ คือจะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดโดยเป็นไปเพื่อการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๔. สัปปริสมันตี การปรึกษาอย่างสัตบุรุษ คือจะปรึกษาการใดเรื่องใด ก็ไม่ปรึกษาเพื่อการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๕. สัปปริสวาจาการพูดอย่างสัตบุรุษ คือพูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสัจจรีต ๔

๖. สัปปริสกัมมันโต การกระทำอย่างสัตบุรุษ คือทำการที่ถูกต้องตามกายสุจรีต ๔

๗. สัปปริสทิฏฐี มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฏฐี เช่นว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเป็นต้น

๘. สัปปริสทานัง เทติ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ คือการให้ตามหลักสัปปริสทานให้ด้วยความเข้าใจถึงผล ที่จะมิตามมาเป็นต้น

การให้ทานของสัตบุรุษ ในสัปปริสทาน กล่าวไว้ว่า

“สัตบุรุษยอมให้ของที่สะอาด สัตบุรุษยอมให้ของที่ประณีต สัตบุรุษยอมให้ของตามกาล สัตบุรุษยอมให้ของที่สมควร สัตบุรุษยอมให้ของเลือกให้ สัตบุรุษยอมให้ของเป็นนิจ สัตบุรุษกำลังให้ก็ทำให้จิตผ่องใส สัตบุรุษครั้นให้แล้วก็ดีใจ”^{๖๒}

บุคคลผู้มีหลักธรรมทั้ง ๖ ประการนี้เรียกว่าเป็นสัตบุรุษ คือมีคุณสมบัติส่วนตัวที่พร้อมด้วยความเชื่อมั่นในกุศลธรรม สรรวมกาย วาจา ใจให้ไปในทางสุจรีต ฝักใฝ่แสวงหาความรู้ปฏิบัติตนอยู่ในกุศลธรรม มีสติมั่นคง มีปัญญาเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง

นอกจากนั้น ยังคบหากัลยาณมิตร การคิด การพูด การปฏิบัติตน เป็นเพื่อการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีเมตตาสละทรัพย์ด้วยความเต็มใจ ไม่หวังสิ่งตอบแทน ทำให้มีจิตที่ผ่องใส

^{๖๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๑-๑๓๔/๑๑๖-๑๑๗.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๑.

^{๖๒} อัง.อญจก.(ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๗-๒๙๘.

พ้นจากความขุ่นมัวและอีกประการหนึ่งในความหมายของสัตบุรุษของพระพุทธองค์คือ “ผู้ใดเขาสักการะก็ตาม ไม่สักการะก็ตาม ย่อมมีสมาธิไม่หวั่นไหวเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท ผู้นั้นซึ่งมีปกติเพ่งพินิจ ทำความเพียรตลอดเวลา เห็นแจ้งด้วยความเข้าใจอันสุขุม ยินดีในความสิ้นอุปทาน ท่านเรียกว่าสัตบุรุษ”^{๖๓}

นอกจากสิ่งทั้งหลายที่กล่าวมานี้แล้วยังต้องตั้งอยู่บนความไม่ประมาทในกุศลธรรมคือการหมั่นในการเจริญสมาธิปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสให้จางลงและหมดไปในที่สุดบุคคลทั่วไปควรพยายามใช้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิต สังคมใดที่มีบุคคลเหล่านี้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากก็จะทำให้สังคมนั้นมีความสงบสุข มีความเจริญรุ่งเรือง อีกทั้งยังช่วยสืบต่อพระพุทธศาสนาไปอีกยาวนาน เพื่อประโยชน์แก่มหาชนทั่วไป

๒.๗.๘ อริยทรัพย์ ๗

อริยทรัพย์ ๗ หรือ พหุการณธรรม หรือ ธรรมมีอุปการะมาก^{๖๔} คือ ทรัพย์อันประเสริฐบุคคล ทรัพย์ในที่นี้มีใช้ทรัพย์เงินทองภายนอกแต่เป็นทรัพย์ภายในที่ติดตัวอยู่ไม่มีผู้ใดสามารถมาจับปล้นเอาไปได้ยังมีมากก็ยิ่งทำให้ทุกข์น้อย จึงเรียกว่าทรัพย์อันประเสริฐแต่การมีอริยทรัพย์นี้จะช่วยเป็นกำลังให้สร้างทรัพย์ภายนอกได้อีกด้วย เพราะช่วยอุปการะส่งเสริมส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวาง เปรียบเสมือนคนมีทรัพย์มากดังแสดงไว้ใน สังฆิตตธนสูตร ว่าทรัพย์ ๗ ประการคือ

๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา)	๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล)
๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)	๔) โอตตปฺปนธนะ (ทรัพย์คือโอตตปฺปะ)
๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ)	๖) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ)
๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)	

ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการ จะเป็นสตรี หรือบุรุษก็ตามมีทรัพย์ ๗ ประการนี้...และปัญญาธนะบัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาจะไม่สูญเปล่า”^{๖๕}

สัทธานะคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค นี้เรียกว่าสัทธานะ

ศีลคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่าสีลธนะ

หิริธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือ ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริตมนโทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า หิริธนะ

โอตตปฺปนธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตปฺปะ คือ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าโอตตปฺปนธนะ

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๙.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓๓/๓๑๐.

^{๖๕} อง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๕/๘-๙.

สุตฺตนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ชื่นใจ แหวงตลอดดีด้วยทิวาญญินี้เรียกว่า สุตฺตนะ

จาคธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม๕ ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จาคธนะ๖๖

อริยทรัพย์ ๗ ดังรายละเอียดที่กล่าวมานี้ศรัทธาเป็นหลักธรรมขั้นแรกคือ การต้องมีความเชื่อในสิ่งที่ถูกต้อง งดงาม เป็นไปเพื่อปัญญาแล้วดำเนินการตามความเชื่อที่ถูกต้องนั้น ต่อจากนั้นก็ปฏิบัติตนให้เป็นไปในกุศลธรรม คือสำรวมระวางกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์มีความเมตตากรุณาต่อตนเอง และผู้อื่นไม่เห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนตัวใฝ่หาความรู้ทำความเข้าใจมี ปัญญาคิดพิจารณามีเหตุ มีผลรู้สิ่งใดถูกสิ่งใดผิดสิ่งใดเป็นประโยชน์สิ่งใดเป็นโทษ

ฉลาดในการเลือกสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นเหล่านี้เรียกว่าเป็นบุคคลที่มีทรัพย์อยู่ในตัวจะเป็นที่รักใคร่เป็นที่น่าคบหาสมาคมแก่ชนทั่วไป

๒.๗.๙ องค์ของผู้กระทำความเพียร ๕

องค์ของผู้กระทำความเพียร ๕ หมายถึงคุณสมบัติของผู้ที่เจริญสมณะและวิปัสสนาเพื่อความสิ้นไปแห่งกองทุกข์ทั้งปวงควรเป็นบุคคลที่มีความพร้อมทั้งทางร่างกาย ที่แข็งแรงและจิตใจ มั่นคงเข้มแข็ง ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ในปรานิยังคสูตร๖๗ ว่าด้วยองค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร

๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ ของพระตถาคตว่าแม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้าพระผู้มีพระภาค'

๒) เป็นผู้ที่มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไพธาคสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอไม่เย็นนักไม่ร้อนนักปานกลางเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวดไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสนา หรือในเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้รู้ทั้งหลาย

๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดมีความเข้มแข็งมีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๕) เป็นผู้ที่มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะขันธ์แรกก็เลส ให้ถึงความสิ้นทุกขโดยชอบ

๖๖ อจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖/๔-๕.

๖๗ อจ.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๙๒.

คุณสมบัติของผู้เจริญสมณะและวิปัสสนานอกจากมีศรัทธาตั้งมั่นคือมีทิศทางที่ถูกต้องแล้ว ต้องมีสุขภาพกายที่สมบูรณ์แข็งแรงพร้อมต่อสู่ฝ่าฟันกับอกุศลธรรมทั้งหลายไปสู่กุศลธรรม ทั้งยังต้องเป็นผู้มีกิริยามารยาทที่อ่อนน้อมไม่คุยโวโอ้อวดเกินความจริง อาจทำให้มีผลต่อความก้าวหน้าในการบำเพ็ญเพียร ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ทำให้เกิดผู้เจริญสมณะวิปัสสนาได้พบกับปัญญาสู่ความเป็นอริยะได้อย่างสมบูรณ์

๒.๗.๑๐ สมชีวิธรรม ๔

สมชีวิธรรม ๔^{๖๘} เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเรื่องคู่สามีภรรยาที่สามารถอยู่ครองคู่กันได้อย่างมีความสุขทั้งในภพปัจจุบันและภพต่อ ๆ ไป ในปฐมสมชีวิสูตร กล่าวไว้ว่าถ้าสามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายหวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้ง ๒ ฝ่ายพึงมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นย่อมได้พบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้าดังพุทธพจน์ว่า

สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นผู้ที่มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอ สำรวมระวัง ดำเนินชีวิตโดยธรรม เจริญจาคะไพเราะอ่อนหวานต่อกัน มีความเจริญรุ่งเรือง มีความผาสุก มีความประพฤติเสมอกันทั้ง ๒ ฝ่าย รักใคร่ ไม่คิดร้ายต่อกันทั้ง ๒ ฝ่าย ประพฤติธรรมในโลกนี้มีศีลและวัตรเสมอกัน เสวยอารมณ์ที่นำใคร่ ย่อมเปลितเพลินบันเทิงใจในเทวโลก^{๖๙}

บุคคลที่อยู่กินเป็นสามีภรรยากันย่อมมีความรักเสน่หากัน มีความเข้าใจกัน อุดหนุนต่อกันได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถนัดนักแต่พระพุทธองค์ทรงชี้แนะแนวทางเพื่อให้การอยู่ครองคู่ที่ผาสุกยั่งยืน ทั้งคู่ต้องมีความเหมาะสมกันในด้านศรัทธาความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย เชื่อมั่นในคุณความดีของพุทธศาสนา มีความเหมาะสมกันในศีลคือการสำรวมระวังกาย วาจาที่แสดงต่อกันอย่างนุ่มนวลอ่อนหวาน มีความเหมาะสมในด้านการให้ความเมตตาปรารภนาดีต่อกัน ให้อภัยกันเรียกว่าสมจาคะ และมีปัญญา พิจารณาไปตามความเป็นจริงตามเหตุผล แยกแยะสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก ไม่ใช่อารมณ์ในการตัดสินปัญหา ถ้าสามีภรรยาครอบครัวใดสามารถปฏิบัติได้ตามที่กล่าวมานี้ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขตลอดไป

๒.๗.๑๑ จรณะ ๑๕ เสขปฏิบัติทา

จรณะ หมายถึงความประพฤติ ปฏิบัติทา ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชชา หรือนิพพาน บางทีเรียกว่า เสขปฏิบัติทา คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางดำเนินของ พระเสขะ ๑๕ ประการ^{๗๐} ได้แก่

๑. สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็รักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติอยู่ในคลองธรรม ถ้าเป็นภิกษุก็สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มีมารยาทดีงาม เป็นต้น

๒. อปฺปนฺนกปฏิบัติทา ๓ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด, ทางดำเนินที่ไม่ผิด มี ๓ คือ

๑) อินทริยสังวร การสำรวมอินทริย

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๑.

^{๖๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ /๕๕/๙๔.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๙.

- ๒) โภชนะมัดตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค
 ๓) ซาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน^{๗๑}
 ๓. สัทธรรม ๗ คือธรรมที่ดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของคนดี, ธรรมของสัตบุรุษ คือ

- ๑) สัทธา ๒) หิริ
 ๓) โอตตัปปะ ๔) พาหุสัจจะ
 ๕) วิริยารัมภะ ๖) สติ
 ๗) ปัญญา^{๗๒}

๔. ฌาน ๔ การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ, ภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก ได้แก่

- ๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ (วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา)
 ๒) ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ (ปีติ สุข เอกัคคตา)
 ๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ (สุข เอกัคคตา)
 ๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ (อุเบกขา เอกัคคตา)^{๗๓}

ในเสขปฏิปทาสูตร พระพุทธองค์ตรัสให้ พระอานนท์แสดงพระสูตรนี้แก่พระเจ้าศากยมหานามะที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระอานนท์ผู้เป็นพระญาติ เนื้อความในพระสูตรว่า

“พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คຸ້มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอย่างต่อเนือง ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก”^{๗๔}

๒.๗.๑๒ อุบาสกธรรม ๕

อุบาสกหมายถึงชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนา, คนใกล้ชิดผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ได้แก่ ตปุสสะและภัลลิกะ ปฐมอุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ คือบิดาของพระยสสะ^{๗๕} ดำรงชีวิตอย่างมีสาระไม่ประมาทในคุณธรรม ตรัสไว้ใน จัณฑาลสูตร ว่า

“อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก ธรรม ๕ ประการ คือ เป็นผู้มิศรัทธา เป็นผู้มิศีล เป็นผู้ไม่ถ่อมมงคลต้นข้าว เชื้อกรรม ไม่เชื่อมงคล ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน”^{๗๖}

๑. เป็นผู้มิศรัทธา มีความเชื่อมั่นอย่างมั่นคงแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัย มีความเชื่อมั่นในกุศลธรรม ปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นกุศล เช่นการฟังธรรม ปฏิบัติธรรม เชื่อในสิ่งที่ก่อให้เกิดปัญญา เป็นต้น

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

^{๗๒} อัง.สตุตถก (ไทย) ๒๓/๖/๕.

^{๗๓} อัง.สตุตถก (ไทย) ๒๓/๖/๖๐.

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๗.

^{๗๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓.

๒. เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ คือศีลสำหรับอุบาสกคือศีล ๕ ดำเนินชีวิตด้วยศีลจนเป็นปกติ หรือเรียกว่าเป็นลักษณะนิสัย ในสารัชชสูตร กล่าวว่า อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้แก้แล้วกล้า

- ๑) เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์
- ๓) เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤตินิดในกาม
- ๔) เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ
- ๕) เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็น เหตุแห่งความประมาท^{๗๗}

๓. เป็นผู้ไม่ถ่อมมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล ไม่เชื่อข่าวลือที่ไม่มีเหตุผล เช่น ลือว่ามีผีจะมาเอาชีวิตผู้คน หรือกราบไหว้จิ้งจก ๒ หางแล้วจะถูกหวย เป็นต้น

๔. เป็นผู้ไม่แสวงหาทักษิณายานนอกหลักคำสอน ในพระพุทธศาสนา เช่นการแสวงหาโชคลาภโดยการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่สนใจที่จะขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพสุจริต เชื่อว่าเหล่าเทพเป็นผู้บันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ จึงมีการเซ่นไหว้อย่างมกมาย เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มิใช่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อว่าตนเองเท่านั้นที่สามารถจะบันดาลทุกอย่างได้

๕. กระทบความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น^{๗๘} คือให้การอุปถัมภ์บำรุงเกื้อกูลเกื้อหนุน ช่วยเหลืองานด้านพุทธศาสนา เช่นการเข้าไปช่วยดูแล ซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ ให้การช่วยเหลือ รับใช้พระภิกษุ เป็นต้น

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าทั้งอุบาสกและอุบาสิกา นั้นมีบทบาทต่อการช่วยให้พระพุทธศาสนา ดำรงอยู่ได้ ประการหนึ่งคืออุบาสกและอุบาสิกาเป็นผู้ครองเรือนซึ่งมีจำนวนมากกว่าภิกษุและภิกษุณี และดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม พบปะผู้คนเป็นจำนวนมาก สิ่งที่สำคัญคือต้องเป็นผู้ที่อภัยาศัยดี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ก็จะทำให้สังคมอยู่กันอย่างสงบสุข และถ้าทุกคนเชื่อในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่เป็นไปเพื่อความสงบร่มเย็นเป็นหลักแล้วไม่จำเป็นต้องพบกับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างไร ก็สามารถแก้ปัญหาพิจารณาแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี ในปัจจุบันสังคมกำลังมีปัญหา ทำลายล้างรบราฆ่าฟันกัน แย่งชิงกัน เพราะบุคคลทั้งหลายไม่ยึดหลักธรรมเป็นเครื่องดำเนินชีวิต

๒.๗.๑๓ หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร

หลักการในกาลามสูตร ไม่ใช่หลักของศรัทธาโดยตรง แต่เป็นหลักเพื่อสนับสนุนให้เกิดการตัดสินใจเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีปัญญา การลงความเห็นว่าเป็นสิ่งใดควรเชื่อหรือสิ่งใดไม่ควรเชื่อนั้น เป็นประเด็นที่เกิดขึ้นได้เสมอ เพราะแต่ละสิ่งนั้นต่างก็มีเหตุผลมาสนับสนุนเสมอ พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาเรื่องความเชื่อไว้ใน เกสปุตติสูตร ว่าด้วยกาลามะ ชาวเกสปุตตนิคม ๑๐ ประการคือ

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การ

^{๗๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๘๗-๒๘๘.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๘๘.

คิดเอาเอง) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะ น่าจะเป็นไปได้ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๗๙}

ในทุกยุคทุกสมัยเจ้าลัทธิหรือเจ้าของความคิดมักหาวิธีที่จะทำให้บุคคลทั่วไปหันมาเชื่อถือในลัทธิของตนเอง แล้วพยายามลดความน่าเชื่อถือของผู้อื่น จนบางครั้งทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงจนไม่สามารถจะเยียวยาได้ ในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกันที่เกสบุตรนิคม แคว้นโกศล มีสมณพราหมณ์ มากมายหลายลัทธิ พยายามเผยแพร่ลัทธิของตนเอง และพุดจาข่มหรือดูถูกลัทธิของผู้อื่นทำให้เกิดความสับสนว่าลัทธิใดถูกต้องน่าเชื่อถือกันแน่ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

“ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรเข้าถึง(ธรรมเหล่านั้น)อยู่”^{๘๐}

เมื่อบุคคลได้รับฟังแล้วเก็บไปพิจารณาด้วยปัญญาของตน ตามแนวทาง ๑๐ ประการนี้ว่า สิ่งที่ได้รู้มานั้น เป็นไปเพื่อกุศลคือทำให้ละได้จากความโลภ ความโกรธ ความหลง พ้นจากทุกข์ ก็ให้เชื่อสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้าม เป็นไปในทางอกุศล เป็นไปเพื่อความทุกข์ก็ไม่ต้องเชื่อ

ในกาลามสูตร พระพุทธองค์ยังทรงแสดงอานิสงส์ของการปฏิบัติตามไว้ดังนี้

อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มิจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มิจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มิจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอบรรลุความเบาใจ ๔ ประการในปัจจุบัน คือ

๑. ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีความสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้

๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร

๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้^{๘๑}

หลักความเชื่อในกาลามสูตรนี้ มีผู้เข้าใจคลาดเคลื่อน และนำไปใช้ในทางที่สุดโต่งเป็นอย่างมาก เช่น การไม่เชื่อฟังครูอาจารย์ ไม่เชื่อตำรา ไม่เชื่อพ่อแม่ แต่กลับไปเชื่อเพื่อน กลายเป็นคนดื้อรั้น ไม่เชื่อฟังใคร แล้วอ้างคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับหลักความเชื่อในกาลามสูตรนี้ ซึ่งเป็นการตีความเข้าข้างตัวเอง ถ้าเป็นสิ่งที่ถูกใจ ตรงกันกับความชอบของตนเองก็อ้างว่า มีเหตุมีผลสามารถเชื่อได้ หากไม่ตรงกับความชอบหรือความเห็นของตนเอง ก็อ้างว่า ไม่สมควรเชื่อถือ ดังนี้ เป็นต้น ผู้วิจัยเข้าใจว่าสาเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ให้ปลงใจเชื่อใน ๑๐ ประการดังกล่าวแล้วนั้น เพราะอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ จึงให้พิจารณาอย่างรอบคอบว่าเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล

^{๗๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๘๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

^{๘๑} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

แล้วจึงเชื่อด้วยปัญญาของตน จึงจะถูกต้องรอบคอบ ไม่ด่วนตัดสินใจหรือปลงใจเชื่อเหมือนคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ที่ความทุกข์มากมายเนื่องจากขาดความเข้าใจในหลักความเชื่อในกาลามสูตรนั่นเอง

หมวดธรรมที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพบว่าศรัทธามีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดพลังความมุ่งมั่นในการประกอบกุศลธรรมข้ออื่น ๆ สู่ปัญญาความพ้นทุกข์ เพราะการเชื่อมั่นในการตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้า เชื่อมั่นในหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ให้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และมีแบบอย่างของปฏิปทาอันงดงามของพระสงฆ์ มีศีล สมาธิ และปัญญา เข้าใจแจ่มแจ้งในพระสัทธรรมเหล่านี้ก็ทำให้บุคคลทั้งหลายสามารถมองเห็นแนวทางสว่างให้กับชีวิตแล้ว แต่การจะเดินทางไปได้ถูกต้องมากน้อยเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลนั้น ได้ใช้หลักธรรมข้อต่อ ๆ มาช่วยสนับสนุนได้เหมาะสมถูกต้องขนาดไหน มีกำลังและอินทรีย์มากน้อยเพียงใด

สรุปได้ว่า ศรัทธาสภาวะธรรมที่เกิดร่วม หรือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอินทรีย์ ๕ พละ ๕ เสขพละ ๕ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ เวสาร์ชขจรณธรรม ๕ วัชฌิ หรือ อารยวัชฌิ ๕ สัมปปริสสรธรรม ๘ อริยทรัพย์ ๗ องค์ของผู้กระทำความเพียร ๕ สมชีวิตรธรรม ๔ จรณะ ๑๕ เสขปฏิปทา อุบาสกธรรม ๕ หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร ซึ่งถ้าจะสังเกตจะเห็นได้ว่าแต่ละองค์ธรรมส่วนมากจะมีศรัทธาเป็นตัวนำ และมีปัญญาเป็นเบื้องปลาย

๒.๘ ศรัทธานำไปสู่การหลุดพ้น

ศรัทธาที่แน่นแฟ้นมั่นคง เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาเท่านั้นที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นได้ ดังนั้นจึงจะได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของศรัทธาดังต่อไปนี้คือ

๒.๘.๑ ศรัทธามีหน้าที่ทำลายอกุศลธรรม

อกุศลธรรมที่เป็นเครื่องยึดจิตของบุคคลทั้งหลายไม่ให้พ้นจากความทุกข์ได้นั้น เป็นสิ่งที่อยู่ติดมากับมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งการที่จะกำจัดสิ่งเหล่านั้นออกไปจากจิตของมนุษย์ได้ก็ต้องอาศัยสิ่งที่มีพลังในการทำลายหรือพลังในการข่มไว้ว่าเรียก อินทรีย์นั่นเอง และสิ่งที่อินทรีย์จะต้องไปทำลายคืออกุศลธรรม ชื่อว่า อัสมัทธิยะ และวิจิกิจฉา

ก) อัสมัทธิยะ คือความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความไม่เชื่อ ความไม่แน่ใจที่จะเชื่อ อัสมัทธิยะนี้ เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญา เป็นเสมือนการปิดประตูสู่ความหลุดพ้น เพราะเมื่อไม่มีความเชื่อในพระธรรมวินัย ไม่เชื่อความเป็นเหตุเป็นผล ก็ไม่มีทางเดินที่ถูกต้อง ไม่มีปัญญา ไม่มีการปฏิบัติจนได้มรรคผล ดังในสัลเลขสูตรที่ว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา”^{๘๒}

ข) วิจิกิจฉา คือความลังเลสงสัยความไม่แน่ใจ ความเคลือบแคลงใจในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นเครื่องขวางกั้นจิตสู่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม

๒.๘.๒ ศรัทธามีหน้าที่สร้างปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม

กุศลธรรมที่จะนำไปสู่ความสุขความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสมีหลายประการคือ

^{๘๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๖๑.

ก) เป็นปัจจัยให้เกิดปิติ คือความอímใจ ความตímดำในใจ เมื่อมีศรัทธาอย่างแน่นแฟ้นแล้วได้รับการปฏิบัติที่ถูกต้อง จะเกิดความรู้สึกเช่นนี้ ซึ่งในการปฏิบัติกรรมฐานก็จะมีอาการที่ปรากฏเห็นได้ ๕ ประการ คือ (๑) ขุททกาปิติ เป็นปิติเล็กน้อยเช่นน้ำตาไหล ขนต้งพองชัน เป็นต้น (๒) ขณิกาปิติ เป็นปิติชั่วขณะ รู้สึกได้ว่าแปล็บ ๆ ดุจฟ้าแลบ (๓) โอกันตีกาปิติ เป็นปิติที่เกิดขึ้นเป็นระลอก ชู่ ๆ คล้ายคลื่นซัดฝั่ง (๔) อุพเพคาปิติ เป็นปิติโลดลอย ทำให้ใจพองฟูเบาบางที่ถึงขนาดอุทานออกมา (๕) ปิตีซาบช่าน เอบอímไปทั่วร่างกาย เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ในขณะที่จิตเกิดปิติ มีเหตุมาจากจิตที่ปราโมทย์ จิตที่ปราโมทย์ก็มีเหตุมาจากศรัทธา กล่าวคือศรัทธาทำให้เกิดปิติ เมื่อเกิดปิติทำให้จิตสงบเยือกเย็น เรียกว่าปัสสัทธิ นำไปสู่สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้นในที่สุด

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปิติ => ปัสสัทธิ => สุข => สมาธิ

=> ยถาภูตญาณทัสสนะ => นิพพิทา => วิราคะ => วิมุตติ^{๘๓}

ข) ปัจจัยให้เกิดความสุข ศรัทธามีกำลังให้เกิดความเชื่อมั่นความมั่นใจในคุณความดีที่ได้กระทำอยู่ ดังนั้นจิตที่ผ่องใส ทำให้เกิดปราโมทย์ ปราศจากทุกข์เข้าสู่วิมุตติเป็นภาวะที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสเรียกว่าความสุข

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสยังได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับศรัทธาต่อการหลุดพ้นไว้ว่า ศรัทธานี้ต้องเป็นไปเพื่อการเป็นโสดาปัตติลังกษะ คือการเตรียมตัวเพื่อความเป็นผู้ลุถึงกระแสแห่งพระนิพพาน กล่าวคือต้องมีศรัทธาแน่นแฟ้นในพระพุทธเจ้าว่าตรัสรู้เรื่องสุญญตา ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุดที่ดับทุกข์ได้จริง ศรัทธาในพระธรรมซึ่งเป็นเรื่องสุญญตาที่ดับทุกข์ได้จริง เป็นคำสอนและการปฏิบัติรวมทั้งผลของการปฏิบัติที่มาจากความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง ศรัทธาในพระสงฆ์ผู้ที่ปฏิบัติตามคำสอนนั้น ได้รับผลของการปฏิบัติเช่นนั้น และความมีอริยกันตศีล คือศีลที่บริสุทธิ์หมดจดมีมูลมาจากการเห็นสุญญตาแล้วเท่านั้น มีความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๘๔}

๒.๘.๓ การพัฒนาศรัทธาต่อการหลุดพ้น

เมื่อศรัทธามีส่วนช่วยทำให้เกิดการพัฒนาปัญญา คือการมีปัญญารู้ตามสภาวะแห่งความเป็นจริงแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงยืนยันว่า ศรัทธาทำให้บุคคลข้ามฝั่งห้วงน้ำแห่งกิเลสได้ดังที่ทรงแสดงไว้ว่า

“บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ ด้วยความเพียร บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา และ บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๘๕}

ศรัทธาสามารถทำให้บุคคลข้ามโอชะได้ โอชะในที่นี้หมายถึงห้วงน้ำใหญ่คือกิเลส ผู้ที่ตกลงไปในห้วงน้ำนั้น ยากที่จะขึ้นมาได้เพราะในห้วงน้ำอันกว้างใหญ่นั้นไม่มีที่เหยียดเกาะได้ มีแต่จะจมลงไป ใน อาสิวิโสภมสูตร แสดงเรื่องโอชะไว้ว่า

ห้วงน้ำใหญ่ นั้นเป็นชื่อของโอชะ (ห้วงน้ำ) ทั้ง ๔ คือ

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๗๕.

^{๘๔} พุทธทาสภิกขุ, ตัวกู-ของกู ฉบับสมบูรณ์. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๗-๔๒.

^{๘๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖ /๓๕๓., ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

๑. กาโมหะ (โอหะคือกาม) ๒. ภโวหะ (โอหะคือภพ)

๓. ทิฏฐโหหะ (โอหะคือทิฏฐิ) ๔. อวิชโหหะ (โอหะคืออวิชา)^{๘๖}

๑) กาโมหะ ได้แก่ กาม หรือกามตัณหา ที่ทำให้สรรพสัตว์จมอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เรียกว่า กามคุณ ๕

๒) ภโวหะ ได้แก่ ภพ หรือภพตัณหา ที่ทำให้สรรพสัตว์จมอยู่ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูป ฌาน และอรูปฌาน

๓) ทิฏฐโหหะ ได้แก่ ทิฏฐิ ที่ทำให้สรรพสัตว์จมอยู่ในความเห็นผิด

๔) อวิชโหหะ ได้แก่ อวิชา ที่ทำให้สรรพสัตว์จมอยู่ในความหลง ความงมงาย

โอหะคือห้วงน้ำแห่งกิเลสทั้ง ๔ ประการ เมื่อตกลงไปแล้วย่อมยากที่จะขึ้นมาได้พระพุทธองค์ทรง เปรียบบุคคลที่ต้องการข้ามฝั่งด้วยแพ และแนะวิธีการใช้แพไว้ว่า

ฝั่งนี้ نارะแวง มีภัยจำเพาะหน้า นั่นเป็นชื่อของสักกายะ (กายของตน) ฝั่งโน้นปลอดภัย ไม่มีภัยจำเพาะหน้า นั่นเป็นชื่อของนิพพาน แพ นั่นเป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ ใช้มือและเท้าพยายามไป นั่นเป็นชื่อของวิริยารัมภะ (ปรารถนาความเพียร) ภิกษุทั้งหลาย คำว่า เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก นั่นเป็นชื่อของพระอรหันต์”^{๘๗}

วิธีที่บุคคลสามารถข้ามฝั่งสู่พระนิพพานได้นั้น ต้องเจริญมรรค ๘ แล้วตั้งอยู่บนความไม่ประมาทด้วยการบำเพ็ญเพียรคือปฏิบัติสมณะวิปัสสนา เพื่อตัดอาสวะกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น นั่นคือการถึงฝั่งแห่งนิพพาน

ศรัทธาเป็นธรรมที่สำคัญต่อการเข้าไปสู่แนวทางแห่งมรรค เพราะศรัทธาทำให้เกิดปัญญา รู้แจ้งในอริยสัจ หรือการรู้สัจจะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนให้พราหมณ์ได้เข้าใจกระบวนการรู้แจ้งใน จึงก็สูตร ว่า

“...สร้างศรัทธาในภิกษุนั้นอย่างมั่นคง จึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเจียโสตกลง เขาเจียโสตกลงแล้วฟังธรรมอยู่ ย่อมทรงจำธรรม พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่งพินิจ เมื่อธรรมควรแก่การเพ่งพินิจมีอยู่ ฉันทะย่อมเกิด เกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้วย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เธอตั้งความเพียรแล้ว ย่อมทำปรมัตถสัจจะให้แจ้งด้วยกาย และเห็นชัดปรมัตถสัจจะนั้นด้วยปัญญา การปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นการบรรลุสัจจะ..”^{๘๘}

จากพระสูตรนี้สามารถเขียนให้ดูง่ายขึ้น ดังนี้

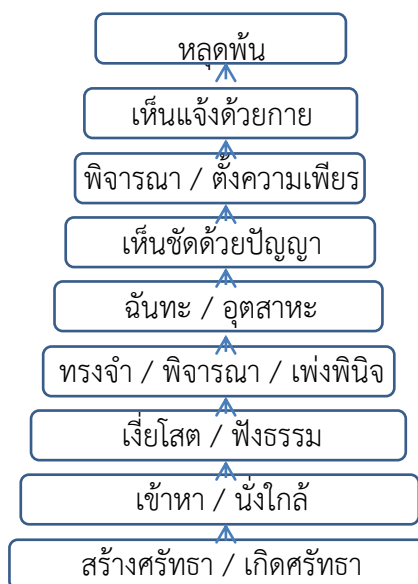
สร้างศรัทธา => เกิดศรัทธา => เข้าไปหา => ย่อมนั่งใกล้ => เจียโสตกลง => ฟังธรรม => ทรงจำธรรม => พิจารณาเนื้อความแห่งธรรม => ธรรมทั้งหลายควรแก่การเพ่งพินิจ => ฉันทะ => อุตสาหะ => พิจารณา => ตั้งความเพียร => ทำให้แจ้งด้วยกาย => เห็นให้ชัดด้วยปัญญา

^{๘๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๒.

^{๘๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๙.

^{๘๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

สรุปได้ว่า เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว คือการมีสัมมาทิฐิ ศรัทธาทำให้บุคคลมีวิริยะคือความเพียรพยายาม มีสติคือสติปัญญา ๔ กำหนดรู้ตามสภาวะ มีสติตั้งมั่น ในการปฏิบัติสมณะวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาท จะเกิดปัญญารู้แจ้งในสัจจะธรรม และหลุดพ้นได้ ตามรูปแบบกระบวนการพัฒนาศรัทธาสู่การหลุดพ้นในจังกีสูตรเป็นลำดับขั้นได้ดังนี้

ภาพแสดงกระบวนการพัฒนาศรัทธาสู่การหลุดพ้นในจังกีสูตร

๒.๙ บทสรุป

ศรัทธามีความจำเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้บุคคลพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกตอง เป็นไปเพื่อกุศล ศรัทธาเป็นธรรมที่เกิดก่อน เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ธรรมอื่นจะบังเกิดตามมา ศรัทธาเป็นธรรมที่ทำให้เกิดพลังในการประพฤติปฏิบัติธรรม รวมทั้งเป็นธรรมที่ทำให้เกิดสติ ผ่องใส จิตใจสงบเย็น สุตหายศรัทธาก็จะนำไปสู่การเกิดสมาธิและปัญญาดังกล่าวมาข้างตน นั้นยอมชี้ให้เห็นว่าศรัทธามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสามารถทำให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้

ศรัทธาถือเป็นเครื่องดำเนินไปสู่การบรรลุถึงปัญญาชั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา จะมุ่งเน้นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา (สัทธานุญาณสัมปยุต) มีความจำเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้บุคคลพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกตอง เป็นไปเพื่อกุศล สามารถแยกศรัทธาได้ ๒ ลักษณะ (๑) โดยกลุ่มที่เนื่องด้วยศรัทธาจรตอันมีลักษณะแห่งความเชื่อ เกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อได้แก่อนุสสติ ๖ เป็นจุดเด่น มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่องใส มีผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิตหรือเกิดความสงบแห่งจิต ซึ่งจะโดดเด่นในการเจริญสมถภาวนา (๒) ศรัทธาอีกลักษณะหนึ่งคือความวางใจ ปลงใจต่อสภาวะธรรมปรากฏเฉพาะหน้าจนทำให้เกิดความมุ่งมั่น แน่วแน่ต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ (ปกฺขนทรสา = แล่นไปข้างหน้า) จนจิตสามารถเดินวิปัสสนาญาณรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ ซึ่งมีความโดดเด่นในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ศรัทธาเป็นธรรมที่เกิดก่อนโดยเมื่อเกิดศรัทธาแล้วธรรมอื่นจะบังเกิดตามมา ศรัทธาเป็นธรรมที่ทำให้เกิดพลังในการประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา รวมทั้งเป็นธรรมที่ทำให้เกิดปีติ ผ่องใส จิตใจสงบเย็น สุดท้ายศรัทธาก็จะนำไปสู่การเกิดสมาธิอันมีผลจากการเจริญสมถภาวนา และปัญญาอันมีผลจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาดังกล่าวมาข้างต้น นั้นย่อมชี้ให้เห็นว่าศรัทธามีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะสามารถทำให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้ ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอรหันต์บุคคลประเภทเป็นสัทธานุสारी ผู้มีศรัทธาแรงกล้า และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา อันเกิดจากกระบวนการแห่งศรัทธาที่มีผลต่อการเจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา ซึ่งจะได้แสดงรายละเอียดในบทต่อไป

บทที่ ๓

ศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา

การปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือการเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนามีหลายวิธีด้วยกัน แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความเชื่อและยอมรับแนวการปฏิบัติตามที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าและสามารถทำให้พุทธศาสนิกชนได้พัฒนาตนในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนาจากระดับปุถุชนธรรมดา เป็นพระอริยบุคคลซึ่งเป็นบุคคลในอุดมคติของพระพุทธศาสนา^๑

การสร้างศรัทธาความเชื่อมั่นในการปฏิบัติจึงถือมีความสำคัญยิ่ง ในบทนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา โดยมีขอบเขตการศึกษาดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของสมณภาวนา
- ๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับสมณภาวนา
- ๓.๓ ศรัทธาเป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ
- ๓.๔ ศรัทธาในการเจริญสมณภาวนามุ่งสู่การเห็นธรรมในธรรม
- ๓.๕ บทสรุป

๓.๑ ความหมายของสมณภาวนา

ในการเจริญสมณภาวนา ควรศึกษานิยามความหมายของสมณะ อารมณ์ของสมณะ และวิธีปฏิบัติสมณะ ตามจริตของตนให้ชัดเจนจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายของสมณภาวนา

สมณภาวนา หมายถึง การอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ ซึ่งเป็นศัพท์เดิมที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก (สมณภาวนา และวิปัสสนาภาวนา สองอย่างนี้ในบาลีท่านเรียกว่าภาเวตัพพรหม และวิชาภาคิยธรรม) แต่ในคัมภีร์สมัยหลัง บางทีเรียกว่า กัมมัฏฐาน อันเป็นอารมณ์ที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต วิธีฝึกอบรมจิต^๒ ในยุคต้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น คำที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นต้นใช้คำว่า ภาวนา

ในศัพท์านุกรมพุทธศาสน์ สมณะ หมายถึง ความสงบจิต วิธีทำให้สงบ การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ^๓

^๑ พระราชวรมุนี, เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐๑-๓๐๒.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๐.

^๓ ดนัย ไชยโยธา, ศัพท์านุกรมพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทไทยร่วมเกล้าจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๗.

๑) สมณะตามหลักสัทนัย

สมณะ ตามรูปศัพท์ มาจาก (สมฺ อุปสมเอ+ถ) สมณะ, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมาธิ วิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า กามจณฺหํ สมเอตฺติ สมโถ^๔ สมาธิที่ยังความพอใจในกามให้สงบลง ชื่อว่าสมณะ "สมาธิ กามจณฺหสส ปฏิปกฺโข"ติ หิ วุตฺตํ ท่านกล่าวว่าสมาธิเป็นปฏิปักษ์ของกาม ฉันทะ กตเม เทว ธมฺมา ภาเวตพฺพา, สมโถ จ วิปัสสนา จ ธรรม ๒ อย่างที่พวกเขาควรเจริญ คือสมณะ และวิปัสสนา

อีกนัยหนึ่ง กิเลส สมเอตฺติ สมโถ ธรรมใดทำให้กิเลสมีกามฉันทะนิเวรณเป็นต้นสงบลง ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่าสมณะ ได้แก่ สมาธิ คือเอกัคคตาที่ในมหากุศลจิต ๘ และรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต^๕

อีกนัยหนึ่ง จิตต์ สมเอตฺติ สมโถ ธรรมใดทำให้จิตที่ไม่สงบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์หลาย ๆ อย่างสงบมาตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า สมณะ ได้แก่ สมาธิคือเอกัคคตาที่ในมหาภิรียาจิต ๘ และรูปาวจรปฐมฌานภิรียาจิต ๑

อีกนัยหนึ่ง วิตกฺกาทีโฬาริกธมฺเม สมเอตฺติ สมโถ” ธรรมใดทำให้องค์ฌานชนิดหยาบมีวิตกเป็นต้น สงบลง คือ ไม่ให้เกิด ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า สมณะ ได้แก่สมาธิคือเอกัคคตาที่ในทุติยฌานกุศลภิรียา เป็นต้น จนถึงปัญจฌานกุศลภิรียา

๒) สมณะตามหลักอรรถนัย

โดยอรรถนัย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะได้อธิบายไว้มีปรากฏใน สมถกัมมัฏฐานที่ปณี^๖ โดยความเป็นวจนัตถะทั้ง ๓ ข้อ ของสมณะตามลำดับดังนี้

๑. บุคคลทั้งหลายที่กำลังเจริญสมถกัมมัฏฐานอยู่นั้น ในเวลานั้นมหากุศลจิตตูปบาทย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าผู้นั้นเป็นติเหตุกบุคคล และมีความพยายามอย่างเพียงพอแล้วก็จะสามารถสำเร็จเป็นฌานลาภบุคคล คือรูปาวจรปฐมฌานย่อมเกิดขึ้น มหากุศลจิตตูปบาทและปฐมฌานกุศลจิตตูปบาท เหล่านี้ มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธาน ท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาเจตสิกดวงนี้ จึงแสดงวจนัตถะว่า “กิเลส สมเอตฺติ สมโถ”

๒. ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วแต่กลับมาเจริญสมถกัมมัฏฐานเพื่อที่จะให้ได้โลกียฌานนั้น ในเวลานั้นมหาภิรียาจิตตูปบาทย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ จนสำเร็จเป็นฌานลาภบุคคลคือ

รูปาวจรปฐมฌานภิรียาจิตตูปบาทย่อมเกิดขึ้น มหาภิรียาจิตตูปบาทและปฐมฌานภิรียาจิตตูปบาทเหล่านี้ไม่ได้ทำการประหารกิเลสนิเวรณแต่ประการใด หากแต่เกิดขึ้นทำให้จิตที่ไม่สงบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์มากมายประการนั้นสงบลง มาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวมหาภิรียา

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๗๐.

^๕ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกัมมัฏฐานที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิอินเตอร์พริ้น จำกัด ๒๕๔๗), หน้า ๑๕ - ๑๖.

^๖ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกัมมัฏฐานที่ปณี, หน้า ๑๖ - ๑๗.

จิตตูปบาทและปฐมฌานกิริยาจิตตูปบาทเหล่านี้มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธานท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาเจตสิกดวงนี้แหละจึงแสดงวจนัตถะว่า “จิตตํ สมมติติ สมโณ”

๓. ปฐมฌานลาภีบุคคลที่เป็นปุถุชนและพระเสกขบุคคล อเสกขบุคคล เหล่านี้เมื่อเจริญสมถกัมมัฏฐานต่อไป ฌานเบื้องบนมีหุติยานกุศล – กิริยาเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับหุติยานจิตตูปบาทที่เป็นกุศลกิริยาเป็นต้น ไม่ต้องทำการประหารกิเลสนิวรณ์ให้สงบอีกแต่ประการใดหากแต่เกิดขึ้น ทำให้จิตใจมีสมาธิแก่กล้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับพร้อมกับทำการละองค์ฌานตามลำดับอย่างหยาบมีวิตกเป็นต้นให้สงบลง กล่าวคือหุติยานสมาธิก็ละวิตกองค์ฌาน ตติยานสมาธิก็ละวิจารณ์องค์ฌานจตุตถฌานสมาธิก็ละปีตองค์ฌาน ๕ ปัญจฌานสมาธิก็ละสุของค์ฌานให้สงบลงไปเป็นชั้น ๆ ในหุติยานกุศลกิริยาจิตตูปบาทเหล่านี้มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธานท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะเอกัคคตาดวงนี้แหละ วจนัตถะว่า “วิตกกาที โอพาริภมเมสมมติติ สมโณ”

๓) คำที่เป็นไวยากรณ์สมถะ

คำเป็นไวยากรณ์ คำใช้แทน หรือกลุ่มคำที่แสดงถึงขบวนการเจริญสมถะตั้งแต่เริ่มต้น จนถึง การเจริญจิตจนเข้าถึงสภาวะญาณ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง โดยจะนำมาแสดงพอเป็น ประโยชน์ในการนำไปปฏิบัติภาวนา

ดังนั้น คำที่เป็นไวยากรณ์ของ สมถะที่ปรากฏจึงสรุปได้ดังนี้

๑) สมาหิตะ	ตั้งมั่น
๒) ปริสุทธะ	บริสุทธิ์
๓) ปริโยทาทะ	ผ่องใส
๔) อนังคณะ	โปร่งโล่ง เกลี้ยงเกลา
๕) วิคตูปกิเลสสะ	ปราศจากสิ่งมัวหมอง
๖) มุทุภูตะ	อ่อน นุ่มนวล
๗) กัมมณียะ	ควรแก่การงาน
๘) จิตตะ	อยู่ตัว ทรงอยู่
๙) อาเนญชุปัตตะ	ไม่ออกแวกหวั่นไหว

ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงคราวบำเพ็ญเพียร ณ โพธิมณฑลจนบรรลุวิชา ๓ ความว่า
โส เอว สมาหิตเต จิตเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาทเต อนังคณเ วิคตูปกฺกิเลสเส มุทุภูเต กมฺมณียเ
จิตเต อาเนญชุปตฺเต ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณาย จิตต อภินินฺนาเมสี^๗

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง
อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้น ได้น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวา
सानุสติญาณ^๘

และมีปรากฏเกี่ยวกับขบวนการของสมถะ ที่ถือว่าเป็นบาทฐานของวิปัสสนา ดังนี้

^๗ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๒/๖.

^๘ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

โส เอว สมานิตเต จิตเต ปริสุทฺเธ ปรีโยทาเต อนงคเณ วิคตูปกฺกิลเส มุทฺทภูเต กมฺมนิเย
จิตเต อานนฺชปฺตเต ญาณทสฺสนาย จิตต อภินิหฺรติ อภินินฺนาเมติ^๙

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง
อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า คำที่เป็นไวยากรณ์ของสมณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะเป็นขบวนการ
นำไปสู่สภาวะญาณ มากกว่าจะหยุดแค่เพียงเป็นองค์ฌาน คือเมื่อจิตมีกำลังเกิดมีคุณสมบัติของฌาน
แล้ว ยังจิตนั้นหรือน้อมจิตนั้นไปเพื่อญาณทัสสนะ^{๑๑}

๔) ความหมายของคำว่าภาวนา

ตามหลักสัททนต์

คำว่า ภาวนา มีรูปศัพท์ มาจาก ภู ชาติ ลง ยุ ปัจจัย พฤทธิ ภู ที่ ภู ชาติ เป็น โอ แปลง
โอ เป็น อว แปลง ยุ เป็น อน ลง อา อิตถิโชนตกปัจจัย

อีกนัยหนึ่งคำว่า ภาวนา มีวิเคราะห์ว่า ภาเวติ กุศลธมฺเม อาเสวติ วฑฺฒเตติ เอตยาติ
ภาวนา^{๑๒} แปลว่า ที่ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมีคือ
เสพคฺัน ได้แก่ ทำกุศลธรรมทั้งหลาย ให้เจริญแห่งชน^{๑๓}

อีกนัยหนึ่งคำว่า ภาวนา มีวิเคราะห์ว่า ภาวียติ วฑฺฒนียตีติ ภาวนา ธรรมชาติได้อันพระ
โยคีบุคคลอบรมอยู่ เจริญอยู่ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ภาวนา ได้แก่ธรรมควรเจริญ^{๑๔}

อีกนัยหนึ่งคำว่า ภาวนา มีวิเคราะห์ว่า ภาเวตพฺพชาติ ภาวนา แปลว่า คุณชาติ (อันบุคคล)
ควรเจริญ ชื่อว่า ภาวนา

อีกนัยหนึ่งคำว่า ภาวนา มีวิเคราะห์ว่า ภาเวนฺตีติ จิตตสนฺตทานํ เอตาทีติ ภาวนา แปลว่า
คุณชาติที่เป็นเครื่องอบรมกระแสนจิต^{๑๕}

อีกนัยหนึ่งคำว่า ภาวนา มีวิเคราะห์ว่า ภาเวตีติ ภาวนา แปลว่า คุณชาติโดยอ้อมยังกุศล
ให้มีขึ้น เหตุนี้คุณชาตินั้น ชื่อว่า ภาวนา (ภู ชาติในความหมายว่ามี, เป็น, ลง ยุ ปัจจัย อากาเรณฺต ใน
อิตถิลิงค์ พฤทธิ ภู เป็น โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน)^{๑๖}

^๙ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๓๔/๗๗.

^{๑๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗.

^{๑๑} ญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้และความเห็นตรงตามเป็นจริง อาจเรียกว่า มรรคญาณ ผลญาณ
สัพพัญญุตญาณ ปัจจเวกขณญาณ หรือวิปัสสนาญาณก็ได้

ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗.)

^{๑๒} วิภาวินี. (บาลี) ๑๗๑.

^{๑๓} พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน, ป.ธ.๙), **อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล**, ครั้งที่ ๑, (กาญจนบุรี:
ม.ป.ท, ๒๕๕๐), หน้า ๙๘.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓/๑๙., อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๐๐/๒๑๕.

^{๑๕} พระญาณธชะ, **ปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย
รายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖๐.

สรุปได้ว่า คำว่า ภาวนา แปลว่า เป็นเอง เป็นสภาวะที่รู้ขึ้นมาเอง เกิดขึ้นเอง เป็นขึ้นมาเอง

^{๑๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์
ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๘๗.

ตามหลักอรรถนัย

คำว่า ภาวนา หรือ เจริญ ในยุคนัทกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค อธิบายว่า มีอยู่ ๔ อย่าง ภาเวตตี จตสโส ภาวนา ฯ

๑) ตตถ ชาตานธมมานอนติวตตณฺเณ ภาวนา แปลว่า ธรรมชาติที่ทำให้ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในตนไม่ล่วงเลยกันและกัน อธิบายว่า เมื่อพระโยคาวจรละความพอใจในกามได้แล้วทันทีที่นั่นเอง ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งการหลีกออก เว้นออกจากกามก็ย่อมเกิดขึ้นไม่ล่วงเลยกัน และกัน

๒) อินฺทริยานเอกรสฺสุเน ภาวนา แปลว่า ธรรมชาติที่ทำให้อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน อธิบายว่า เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะแล้ว อินทรีย์ทั้ง ๕ มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งการหลีกออกจากกาม

๓) ตตฺถุคฺควิริยาหนฺเณ ภาวนา แปลว่า ธรรมชาติที่นำความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้น ๆ เข้าไป อธิบายว่า เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะแล้ว ย่อมนำความเพียรด้วยอำนาจแห่งการหลีกออกจากกามเข้าไป เมื่อละพยาบาทแล้วย่อมนำความเพียรด้วยอำนาจความไม่พยาบาทเข้าไป

๔) อาเสวนฺเณ ภาวนา แปลว่า การปฏิบัติเนื่อง ๆ อธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะแล้ว ย่อมปฏิบัติเนื่อง ๆ ซึ่งความออกจากกาม เมื่อละพยาบาทแล้ว ย่อมปฏิบัติเนื่อง ๆ ซึ่งความไม่พยาบาท

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ภาวนา เป็นคำภาษาไทยที่ยกมาจากภาษาบาลี เป็นคำนาม หมายถึง การทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้นทางจิตใจ เป็นกริยา หมายถึง สำรวมใจให้แน่วแน่เป็นสมาธิ^{๑๗}

สรุปความว่า ภาวนา คือ การฝึกอบรมทางด้านจิตใจให้มีความตั้งมั่น คือให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น ให้เจริญขึ้น เมื่อรวมคำว่า สมถะ และ ภาวนา เข้าเป็น สมถภาวนา จึงหมายความว่า การเจริญอบรมจิตให้เกิดความสงบ ให้จิตเกิดเป็นสมาธิ

๕) สมถภาวนา ๒ ประการ

๑. ปรีตตสมถะ การเจริญสมถกัมมัฏฐานของบุคคลที่ยังไม่ถึงอัปภานาภาวนานั้นชื่อว่า ปรีตตสมถะ เพราะในขณะนั้นมีแต่มหากุศล หรือมหากิริยาชวณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็มีกำลังอ่อนอยู่

๒. มหัคคตสมถะ การเจริญสมถกัมมัฏฐานของบุคคลที่เข้าถึง อัปภานาภาวนาคือมหัคคตฌาน ชื่อว่า มหัคคตสมถะ เพราะในขณะนั้นมีมหัคคตกุศล หรือกิริยาชวณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น และองค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็มีกำลังมากสามารถเข้าไปเพ็งในสมถอารมณ์อย่างแน่วแน่ ส่วนองค์ฌานที่ประกอบกับมหัคคตกุศลนั้นเหล่า ก็มีกำลังมากสามารถประหารนิวรณ์ธรรม โดยวิกขัมภณะอีกด้วย^{๑๘}

สรุปได้ว่า สมถภาวนาโดยรวมเป็นการอบรมจิตให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ การทำจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เป็นอุบายวิธีที่หยุดความฟุ้งซ่านแห่งจิตซึ่งมักจะฟุ้งซ่านไป

^{๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๒๑.

^{๑๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกัมมัฏฐานที่ปณี , หน้า ๑๖ - ๑๗.

ตามอารมณ์ต่าง ๆ กล่าวคือ หยุดความคิดของจิตไว้ โดยใช้สมาธิยึดติดอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรรมฐาน ๔๐ กองมาบริกรรมจนกระทั่งจิตแนบแน่นในอารมณ์นั้น และสงบระงับไม่ฟุ้งซ่านต่อไป หรือเป็นอุบายสงบใจ ได้แก่การปฏิบัติธรรมด้วยการบริกรรม เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สมาธิเป็นหลักและมุ่งให้จิตสงบ ระงับจากนิวรณ์ซึ่งเป็นตัวขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดีเป็นสำคัญ เพื่อให้จิตเกิดความสงบจากนิวรณ์ธรรมจนสัมผัสสภาวะแห่งฌาน เป็นจิตที่ตั้งมั่น เป็นเอกัคคตา

๓.๑.๒ อารมณ์และวิธีปฏิบัติของสมถภาวนา

การที่จะเจริญสมถภาวนาเพื่อให้จิตเกิดความสงบจนสัมผัสสภาวะแห่งฌาน จะต้องรักษาจิตให้มีอารมณ์เดียวตลอดเวลา จิตที่มีอารมณ์เดียว ย่อมมีกำลังมหาศาลเหมือนน้ำที่ไหลสายเดียว มีกำลังมากกว่าน้ำหลายสาย สิ่งที่ทำให้จิตเข้าไปยึดเหนี่ยวเพื่อให้เกิดความสงบ ท่านเรียกว่า อารมณ์ของสมถะ คือ วิธีที่ทำให้ใจสงบ ผู้ที่ต้องการจะบำเพ็ญสมถภาวนา ควรศึกษาให้เข้าใจอารมณ์ของกัมมัฏฐานเสียก่อน จึงลงมือปฏิบัติได้ถูกต้องและได้ผลดี

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๙} ได้แสดงอารมณ์ของสมถภาวนา ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอารมณ์ของกัมมัฏฐาน มีวิธี ๔๐ โดยได้แบ่งออกเป็นหมวดย่อยได้ ๗ หมวดดังนี้

ก. กสิณกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่าง คือ

๑. ปฐวีกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยดิน
๒. อาโปกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยน้ำ
๓. เตโชกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยไฟ
๔. วาโยกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยลม
๕. นีลกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยสีเขียว
๖. ปิตกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยสีเหลือง
๗. โลหิตกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยสีแดง
๘. โอทาทกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยสีขาว
๙. อาโลกกสิณ	กสิณสำเร็จด้วยแสงสว่าง

๑๐. ปริจฉินนาทกสิณ กสิณสำเร็จด้วยช่องว่างซึ่งกำหนดขึ้น

กสิณ แปลว่า วัตถุอันจงใจ คือจงใจให้เข้าไปผูกอยู่. เป็นชื่อของกัมมัฏฐาน แปลว่ามีวัตถุที่ชื่อกสิณเป็นอารมณ์ ซึ่งหมายถึงสิ่งสำหรับเพ่งมองเพื่อให้จิตให้เป็นสมาธิ เป็นกัมมัฏฐานชนิดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพมาก การนำจิตเข้าไปยึดติดอยู่กับกสิณทำให้จิตเป็นสมาธิได้เร็ว มีอานิสงส์และอานุภาพมากเพราะเป็นการฝึกจิตด้วยวิธีใช้วัตถุเป็นเครื่องมือ และเมื่อเพ่งกสิณจนจิตเป็นสมาธิแล้ว จะใช้จิตบังคับวัตถุได้ด้วย^{๒๐}

วิธีทำดวงกสิณ

^{๑๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๒ - ๑๘๔.

^{๒๐} จรูญ วรกกสิณานนท์, การเพ่งกสิณ วิธีฝึกกัมมัฏฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

-ปฐวีกลิน ถ้าจะเพ่งพิจารณาดินที่แผ่นดิน ซึ่งตนมิได้ตกแต่งไว้โดยเฉพาะ พึงกำหนดให้มีที่สุดคือโดยกลมกว้างโดยศูนย์กลาง ๑๖ นิ้ว หรือรานั้นเป็นอย่างใหญ่ อย่างเล็กขนาดขอบปากขัน ถ้าจะทำได้สำหรับโดยเฉพาะ พึงเอาดินที่บริสุทธิ์มาทำให้เป็นวงกลมโดยศูนย์กลางได้ ๑๖ นิ้ว

-อาโปกลิน ผู้เจริญจะเพ่งน้ำตามปกติเป็นต้นว่าน้ำในสระหรือในบ่อก็ได้ ถ้าจะทำได้เฉพาะ พึงเอาน้ำที่บริสุทธิ์ไม่ให้มีสิ่งอื่นเจือมาใสในภาชนะ เป็นต้นว่าบาตรหรือขันให้เต็มเสมอปากอย่างให้พร่อง ยกไปตั้งไว้ในที่สมควร.

-เตโชกลิน เพ่งเปลวไฟตามปกติเป็นต้นว่าเปลวเพลิงในเตาหรือในปากก็ได้ เจาะตรงกลางโดยศูนย์กลางขนาดโตเท่าดวงแห่งปฐวีกลิน เมื่อติดไฟขึ้นแล้ว เอาแผ่นหนังหรือลำแพนหรือท่อนผ้าที่เจาะไว้ นั้น ชิงบังไว้ข้างหน้า เพ่งที่ช่องนั้น.

-วาโยกลิน ให้กำหนดเพ่งลมโดยอาการที่เห็นหรือได้ถูกต้องอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยอาการที่ถูกต้อง ให้กำหนดตุลุมที่พัดมาถูกต้องกายตนแล้วถือเอาเป็นอารมณ์.

-นิลกลิน ผู้เจริญจะเพ่งคูสีโดยปกติ เช่นสีผ้าหรือสีดอกไม้ก็ได้ พึงเอาดอกไม้หรือผ้าเป็นต้นที่มีสีเขียว อย่าให้มีสีอื่นเจือจัดใส่ลงหรือชิงไว้ที่ภาชนะให้เต็มขอบปาก ถ้าเป็นดอกไม้อย่างวางให้แลเห็นเกสรหรือก้าน เพราะเมื่อเพ่งดู สีอื่นจะปรากฏ

-ปิตกกลิน -โลหิตกกลิน -โอทาทกกลิน มีวิธีทำนัยเดียวกับนิลกลิน ถ้าจะทำชนิดไหนก็ให้เอาสีนั้นล้วน ๆ อย่าให้ปนกัน.

-อาโลกกลิน ผู้เจริญจะเพ่งแสงสว่างตามปกติ เช่นแสงพระจันทร์ แสงพระอาทิตย์ หรือแสงไฟที่ส่องเข้ามาตามช่อง เป็นต้นว่าช่องฝาหรือช่องหน้าต่างก็ได้ ถ้าจะทำได้เฉพาะ พึงหาหม้อมาเจาะให้เป็นช่องกลมมีแสงสว่างก็จะปรากฏออกมาจากช่องส่องไปติดที่ข้างฝา แล้วถือเอาแสงสว่างนั้นเป็นอารมณ์.

-อากาศกลิน ผู้เจริญจะเพ่งอากาศทางช่องฝาหรือช่องหน้าต่างตามปกติก็ได้ พึงเอาหนังหรือลำแพนหรือผ้ามาเจาะชิงไว้ทางด้านหน้าเพ่งกำหนดอากาศในระหว่างช่องนั้น

ผู้ที่เพ่งกกลิน สามารถทดสอบการเพ่งดูนิมิตกกลินก่อนการฝึกจริงด้วยวิธีง่าย ๆ คือ ตั้งแผ่นกกลินไว้ระยะสายตา นั่งหรือยืนห่างจากแผ่นกกลินประมาณ ๑ เมตร เพ่งมองไปที่แผ่นกกลิน และนึกภาวนาสีของกกลินนั้นไปด้วยในใจนาน ๑ นาที ถอยหลังออกจากแผ่นกกลินนั้น ๑ หรือ ๒ ก้าว (กรณียืน) พร้อมกับสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่แผ่นกกลินนั้น ควรทำ ๓ เที้ยว จะเห็นนิมิตชัดเจนสว่างชัดมากขึ้น^{๒๑}

ข. อสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่าง

๑. อุทฺฐมาตกอสฺสภ ชากศพองขึ้นน้ำเกลียด
๒. วินีลกอสฺสภ ชากศพขึ้นเป็นสีเขียวน่าเกลียด
๓. วิปฺพพกอสฺสภ ชากศพมีหนองไหลแตกพลักน่าเกลียด
๔. วิฉิททกอสฺสภ ชากศพที่ถูกตัดเป็นท่อน ๆ น่าเกลียด
๕. วิกขายิตกอสฺสภ ชากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจายระยายน่าเกลียด
๖. วิกขิตตกอสฺสภ ชากศพที่ถูกทิ้งไว้เรียรน่าน่าเกลียด
๗. หตวิกขิตตกอสฺสภ ชากศพที่ถูกสับฟันแล้วทิ้งกระจายระยายน่าเกลียด

^{๒๑} จรูญ วรรณกสิณานนท์, การเพ่งกกลิน วิธีการฝึกกัมมัฏฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, หน้า ๙-๑๐.

๘. โลหิตกอสุภ ชากศพที่มีโลหิตไหลออกมาน่าเกลียด
 ๙. ปุพุกอสุภ ชากศพที่เต็มไปด้วยหนองน่าเกลียด
 ๑๐. อัญฐิกอสุภ ชากศพที่เป็นกระดูกน่าเกลียด

อสุภกัมมัฏฐาน แปลว่า กัมมัฏฐานที่กำหนดตอสุภะเป็นอารมณ์, กัมมัฏฐานที่พิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่งาม หมายถึงการบำเพ็ญกัมมัฏฐานโดยการพิจารณาตอสุภะหรือพิจารณาร่างกายของตนหรือของผู้อื่นว่าเป็นของไม่งาม ไม่น่ายึดมั่นถือมั่น แต่เป็นของน่าเกลียด โสโครก เช่นพิจารณาชากศพที่นอนให้เขารตน้ำก่อนใส่โลง ก่อนเผาหรือฝัง มองดูจนกระทั่งเกิดนิมิตติดตาแล้วกลับมานั่งนึกพิจารณาให้เห็นนิมิตนั้นจนเจนใจเหมือนเห็นศพจริง ภavana ไปจนเกิดปัญญาเห็นแจ้งถึงไตรลักษณ์ อสุภกัมมัฏฐานนั้นเป็นเครื่องกำจัดราคะ ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายรักยึดถือร่างกาย คลายความหลงรูป หลงสวຍ หลงงามลงได้^{๒๒}

วิธีปฏิบัติอสุภกัมมัฏฐาน ^{๒๓}

๑. อุทรมาทกอสุภะ ชากศพที่ขึ้นพอง ให้เพ่งดูชากศพที่ขึ้นพองจริง ๆ ในขณะที่เพ่งดูนั้น ให้จำสี เพศ สันฐาน ทิศ ที่ตั้ง โอกาสที่ตั้งแห่งชากศพว่าเป็นอย่างไร และจำกำหนดว่าชากศพนั้นขึ้นพองที่ตรงไหน เมื่อจำ ๖ อย่างนี้ได้ดีแล้ว ให้จำไว้อีก ๕ อย่างคือ ที่ต่อแห่งร่างกายของชากศพ ซึ่งเรียกว่า กระดูกต่อ ๑ ช่องว่างแห่งร่างกายของชากศพ คือระหว่างมือ เท้า ท้อง หู ตา ปาก ๑ ที่ต่ำแห่งชากศพคือ หลุมตา หลุมคอ ในปาก และที่ต่ำแห่งที่ตนยืนหรือที่ชากศพอยู่ ๑ ที่สูงแห่งชากศพคือ เข่า หน้าอก หน้าผาก และที่สูงแห่งตนยืนหรือชากศพอยู่ ๑ ที่รอบคือ ที่รอบตัวชากศพ ได้แก่ ตลอดทั้งตัวชากศพให้ดูว่าจะเห็นชัดที่ตรงไหนว่าขึ้นพอง ๑

เมื่อจำเครื่องหมายทั้ง ๑๑ อย่าง ดังที่ว่ามานี้แล้ว ให้ตั้งใจดูเฉพาะที่ขึ้นพอง ดูแล้วหลับตานึกอย่างนี้ว่า ขึ้นพองน่าเกลียด ขึ้นพองน่าเกลียด สักครู่แล้วลืมตาดูอีก ดูแล้วหลับตานึกอย่างนี้อีก ทำอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง จนกว่าศพจะขึ้นพองนั้นจะปรากฏในเวลาหลับตาเหมือนกับในเวลาลืมตา ถ้าปรากฏเห็นศพขึ้นพองในเวลาหลับตาเหมือนเวลาลืมตาดูเวลาใด เรียกได้ว่า อุกคหนิมิต คือนิมิตติดตาในเวลานั้น และนิมิตติดตานั้นปรากฏเห็นศพที่ขึ้นพองนั้นตามไปด้วย ถ้าในขณะที่รู้สึกกลัวรีบสอนตัวเองว่า ธรรมดาศพยอมไปไหนไม่ได้ ย่อมเป็นเหมือนกับก้อนหินหรือท่อนไม้ ถ้าก้อนหินหรือท่อนไม้เดินได้ ชากศพนั้นก็เดินได้ ถ้าของเหล่านั้นเดินไม่ได้ ชากศพนั้นก็เดินไม่ได้ ที่เราเห็นเดินตามมานี้ไม่ใช่ชากศพ เป็นนิมิตติดตาต่างหาก นิมิตที่ติดตานี้แหละจะทำให้เราได้คุณวิเศษยิ่งขึ้น เมื่อนึกสอนตัวอย่างนี้แล้วให้นึกในใจว่า ขึ้นพองน่าเกลียด ขึ้นพองน่าเกลียด ๆ ดังนี้เรื่อยไป จนกว่าปฏิภาคนิมิตคือนิมิตเทียบเคียงจะเกิดขึ้น นิมิตเทียบเคียงในข้อนี้ได้แก่ ปรากฏเห็นชากศพที่ขึ้นพองนั้นเหมือนคนอ้วน ๆ ที่กินข้าวอิ่มแล้วนอนฉะนั้น เมื่อนิมิตเทียบเคียงเกิดขึ้นแล้ว นិเวรณ ๕ ย่อมสงบไปเป็นลำดับ คือ ความรักใคร่สงบไปก่อน แล้วความคิดปองร้ายผู้อื่นสงบไปเป็นที่ ๒ ต่อจากนี้เกิดความกล้าหาญในการปฏิบัติขึ้น ทำให้ละความง่วงเหงาอ่อนแอ และใจบ้ำขึ้นในการปฏิบัติทำให้ละ

^{๒๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**, หน้า ๑๒๘๙.

^{๒๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐-๓๔.

ความฟุ้งซ่านรำคาญได้แล้ว ตั้งใจพิจารณาคุณวิเศษที่ตนได้แล้ว คือได้ละความรัก ความปองร้าย ความง่วงเหงาอ่อนแอ ความฟุ้งซ่านรำคาญ เมื่อพิจารณาอย่างนี้ จะละความสงสัยในพระพุทธเจ้า ใน การปฏิบัติ ในผลของการปฏิบัติ เมื่อนิเวศน์ ๕ สงบแล้ว ใจจะตั้งมั่นอยู่ในนิมิตเทียบเคียงนั้น และ อากาโรที่ใจตั้งมั่นนั้นประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

- ๑) นึกถึงนิมิตเทียบเคียงนั้น
- ๒) วิจARNนิมิตเทียบเคียงนั้น
- ๓) เกิดความอึดเอิบขึ้น
- ๔) รู้สึกสบายมาก แปรจากความรู้สึกสบายธรรมดา
- ๕) ใจแน่วแน่อยู่เฉพาะนิมิตเทียบเคียงนั้น

เมื่อใจตั้งมั่นพร้อมด้วยองค์ ๕ ดังนี้แล้ว เรียกว่าได้ ปฐมฌาน เมื่อทำให้ขานิชานาญใน ปฐมฌานแล้ว ก็จะมีขึ้นสู่ฌานชั้นสูงต่อไปโดยลำดับ เมื่อสำเร็จฌานทุกชั้นแล้ว เจริญวิปัสสนาต่อไป โดยเอาฌานเป็นบาทก็สามารถได้บรรลุมรรคผลนิพพานสูงส่งขึ้นไปตามลำดับ ทั้งนี้แล้วแต่วาสนา บารมีของตน

๒. วินีลอสุภะ เพ่งดูซากศพที่มีสีเขียว ในขณะที่เพ่งดูนั้น ให้จำชื่อที่ควรจำ ๑๑ อย่าง เหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น ในขณะที่เพ่งดูนั้นให้นึกว่า ซากศพสีเขียวนี้เป็นของน่าเกลียด ๆ ดังนี้ สิ่ง ที่ แปรกลับกันมีแต่นิมิตคือ นิมิตติดตา ในข้อนี้เป็น สีเขียว ๆ นิมิตเทียบเคียงปรากฏเห็นเป็นสีหนาขึ้น ๆ นอกนี้เหมือนข้างต้น

๓. วิบุพพกอสุภะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกในขณะที่ดูนั้น ให้จำชื่อควรจำ ๑๑ อย่าง เหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น ในขณะที่เพ่งดูนั้นให้กลับตาค้นว่า ซากศพมีน้ำเหลืองไหลเป็นของน่า เกลียด ซากศพมีน้ำเหลืองไหลเป็นของน่าเกลียดดังนี้

นิมิตติดตา ในข้อนี้ได้แก่ ปรากฏเห็นน้ำเหลืองไหลอยู่ไม่ขาดสาย ๆ

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นน้ำเหลืองนั้นนิ่งอยู่ นอกนี้เหมือนข้างต้น

๔. วิฉิททกอสุภะ ซากศพที่ขาดเป็นท่อน ในขณะที่ดูนั้น ให้จำชื่อควรจำ ๑๑ อย่าง เหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่ขาดนี้เป็นของน่าเกลียด ซากศพที่ขาดนี้เป็น ของน่าเกลียดดังนี้

นิมิตติดตา ในข้อนี้ได้แก่ ปรากฏเหมือนซากศพขาดกลาง

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นเป็นเหมือนซากศพเป็นชิ้น ๆ ไปทั้งตัว นอกนี้เหมือน ข้างต้น

๕. วิภยิตกอสุภะ เพ่งดูซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินไป ในขณะที่ดูนั้น ให้จำชื่อควรจำ ๑๑ อย่าง เหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินเป็นของน่า เกลียด ซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินเป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติดตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏซากศพนั้นถูกสัตว์กัดกินส่วนโน้นบ้าง ส่วนนี้บ้าง

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นซากศพนั้นถูกสัตว์กัดยับไปทั้งตัวฯ นอกจากนี้เหมือน ข้างต้น

๖. วิกขตตกอสุภะ เฟ่งดูซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายอยู่ในที่นั้น ในขณะที่เฟ่งดูนั้น ให้จำข้อควรจำ ๑๑ อย่างเหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายอยู่นั้นเป็นของน่าเกลียด ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายอยู่นั้นเป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติตตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏซากศพนั้น ตกเรี่ยราด อยู่เป็นแห่ง ๆ

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นซากศพตกเรี่ยราดทั่วไป ๆ นอกจากนี้เหมือนข้างต้น

๗. หตวิกขิตตกอสุภะ เฟ่งดูซากศพที่ถูกฆ่าตาย ในขณะที่เฟ่งดูนั้น ให้จำข้อควรจำ ๑๑ อย่างเหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นของน่าเกลียด ซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติตตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏเหมือนซากศพนั้น ถูกฟันอยู่ในที่ต่อหน้าคน

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นซากศพถูกฟันยับไปทั้งตัว ๆ นอกจากนี้เหมือนข้างต้น

๘. โลहितกอสสุภะ เฟ่งดูซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่ ในขณะที่เฟ่งดูนั้น ให้จำข้อควรจำ ๑๑ อย่างเหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่นี้เป็นของน่าเกลียด ซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่นี้เป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติตตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏเห็นโลหิตแดงไหล ๆ เหมือนผ้าแดงถูก ลมพัด

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นโลหิตแดงนิ่งอยู่ ๆ นอกจากนี้เหมือนข้างต้น

๙. ปุพฺพกอสสุภะ เฟ่งดูซากศพที่มีหมุ่นอนไหลออกอยู่ ในขณะที่เฟ่งดูนั้น ให้จำข้อควรจำ ๑๑ อย่างเหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แล้วให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่มีหมุ่นอนไหลออกอยู่นี้เป็นของน่าเกลียด ซากศพที่มีหมุ่นอนไหลออกอยู่นี้เป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติตตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏเห็นหมุ่นอนกำลังเจาะอยู่ กำลังไหลออกอยู่เป็นกลุ่ม ๆ

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นหมุ่นอนเป็นเหมือนเมล็ดข้าวสาลีทิ้งเกลื่อนอยู่ ๆ นอกจากนี้เหมือนข้างต้น

๑๐. อัญญิกอสสุภะ เฟ่งดูซากศพที่มีเป็นกองกระดูก ในขณะที่เฟ่งดูนั้น ให้จำข้อควรจำ ๑๑ อย่างเหมือนที่ว่าไว้ในข้อ ๑ นั้น แต่ข้อนี้ ถ้าผู้ใดฉลาดดูว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย ก็ให้จำแต่เพียง ๑๐ อย่าง พอจำได้ดีแล้ว ให้นึกกลับไปว่า ซากศพที่เป็นโครงกระดูกนี้เป็นของน่าเกลียด ซากศพที่เป็นโครงกระดูกนี้เป็นของน่าเกลียด ดังนี้

นิมิตติตตา ในข้อนี้ได้แก่ การปรากฏเห็นเหมือนกระดูกตกอยู่เป็นแห่ง ๆ

นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ ปรากฏเห็นเหมือนกระดูกกองอยู่ เป็นกอง ๆ นอกจากนี้เหมือนข้างต้น

ค. อนุสสติกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่าง คือ

๑. พุทธานุสสติ	ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒. ัมมานุสสติ	ระลึกถึงคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ	ระลึกถึงคุณของพระอริยสงฆ์
๔. สีลานุสสติ	ระลึกถึงศีลของตน
๕. จาคานุสสติ	ระลึกถึงการบริจาคที่ตนได้บริจาคแล้ว
๖. เทวตานุสสติ	ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา

๗. มรณานุสสติ ระลึกถึงความตาย
 ๘. กายคตาสติ ระลึกถึงร่างกายซึ่งล้วนแต่ไม่สะอาด
 ๙. อานาปาสติ ระลึกกำหนดลมหายใจเข้า-ออก
 ๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงพระนิพพานเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง

อนุสสติ แปลว่า ความระลึกถึง, อารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ หมายถึง อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ โดยมีวิธีปฏิบัติดังนี้

วิธีปฏิบัติอนุสสติกัมมฐาน^{๒๔}

- **พุทธานุสสติ** ให้นั่งขัดสมาธิตั้งตัวให้ตรง อยู่ในที่เงียบสงบ ไม่มีผู้คนพลุกพล่าน ไม่มีอะไรให้รำคาญ แล้วให้นึกถึงพระคุณความดีของพระพุทธเจ้า ๙ อย่างว่า “อิติปิโส ภควา ฯลฯ พุโธ ภควา” พร้อมคำแปล ในเวลานั่งนึกนั้น จะนึกถึงเพียงพระคุณพบใดบทหนึ่งหรือทั้ง ๙ บทเป็นลำดับไปก็ได้ บางอาจารย์ใช้เพียง “พุโธ พุโธ” บางอาจารย์ใช้ “สมมาอรหํ สมมาอรหํ” บางอาจารย์ใช้ “สมพุโธ สมพุโธ” บางอาจารย์ให้นั่งดูพระพุทธรูป ตั้งแต่พระเกศ พระเศียร พระพักตร์ พระหัตถ์หมดทั้งองค์แล้ว จึงหลับตา กาวนาว่า “พุโธ ๆ ๆ” เรื่อยไปแห่งละ ๑๐๐ ครั้ง เช่นว่า พุโธ ๆ ๆ อยู่ที่พระเกศ ๑๐๐ ครั้ง แล้วจึงเลื่อนไปที่พระเศียรอีก ๑๐๐ ครั้ง จนถึงองค์พระทั้งหมด แล้วเอาใจไว้ที่ฝ่ามือข้างขวา กาวนาอีก ๑๐๐ ครั้ง แล้วเอาใจใส่ไว้ที่บ่าขวา ที่ศีรษะ ที่เหนือสะดือประมาณ ๒ นิ้ว อย่างละ ๑๐๐ ครั้งแล้วต่อวิปัสสนาว่า “พองหนอ ยุบหนอ” ต่อไปก็มี

- **ธัมมานุสสติ** ให้นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วให้นึกถึงคุณพระธรรม ๖ อย่าง ใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดก็ได้ว่า “สุวากขาโต ภควตา ธมโม ฯลฯ เวทิตโป วิญญูหิ” พร้อมคำแปล

- **สังฆานุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วให้นึกถึงคุณพระสงฆ์ ๙ อย่างว่า “สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ” ดังนี้เป็นต้น เฉพาะบทใดบทหนึ่ง หรือทั้ง ๙ บทก็ได้ หรือจะนึกเป็นภาษาไทยก็ได้

- **ศีลानุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วระลึกถึงศีลของตนว่า “สีลํ เม ปริสุทฺธํ” ศีลของเราบริสุทธิ์ดีแล้วหนอ ศีลของเราบริสุทธิ์ดีแล้วหนอ ดังนี้ ๆ หรือจะนึกเป็นภาษาไทยก็ได้ว่า “ศีลของเราไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่มีอะไรถูกต้องสมควรเกิดสมาธิได้”

- **จาคานุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วระลึกถึงทานของตนที่ได้บริจาคแล้วว่า “จาโค เม ปริสุทฺธํ” ทานของข้าพเจ้าบริสุทธิ์ดีแล้วหนอ ดังนี้ หรือจะว่าเป็นภาษาไทยดังนี้ก็ได้ว่า “เป็นลาภอันดีของเราหนอ ที่เราไม่เป็นคนตระหนี่ ได้ให้ทานแก่คนที่ควรให้ เป็นผู้ยินดีในการแบ่งปัน เป็นผู้ควรแก่การที่ผู้อื่นจะขอ เป็นผู้ยินดีในการแบ่งปันให้แก่ผู้อื่น และใช้จ่ายส่วนตัวด้วย” ดังนี้

- **เทวตานุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา โดยตั้งเทวดาไว้เป็นพยานอย่างนี้ว่า “เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มีอยู่, เทวดาจำพวกพรหมก็มีอยู่, เทวดาชั้นที่สูงกว่าพวกพรหมนั้นก็ยังมีอยู่ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วย สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาอย่างใด จุดจากภพนี้แล้ว จึงได้ไปเกิดในภพนั้น ๆ สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาอย่างนั้น แม้ของเราก็มีอยู่” ดังนี้ หรือจะภาวนา

^{๒๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมฐาน**, หน้า ๓๔-๖๐.

ให้ย่อเข้ามามากกว่านั้นก็ได้ว่า “เทวดาในสวรรค์ก็มีอยู่ และเทวดาเหล่านั้น เมื่อก่อนก็เป็นมนุษย์ เหมือนกับเรา แต่เมื่อตายไปแล้วได้ไปบังเกิดในสวรรค์ด้วยคุณธรรม ๕ อย่าง คือ สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา คุณธรรม ๕ อย่างนี้มีอยู่ในตัวเราแล้ว” ดังนี้ หรือจะภาวนาให้ย่อที่สุดว่า “มยหิ สหฐาหิ คุณา สวิขชนติ” คุณธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นของเราก็มี ดังนี้ก็ได้

- **อุปमानุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วระลึกถึงคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ว่า “มทนิมมทโน ปิปาสนวินโย อาลยสมมุคฺคาโต วฏฺฏุปจเฉโห ตณฺหฺกขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน” นิพพานเป็นที่กำจัดความเมา กำจัดความหิว ถอนความอาลัย เข้าไปตัดวิภวัญจะเป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายตัณหา เป็นที่ดับตัณหา เป็นที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด ดังนี้

- **มรณานุสสติ** นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสงบ แล้วระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตนว่า

๑. สุตตานํ มรณํ ฐวํ	ความตายของสัตว์ทั้งหลายเป็นของยั่งยืน
๒. ชีวิตํ อทุฐวํ	ชีวิตเป็นของไม่ยั่งยืน
๓. อวสสํ มया มริตพฺพํ	เราจะต้องตายแน่
๔. มรณปริโยสานํ เม ชีวิตํ	ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด
๕. ชีวิตเมว อนิยตํ	ชีวิตเป็นของไม่เที่ยงเลย
๖. มรณํ นียตํ	ความตายเป็นของเที่ยง

หรือจะภาวนาว่า “มรณํ ภวิสสตี ชีวิตินฺทริยํ อุปฺปจฺฉิขฺชิสสตี” ความตายจักมี ชีวิตอินทริยจักขาด ดังนี้ หรือจะย่อ ๆ กว้านี้ก็ได้ว่า “มรณํ มรณํ” ตาย ตาย ดังนี้

ในที่ระลึกถึงความตายนั้นต้องประกอบด้วย องค์ ๓ คือ สติ ๑ สังเวคะ ๑ ฌาน ๑ จึงจะได้ผล เพราะเหตุว่าถ้าระลึกถึงคนรักก็จะทำให้เกิดความโศก ถ้าระลึกถึงคนที่เกลียดก็จะทำให้เกิดความดีใจ ถ้าระลึกถึงคนกลาง ๆ ก็จะทำให้เกิดความเฉย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องให้ประกอบด้วยองค์ ๓ ดังกล่าวมานั้น

นอกจากนี้ ในขณะที่ระลึกนั้น จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาดังต่อไปนี้ คือ

๑. วธกปจฺจปฏฺฐานโต ให้ระลึกถึงความตายเหมือนกับนายเพชรฆาตสำหรับฆ่าคน เพราะนับแต่เกิดมาความตายก็คอยตัดชีวิตเสมอ
๒. สมฺปตฺตวิปตฺติตโต ให้ระลึกถึงความตายว่ามีทั่วไปแก่คนรวยและคนจน
๓. อุปฺสํหฺรณโต ให้ระลึกถึงความตายของผู้อื่นเข้ามาหาตนว่า ผู้มียศมากมีบุญมาก มีกำลังมาก มีฤทธิ์มาก มีปัญญามาก เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ต้องตาย เหมือนกับเรา
๔. กายพฺหุสาธารณโต ให้ระลึกถึงความตายว่า เป็นของมีแก่ร่างกายอันทั่วไป แก่หมู่นอนเป็นอันมาก คือ ร่างกายนี้เป็นที่อาศัยของหมู่นอน ๘๐ ชนิด ซึ่งอาศัยกินอยู่ตามผิวหนังและหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก
๕. อายุทฺทพฺพลโต ให้ระลึกถึงความตายว่า เป็นของมีแก่ร่างกาย ซึ่งเป็นของมีกำลังน้อย คือร่างกายของสัตว์ทั้งปวงไม่ใช่เป็นของแข็งอะไรเลย อยู่ได้ด้วยลมหายใจ และสิ่งอื่น ๆ เท่านั้น
๖. อนิมนตฺตโต ให้ระลึกถึงความตายว่า เป็นของไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีป้ายบอกว่าจะต้องตายในเวลาใด

๗. อพธานปริจเฉทโต ให้ระลึกถึงความตายว่า เป็นของประจำแน่นอนอน คือตายแน่ ไม่มียกเว้นใครเลยแม้แต่เพียงคนเดียว

๘. ขณปริตโต ให้ระลึกถึงความตายว่า เป็นของมีแก่ชีวิตอันมีประมาณเล็กน้อย คือชีวิตของสัตว์และคนทั้งหลายเป็นของน้อย ไม่มากพอกับความปรารถนาของตนเลย ถึงจะมีอายุยืนสักเท่าใดก็ยังนับว่าน้อยอยู่นั่นเอง

- **กายคตาสติ** ให้นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสบายแล้วให้นึกถึงอาการ ๓๒ ในร่างกายว่า อดีต อิมสมิ กายเ กสา โลมา นขา ทนตา ตโจ มंस นหารู อฏฐิ อฏฐิมิยซ์ วุกกั ทหยัง ยกนั กิโลมกั ปิหัง ปปผาสั อนตัง อนตคณัง อุทริยั กรีสั มตฺลุงคัง ปิตตัง เสมหัง ปุพฺโพ โลหิตัง เสโท เมโท อสสุ วสา เขโฝ สิงฆาณิกา ลสิกา มุตตัง ในร่างกายเรานี้มีส่วนต่าง ๆ อยู่คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อ ในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง ตี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูล

- **อานาปานสติ** ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ข้อนี้จำแนกเป็น ๘ นัยด้วยกันคือ

๑. คณนายนัย^{๒๕} นับลม
๒. อนุปันธนามัย ติดตามลม
๓. ผุสนามัย ที่ลมกระทบ
๔. รุปนายนัย จิตตั้งมั่น หมายถึงอุปปนา
๕. สัลลิกขณามัย กำหนดได้ชัด คือ กำหนดชั้นธ ๕ ได้ชัดทันปัจจุบัน เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ เป็นต้น ได้ชัดเจนแจ่มแจ้งดี
๖. วิวิฎฎานายนัย วิธีปฏิบัติให้โพธิปักกขยธรรม ๓๗ ประการเข้ารวมกัน ได้แก่กรรมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น
๗. ปาริสุทธิณัย วิธีปฏิบัติต่อจากมรรค ได้แก่ ผล ๔ มีโสดาปัตติผล เป็นต้น
๘. เตสัง ปฏิปัสสนานัย วิธีปฏิบัติหลังจากผลเกิดแล้ว ได้แก่ ปัจจเวกขณญาณ ๑๙ นั้นเอง

ง. พรหมวิหารกัมมัญฐาน ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา ความรักที่มุ่งช่วยทำประโยชน์
๒. กรุณา ความสงสารที่มุ่งช่วยบำบัดทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดีต่อสมบัติ
๔. อุเบกขา ความเป็นกลางโดยไม่เข้าฝ่ายใด

^{๒๕} คณนัยจำแนกเป็น ๒ คือ ๑) ัญญูมากคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับซ้ำ ๆ ดวงคุณดวงขาวเปลือก การนับซ้ำ ๆ นั้นหมายความว่าต้องนับลมหายใจเข้า หรือหายใจออกที่รู้สึกชัดเจนทางใจเท่านั้น ส่วนลมหายใจที่ไม่รู้สึกชัดเจนทางใจนั้นจึงทิ้งเสีย ไม่ต้องนับ สำหรับผู้ปฏิบัติก็ต้องมีการหายใจเข้าออกอย่างช้า ๆ เพื่อจะได้กำหนดรู้ทันและนับถูก ๒) โคปาลกคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับเร็ว ๆ ดวงคนเลี้ยงโคทำการนับโคที่เบียดกันออกจากคอกที่แคบเป็นหมู่ ๆ การนับเร็ว ๆ นั้น หมายความว่าเมื่อทำการนับลมหายใจเข้าออกตามวิธี ัญญูมากคณนายนัย อยู่เรื่อย ๆ ความรู้สึกชัดเจนทางใจก็จะมีขึ้นทุก ๆ ขณะการหายใจเข้าและหายใจออกเนื่องจากมีสมาธิดี ความไม่รู้สึกชัดเจนก็หมดไป การหายใจเข้าออกก็จะเร็วขึ้น การกำหนดนับก็เร็วตามไปด้วย

พรหมวิหาร เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์
 เปรียบเหมือนพรหม เป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่ผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น

วิธีปฏิบัติ^{๒๖}

- **เมตตา** ความรักใคร่ ปราบปรามจะให้มีความสุข ได้แก่ อโหสิเคราะห์ให้เว้นจากบุคคล ๖
 จำพวก ได้แก่

๑. บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักเพราะจะทำให้เกิดความอึดอัดขุ่นหมองไม่สบายใจ
๒. บุคคลที่รักมาก เพราะถ้าบุคคลนั้นมีความทุกข์ยากลำบากเพียงเล็กน้อย ตนก็จะ
 เตือนร้อนกลิ่นไม่ไหว จนอาจร้องไห้ออกมา
๓. บุคคลที่ไม่รักไม่ชัง มีแต่ความเฉย ๆ เพราะจำทำให้จิตใจไม่สบาย เพราะบุคคล
 นั้นไม่มีคุณธรรมที่ทำให้เกิดความเคารพใคร่ อันจะทำให้เมตตาเกิด
๔. บุคคลผู้ที่เป็นศัตรู เพราะจะมีแต่โทษ เนื่องจากเป็นศัตรูกัน เมตตาไม่มีโอกาสเกิดได้
๕. บุคคลที่มีเพศตรงข้ามกับตน จะแผ่เมตตาโดยเจาะจงไม่ได้ เพราะจะทำให้ราคะ
 เกิดขึ้นเนื่องจากมีเพศตรงกันข้ามกับตน
๖. บุคคลที่ตายไปแล้ว เมตตาและอุปัชฌายา อธิษฐานสมาธิเกิดไม่ได้ เพราะบุคคล
 นั้นตายไปแล้ว

จากนั้น ให้นำสมาธิในที่ตั้งสงบเย็น ขึ้นแรก พิจารณาให้เห็นโทษ และอนิสงสันในขันติ
 ก่อน ตามแนวพระบาลีทั้งหลายว่า ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกขา นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา ขันติ คือ
 ความอดกลั้น เป็นบรมตบะ พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่านิพพานว่า เป็นบรมธรรม

- **กรุณา** ความสงสารสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยาก ปราบปรามจะช่วยให้พ้นทุกข์ คือ เมื่อเห็นสัตว์
 ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของสัตว์ทุกข์ก็เกิดความหวั่นไหวนิ่งอยู่ไม่ได้ หมายความว่า ย่อมช่วย
 ผู้ที่ได้รับความลำบากนั้นให้ได้รับความสุข เมื่อจะทำการแผ่เมตตา ผู้เจริญจะต้องแผ่ไปในบุคคลโดย
 ลำดับ ดังนี้คือ

๑. ต้องแผ่ให้แก่ตนเองก่อน
๒. ทุกขิตบุคคล ประเภทที่ ๑ และที่ ๒ ผู้ที่กำลังได้รับความลำบาก เนื่องมาจากพย
 สนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง และผู้ที่จะต้องประสบกับพยสนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งในข้างหน้า ที่
 เป็นมีฆัตตบุคคล
๓. ทุกขิตบุคคล ประเภทที่ ๑-๒ ดังข้างต้นนั้น เป็นปิยบุคคล
๔. ทุกขิตบุคคล ประเภทที่ ๑-๒ ดังกล่าวมาข้างต้น ที่เป็นเวรีบุคคล ให้นำขันติสมาธิ
 ในที่เสียบสบาย แล้วแผ่ไปในตนก่อนว่า อหํ ทุกฺขา มจฺเจยย สัตว์นี้ถึงแล้ว ซึ่งความยากหนอ ไฉนจะพึง
 พ้นจากทุกข์นี้ได้ หรือว่า ทุกฺขา มจฺจตุ ขอท่านจงพ้นจากความทุกข์กาย กิเลสเกิด หรือว่า สพฺเพ สตุตา
 สพฺพทุกฺขา ปมฺจฺจนฺต ขอสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเถิด

^{๒๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐-๗๗.

- **มุทิตา** ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ได้แก่ความรื่นเริงบันเทิงใจในความสุขสมบูรณ์ของผู้อื่น นิ่งชดสมานในที่เยียบสบาย แล้วแผ่มุทิตาไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นสุขิตบุคคล ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือผู้ที่เคยมีความสุขสบายอยู่ หรือผู้ที่ได้รับความสุขสบายในวันข้างหน้า และผู้ที่เคยมีความสุขสบายมาแล้ว แต่เวลานี้กำลังมีความลำบากอยู่ ดังนั้น ถ้าผู้เจริญมิได้พบเห็นสุขิตบุคคลจำพวกที่ ๑ จะทำการแผ่ไปบุคคลจำพวกที่ ๒ ก็ได้ โดยมาค้ำนึ่งว่า บุคคลนี้ เคยเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์มีความสุขกายสบายใจ ด้วยยศ ทรัพย์สินเงินทองมาแล้ว

เมื่อทำการแผ่ ผู้เจริญจะต้องแผ่ไปในบุคคลโดยลำดับ ดังนี้คือ

๑. ต้องแผ่แก่ตนเองก่อน
๒. สุขิตบุคคล ประเภทที่ ๑ และ ๒ ที่เป็น อติปิยบุคคล
๓. สุขิตบุคคล ประเภทที่ ๑ และ ๒ ที่เป็น ปิยบุคคล
๔. สุขิตบุคคล ประเภทที่ ๑ และ ๒ ที่เป็น มัชฌิมัตตบุคคล
๕. สุขิตบุคคล ประเภทที่ ๑ และ ๒ ที่เป็น เหวีบุคคล

- **อุเบกขา** การเฝ้ามอง, สังเกต (อุป+อิกข) ความวางเฉยในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ หมายความว่าความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายโดยมีจิตใจที่ปราศจากอาการทั้ง ๓ กล่าวคือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดีในการที่จะบำบัดทุกข์ ในการชื่นชมยินดี ในความสุขของสัตว์แต่อย่างใดทั้งสิ้น องค์ธรรมได้แก่ตตรัมชฌัตตตาเจตสิก ที่มีมัชฌิมัตตัตตวัญญูติเป็นอารมณ์

การเจริญอุเบกขากัมมัฏฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่อุเบกขาแท้ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นมัชฌิมัตตบุคคล ผู้เจริญจะต้องเป็นจตุตถฌานลาภีบุคคลและจตุตถฌานลาภีที่ตนได้นั้น ก็ต้องเนื่องมาจากการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่ง หาใช่สำเร็จจากกัมมัฏฐานอื่น ๆ ไม่นั่นจึงกล่าวได้ว่า มีการจำกัดบุคคล และจำกัดกัมมัฏฐาน

ในเบื้องต้น ใส่ใจตติยฌาน ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา เมื่อบรรลุตติยฌานและได้รับความเชี่ยวชาญในตติยฌานขึ้นแล้ว เธอมองเห็นว่า การบำเพ็ญเมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นการยากเกินไป ความชอบและความไม่ชอบเป็นเหตุใกล้เมตตา เป็นต้นนี้ประกอบด้วย การประจบความยินดีและความรื่นเริง ประโยชน์ของอุเบกขาอยู่ที่การเอาชนะความยุ่งยากเหล่านี้ แล้วเจริญอุเบกขาไปยังบุคคลที่เป็นกลาง และทำจิตให้สงบ ต่อจากนั้นเจริญไปยังศัตรูและเพื่อน ๆ เมื่อปฏิบัติอย่างนี้จะบรรลุจตุตถฌาน โดยอาศัยวิธีการ ๓ อย่างคือ โดยการกำหนดรู้สัตว์ทั้งหลาย โดยการกำหนดรู้เขตหมู่บ้าน และโดยการกำหนดรู้ทิศทั้งปวง^{๒๗}

จ. อรูปกัมมัฏฐาน ๔ อย่างคือ

๑. อากาสนัญญาตนะ อากาศไม่มีที่สุด
๒. วิญญาณัญญาตนะ วิญญาณไม่มีที่สุด
๓. อากิญจัญญาตนะ ความไม่มีอะไร

^{๒๗} พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, พระเทพโสมภณ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะแปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระคสมเถระ และพระเชมินทเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๒.

๔. เนวส์ัญญานาสนัญญาตนะ สัญญาละเอียต ซึ่งจะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่
อรูปกัมมัฏฐาน เป็นการกำหนดสภาวะที่เป็นรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่ง
 กสิณ ๙ อย่างแรก จนได้จตุตถฌานมาแล้ว

วิธีปฏิบัติอรูปกัมมัฏฐาน

- อากาสนัญญาตนะ ฌานลาภีบุคคลพึงปฏิบัติดังนี้

๑. พึงกระทำรูปาวจรปัญญาฌานกุตลชวณะให้เกิดติดต่อกันจนต่อจากความสุขใน
 ฌาน ๔ นี้ไป ก็มีความสุขในอรูปฌานอีก ๔ ชั้น ซึ่งประณีตยิ่งขึ้นไปตามแนวเดียวกันนี้โดยลำดับ
 ชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับรูปาวจรปัญญาฌานเหมือนกับการปฏิบัติของปฐมฌานลาภีเพื่อให้
 ทุตยฌานเกิดขึ้นฉับนั้น

๒. มีความเห็นว่าสมาธิที่เกิดจากรูปฌานนั้น มีกำลังมั่นคงและประณีตมากกว่า
 สมาธิที่เกิดจากรูปฌาน ฉะนั้น จึงอาจทำอภิญญาได้ หรือถ้าได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีพระอรหันต์
 เวลาใดก็ช่วยให้ตนสามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นสันติสุขที่มีสภาพคล้ายกับอนุปาทิเสสนิพพานได้

๓. เมื่อออกจากรูปปัญญาฌานแล้ว แล้วเพ่งต่อไปอย่างไม่สนใจใด ๆ ในปฏิภาคนิมิต
 ที่ปรากฏอยู่นั้นเลยมีแต่ความพยายามที่จะพรางใจออกจากปฏิภาคนิมิตนั้น แล้วกลับพยายามยึด
 หน่วงให้อากาสนัญญัตติปรากฏแทนที่ โดยคิดว่าปฐวีกสิณนิมิตนั้นไม่มี ๆ คงมีแต่อากาศว่างเปล่าอยู่
 เท่านั้น พร้อมกับบริกรรมอยู่ภายในใจว่า อากาโส อนนโต อากาโส อนนโต อากาโส อนนโต อากาโส อนนโต ๆ
 (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ๆ)

๔. เมื่อปัญญาฌานลาภีบุคคล พยายามเจริญเช่นนี้เสมอไปนั้น เวลาใด จิตปราศจาก
 นิกกันตัตถหาในรูปปัญญาฌาน เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็ขึ้นสู่ชั้นอุปัจจารภาวนา การ
 เจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้านัก ปฐวีปฏิภาคนิมิตที่เป็นนิมิตกัมมัฏฐานก็จะสูญหายไปจากใจคงเหลือ
 แต่อากาศว่างเปล่าที่เป็นในบริเวณของปฏิภาคนิมิตแผ่ไป อุปมาดังผู้ที่กำลังเพ่งดูผ้าฆ่าที่ติดอยู่กับ
 ขอบหน้าต่างอย่างสนใจในขณะนั้น

๕. ผ้าฆ่า (รูปฌาน) ก็หลุดลงไปด้วยอำนาจพายุที่พัดมาอย่างแรง จึงมองเห็นแต่
 อากาศที่ว่าง ๆ อยู่เท่านั้น ฉับใด พระโยคีบุคคลเพิกปฐวีปฏิภาคนิมิตออกจากใจได้ก็ฉับนั้น เป็นการ
 เพิกโดยไม่ให้จิตไปคิดนึกพัวพันอยู่ในกสิณอีกเท่านั้น ดังมีคาถากล่าวไว้ตรงกันกับวิสุทธิธรรมว่า

กสิณ	อุคฆาณโต	โส	น	กิลยช	ปุว	ปิวา
เกวล	ตมนาวช			อากาโส	อิติ	อิทฺทิติ

แปลความว่า พระโยคีบุคคลเพิกองค์กสิณ^{๒๘}ออกจากใจนี้ หาใช่เหมือนกับการเลิกเสื่อ
 ออกหรือยกจานออกไปแต่อย่างใดไม่ หากเป็นการเลิกสนใจในกสิณนิมิตนั้นเสีย กลับไป สนใจเพ่ง
 และบริกรรมว่า อากาโส ๆ ต่อไป อากาสนัญญาตนะนี้มีชื่อเรียกเป็น ๓ อย่างคือ ๑) อรูปฌาน
 ๒) อากาสนัญญาตนะ ๓) ปฐมารูปฌาน

ที่เรียกว่าอรูปฌานนั้น เพราะว่าปัญญาฌานลาภีบุคคลมีได้สนใจเพ่งปฐวีปฏิภาคนิมิตที่
 เป็นรูปารมณแต่ประการใด เมื่อฌานจิตนี้ก็ปราศจากรูปเป็นอารมณ์ ฉะนั้นจึงเรียกว่า อรูปฌานที่

^{๒๘} เพิกองค์กสิณ หมายถึง การที่เพ่งดวงกสิณอารมณ์หนึ่งแล้วเพ่งกสิณอีกดวงทับไปอีก

เรียนกว่าอากาศาณัญญาตมมานั้น .ซึ่งไปปรากฏเบื้องต้นคือการเกิดและเบื้องปลายคือความดับนั้น อยู่ที่ตรงไหน ฉะนั้น จึงเรียกว่าอากาศาณัญญาตมมาน ที่เรียกว่าปฐมารูปมานั้นก็เพราะว่า ภายหลังที่ได้เว้นจากบัญญัติกัมมัฏฐานที่เกี่ยวกับรูปได้แล้ว ฌานนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรก ในบรรดาอรุป ฌานทั้ง ๔ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ปฐมารูปมาน^{๒๙}

- **วิญญาณัญญาตมมาน** วิญญาณกสิน จะทำวงกลมด้วยวัตถุไม่ได้ ต้องกำหนดวงขึ้น ในที่เดียว อำนวยตาทิพย์ดียิ่งกว่าอาโลกสินอีก บุคคลเมื่อต้องการเจริญวิญญาณัญญาตมมานต่อไป ควรทำดังนี้

๑. ขั้นแรก ก็จงปฏิบัติในวิธีทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับอากาศาณัญญาตมมานเสียก่อน เมื่อ ออกจากฌานก็พิจารณาเห็นโทษของอากาศาณัญญาตมมานว่า อากาศาณัญญาตมมานนี้เป็นฌานที่ ไกลกับรูปปัญจมมาน อันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ ถ้าขาดการเข้ามานนี้อยู่เสมอ ๆ เวลาใดแล้ว เวลานั้น ฌานนี้อาจเลื่อนหายไปจากใจ และกลับทำให้สมาธิครະดับลงไปตั้งอยู่ในรูปปัญจมมานตามเดิมได้ อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฌานนี้ก็ยิ่งหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากวิญญาณัญญาตมมานอีกด้วย เมื่อ พิจารณาเห็นโทษของอากาศาณัญญาตมมานดังนี้แล้วจากจิตสันดานของตน โดยการพยายามพราจใจออกจากอากาศบัญญัตินั้นเสีย

๒. พยายามยึดหน่วงให้วิญญาณัญญาตมมานมาปรากฏแทนที่โดยบริกรรมว่าวิญญาณ อณนตฺ ๑ หรือ วิญญาณ ๑ (นี้เป็นปฐมรูปวิญญาณ ที่มีอากาศบัญญัติไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ หรือนี้เป็น ปฐมรูปวิญญาณ) อยู่ดังนี้เรื่อย ๆ

๓. เมื่อพระโยคีบุคคลพยายามเจริญอยู่อย่างนี้เสมอไปนั้น เวลาใดจิตใจปราศจากนิ กกันตัตถหาในอากาศาณัญญาตมมาน เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็ขึ้นสู่อุปจารภาวนา การเจริญต่อไปไม่ช้าอากาศบัญญัติที่เป็นนิमितกัมมัฏฐานก็จักสูญหายไปจากใจ การพยายามก้าวล่วง อากาศบัญญัติ ซึ่งเป็นนิमितกัมมัฏฐานติดอยู่กับใจเสียได้ในเวลาใด เวลานั้น อากาศาณัญญาตมมานก็ ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมด้วยวิญญาณัญญาตมมานที่ท้องคณาน ๒ ก็ได้เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้ คือ ภาวังค์ ภาวังจลนะ ภาวังคูปัจเฉทสะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู วิญญาณัญญา ตมกุศลจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้งแล้วดับไป จากนั้นภาวังคจิตก็เกิดต่อขึ้นเล็กน้อยแล้วปัจเจกขณวิถีที่ทำการ พิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นวิญญาณัญญาตมมาน ลากิบุคคล^{๓๐}

- **อากิญจัญญาตมมาน** วิธีการเหมือนกับวิญญาณัญญาตมมาน จนกระทั่งพยายาม พราจใจ ออกจากอากาศาณัญญาตมมานนั้น ๆ เสียแล้วกลับพยายามทำการยึดหน่วง ให้นตติภาว บัญญัติมาปรากฏแทนที่โดยบริกรรมว่า นตติ กิญจิจิ (ความเหลืออยู่ของอากาศาณัญญาตมมานแม้ เพียงเล็กน้อยก็ไม่มีหมายความว่า อย่าว่าแต่อุปาทะ รุติ คือ ขณะเกิด ขณะตั้งอยู่ของอากาศาณัญญาตม มานนั้นเลยแม้แต่เพียงภังคะ คือขณะดับก็ยังมีเหลืออยู่

แม้พระโยคีบุคคลทั้งหลายพยายามเจริญอยู่อย่างนี้เสมอไปนั้น เวลาใดจิตใจปราศจาก นิกกันตัตถหาในวิญญาณัญญาตมมาน เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็ขึ้นสู่ขั้นอุปจาร

^{๒๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ สมถกัมมัฏฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนกิจพาณิชย์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๒-๗๕.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๗๗.

ภาวนา การเจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้า อากาสาณัญญาตนฌานที่เป็นนิมิตกัมมัฏฐานก็จะสูญหายไปจากใจ อุปมาเหมือนกับบุรุษนายหนึ่งที่กำลังเดินผ่านไปทางหน้าสภาที่ประชุมสงฆ์ในขณะนั้น ได้เหลือบเห็นหมู่สงฆ์กำลังประชุมกันอยู่อย่างคับคั่งแล้วเดินเลยไป ขากลับก็คงเดินผ่านมาทางนั้นอีกเช่นกัน แต่ครั้งนั้นก็มิได้เหมือนเช่นเดิม ทั้งนี้ก็เพราะพระสงฆ์ได้กลับไปหมดสิ้นแล้ว บุรุษนั้นรำพึงอยู่ในใจว่า บัดนี้พระสงฆ์ท่านกลับไปหมดสิ้นแล้ว แม้แต่เพียงรูปหนึ่งก็ไม่มีเหลืออยู่เลย การพยายามก้าวล่วงจากอากาสาณัญญาตนฌานซึ่งเป็นนิมิตกัมมัฏฐานติดอยู่กับใจเสียในเวลาใด เวลานั้น นัตถิภาวนาบัญญัติก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันทีพร้อมด้วยอากาญญัญญาตนที่มีองค์ฌาน ๒ ก็ได้เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้ คือ ภาวังค์ ภาวังจลนะ ภาวังคูปัจเฉทะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อากาญญัญญาตนฌานกุศลจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้ง แล้วก็ดับไปจากนั้น ภาวังคจิตก็ย่อมเกิดต่อเล็กน้อย แล้วปัจเจกขณวิถีที่มีการพิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จเป็นอากาญญัญญาตนฌานลาภบุคคล^{๓๑}

หลังจากออกจากอากาญญัญญาตนฌานแล้ว ก่อนจะเข้าเนวส์ญญานาสนัญญาตนฌาน ต้องตั้งอธิษฐานจิตเป็นอภิสังขาร คือการตั้งจิตที่จะออกจากเนวส์ญญานาสนัญญาตนฌาน

- **เนวส์ญญานาสนัญญาตนฌาน** วิธีการเหมือนกับอากาญญัญญาตนฌาน สำหรับสัญญาความจำเป็นต้นที่มีอยู่ในอากาญญัญญาตนฌานนี้ ก็ยังหยาบอยู่จึงเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ ส่วนสัญญาความจำเป็นต้นที่มีอยู่ในเนวส์ญญานาสนัญญาตนฌานนั้นปราณีตสุขุมมากกว่านี้ยิ่งนัก ฉะนั้นอรูปรมาณที่ ๔ นี้จึงเป็นฌานที่มีความปราณีตยอดเยี่ยม เป็นการพิจารณาเห็นโทษเพื่อให้หมดความยินดีในอากาญญัญญาตนฌาน แต่ก็ยังเห็นความดีของฌานนี้ว่า ถึงแม้จะสงบปราณีตไม่เท่าถึงฌานที่ ๔ ก็จริงอยู่แต่ทว่ามีความสงบความปราณีตอยู่น้อยเหมือนกัน เพราะสามารถรับบัญญัติอารมณ์ที่ไม่มีปรมาตฺถ์รองรับเป็นอภาวนบัญญัติหรืออนัตตบัญญัติภาวนบัญญัติอันเกี่ยวกับอากาสาณัญญาตนฌานได้

๑ พยายามพราจใจออกจากนัตถิภาวนาบัญญัตินั้นเสีย แล้วพยายามยึดหน่วง อากาญญัญญาตนฌานมาปรากฏแทนที่ โดยปริกรรมว่า “สนตเมตฺ สนตเมตฺ” (อากาญญัญญาตนฌานนี้มีสมาธิสงบมาก ปราณีตมาก หรือ สนฺตฺ สนฺตฺ ปณฺตี ดังนี้ก็ได้”

๒ การเจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้า นัตถิภาวนาบัญญัติที่เป็นนิมิตกัมมัฏฐานก็จะสูญหายไปจากใจ การก้าวล่วงจากนัตถิภาวนาบัญญัติที่เป็นนิมิตกัมมัฏฐาน ที่อยู่ติดกับใจเสียได้ ในเวลาใดเวลานั้น อากาญญัญญาตนฌานก็ปรากฏขึ้นแทนที่ทันที พร้อมด้วยเนวส์ญญานาสนัญญาตนฌานที่มีองค์ฌาน ๒ ก็ได้เกิดขึ้น เป็นไปดังนี้คือ ภาวังค์ ภาวังจลนะ ภาวังคูปัจเฉทะ มโนทวาราวัชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู เนวส์ญญานาสนัญญาตนกุศลจิตเกิดขึ้นได้ ๓ ครั้ง แล้วก็ดับไปจากนั้นภาวังคจิตก็เกิดต่อเล็กน้อย แล้วปัจเจกขณวิถีที่มีการพิจารณา อุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร เป็นอันว่า ผู้นั้นได้สำเร็จเป็นเนวส์ญญานาสนัญญาตนฌานลาภบุคคล

เมื่อได้พิจารณาอรูปรมาณทั้ง ๔ ชั้นนี้ ในแง่ขององค์ฌานฝ่ายเดียวโดยไม่พิจารณาไปในแง่ของภาวนาแล้ว ก็อาจเข้าใจผิดว่า อรูปรมาณทั้ง ๔ มีคุณธรรมเสมอกัน เพราะมีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เท่ากันนั่นเอง แต่ถ้าได้พิจารณาถึงการอบรมเจริญภาวนาของฌานนั้น ๆ แล้ว จะ

^{๓๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมาตฺถโชติกะ สมถกัมมัฏฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙**, หน้า ๗๗-๗๘.

ได้ว่า ฌานเบื้องบน ย่อมมีคุณธรรมประณีตกว่าฌานเบื้องต่ำตามลำดับ เสมือนหนึ่งปราสาทหรือ
โรงแรม ๔ ชั้น^{๓๒}

ฉ. สัญญากรรมฐาน ๑ อย่าง คือ

๑. อาหारेปภิกุลสัญญา ความหมายรู้ในอาหารโดยเป็นสิ่งที่น่าเกลียด

อาหारेปภิกุลสัญญา การพิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกูล องค์ธรรมได้แก่
สัญญาเจตสิกที่มีในมหากุศล มหาภิรียา

วิธีปฏิบัติพิจารณาโดยอาการ ๑๐ อย่างคือ^{๓๓}

- **คมนา การเดินไป** ได้แก่พิจารณาความเป็นไปของปฏิกูลโดยการไปสู่สถานที่ที่มี
อาหารว่าได้รับความลำบากต่าง ๆ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ในสิ่งที่ไม่ดีไม่งามกรำแดด
เปียกเสียไปด้วยฝูงชนทั้งหลายอย่างน่าเบื่อ ต้องย่ำของสกปรกไป มีละอองติดเท้าและขี้จิ้งจกเป็นต้น
ต้องไปเจอกับของปฏิกูลนานาชนิด ฯลฯ เป็นสิ่งที่จำต้องเหยียบย่ำด้วย จำต้องเจอด้วย จำต้องได้กลิ่น
ด้วย ทั้งนี้เพราะอาหารเป็นเหตุ พึงพิจารณาเห็นความเป็นของปฏิกูล โดยการไป ดังนี้แล้วพิจารณาว่า
“โอ อาหารนี้ปฏิกูลจริงหนอ”

- **เอสนา การแสวงหา** ในเวลาแสวงหาอาหารนั้น จำต้องเหยียบหลุมโสโครกบ้างบ่อ
น้ำคร่ำที่เจือปนด้วยน้ำล้างปลา น้ำล้างเนื้อ น้ำข้าวข้าว น้ำมูล น้ำลาย ขี้สุนัขและสุกรเกลื่อนกลาดไป
ด้วยหมู่หนอน แมลงวันหัวเขียวบ้าง จำต้องเห็น จำต้องได้กลิ่น จำต้องอดกลิ่น และจำต้องเหยียบย่ำ
ไปในที่เฉอะแฉะสกปรกปะปนไปด้วยสิ่งปฏิกูลน่าเกลียดนานาประการ ทั้งนี้เพราะอาหารที่เป็นเหตุ
โดยแท้พึงพิจารณาเห็นความปฏิกูลโดยการแสวงหาดังนี้แล้ว พึงปลงว่า “โอ อาหารนี้ปฏิกูลจริงหนอ”

- **โกคา การบริโภค** คือ พิจารณาอาหารว่า เป็นของปฏิกูลโดยการบริโภคว่าอาหาร
นี้เมื่อเอามือหยิบมาใส่เข้าปากก็เปื้อนมือ และคลุกเคล้าไปด้วยน้ำลาย ฟันล่างทำกิจต่างครกฟันบนทำ
กิจต่างสาก สันทำกิจต่างมือ เคี้ยวอยู่ก็แปดเปื้อนไปด้วยขี้ฟัน สี กลิ่น เครื่องปรุงที่จัดว่าดีนั้น ก็กลับ
เปลี่ยนเป็นของปฏิกูลน่าเกลียดไปหมด ปรากฏดังรากสุนัข ถ้าควรออกมาดูเสียก่อนแล้วจึงบริโภคใหม่
อีก ก็คงบริโภคไม่ลงเป็นแน่ นอกจากนี้ ยังต้องบริโภคแล้วบริโภคอีกซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่เสมอทุกวันมิได้
ว่างเว้น นับจำเต็มแต่ตลอดจากครรภ์มารดาจนกระทั่งถึงตาย ถ้านำออกมาองไว้เป็นส่วน ๆ แล้วก็
มากมายใหญ่โต เพียงแต่ข้าวสารกับน้ำเท่านั้นก็มีใช้น้อยเลย ข้าวสารที่คนแต่ละคนบริโภคลงไป
ท้องนั้น ถ้าจะคำนวณดูแล้วประมาณเรือน ๑ หลัง จำนวนข้าวประมาณสัก ๑๕๐ กระสอบ น้ำเท่ากับ
สระโบกขรณี ๑ สระ นี้ว่ากันแต่ในชาตินี้เท่านั้น นักปราชญ์กล่าวว่า “ท้องมนุษย์นี้เป็นมหาสมุทรอย่าง
หนึ่ง ไม่รู้จักเต็มเป็นสักที” ดังนั้น นักปฏิบัติจึงต้องพิจารณาปลงเสียว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิกูล
จริงหนอ” ดังนี้

- **อาสยา ที่อยู่คือ** พิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกูลโดยที่อยู่อาหารที่บริโภค
เข้าไปนี้ มีที่อาศัยอยู่ ๔ อย่างคือ น้ำดี ๑ เสมหะ ๑ หนอง ๑ เลือด ๑ ใน ๔ อย่างนี้ พระพุทธเจ้า

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๘๐.

^{๓๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน**, หน้า ๗๗-๘๒.

ปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ มีอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนชนทั้งหลาย นอกจากนี้มีครบทั้ง ๔ อย่าง เหตุนี้ผู้ใดมีน้ำดีมากอาหารที่เข้าไปในลำไส้ของผู้นั้นก็เป็เหมือนเปราะด้วยยางมะขางชั้น ๆ ถ้าเสมหะมากก็แปดเปื้อนด้วยเสมหะ ดุจเปราะด้วยน้ำใบเตยหนุ ถ้ามีหนองมากก็แปดเปื้อนด้วยหนอง ดุจระคนด้วยเปรียงเนา ถ้ามีโลหิตมากก็แปดเปื้อนด้วยโลหิตดุจระคนด้วยน้ำย้อม นี่คืความเป็นของปฏิภูลในอาหาร ดังนั้น นักปฏิบัติพึงพิจารณาว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิภูลจริงหนอ” ดังนี้

- **นิรทานโต หมักหมม** คื พิจารณาความเป็นของปฏิภูลโดยกระเพาะ ซึ่งเป็นที่หมักหมมรวมกันแห่งอาหารใหม่ว่า อาหารที่ระคนด้วยน้ำดี เสมหะ หนอง เลือด ๔ อย่าง หรืออย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เมื่อเข้าไปสู่ภายในนั้นมิใช่จะไปหมักรวมกันตั้งอยู่ในภาวะเงินภาชนะทอง แก้วมณี เป็นต้นแต่อย่างใดไม่ ที่แท้เข้าไปหมักหมมรวมกันอยู่ในกระเพาะที่โสโครกน่าเกลียดฉนั้น ผู้ที่มีอายุ ๑๐ ปีบริโศคเข้าไป อาหารก็ไปหมักหมมรวมกันไว้ในกระเพาะนี้ตลอด ๑๐ ปี โดยมีได้ชำระล้างเลย ย่อมเป็นเหมือนหลุมคูที่มีได้ขุดลอก มิได้ถ่ายออกเลย ฉะนั้น ถ้าผู้มีอายุ ๒๐-๓๐-๑๐๐ ปี อาหารก็เข้าไปหมักหมมรวมกันไปไว้ในกระเพาะที่โสโครกนี้ตลอดระยะเวลาานานเท่านั้น ย่อมเป็นไปเหมือนหลุมคู ที่มีได้ขุดลอกถ่ายออกตลอดระยะเวลาานถึง ๒๐-๓๐-๑๐๐ ปี ฉะนั้นนี่เป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยหมักหมม ดังนั้น นักปฏิบัติธรรมพึงพิจารณาว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิภูลจริงหนอ” ดังนี้

- **อปกกา ไม่ย่อย** คื พิจารณาอาหารโดยเป็นของปฏิภูลโดยไม่ย่อยว่า อาหารที่บริโศคแต่วานนี้ก็ตี วันนี้ก็ตี ที่เข้าไปหมักหมมรวมกันอยู่ในกระเพาะอาหารอันโสโครกนี้มีอาการเป็นฟองเกิดขึ้นด้วยอำนาจของปจกเตโซ ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย ที่มีประจำอยู่ภายใต้กระเพาะอาหาร ทำการเผาผลาญให้ย่อยละลายไปเป็นเหมือนหนึ่งขยะมูลฝอย มีเศษอาหารต่าง ๆ หลุ้า ไปไม้ เสื่อลำแพนเก่า ซากงู สุนัข หนุ เป็นต้น ที่ชาวบ้านพากันทิ้งไว้ในหลุม เมื่อฝนตกในฤดูแล้งถูกแสงอาทิตย์แผดเผาให้ร้อนก็เดือดปุดเป็นฟองขึ้นมาเป็นผาอยู่ฉนั้นใด อาหารที่บริโศคเข้าไปแล้ววานนี้ วันนี้ ก็มีสภาพเป็นของน่าสะอิดสะเอียนยิ่ง ฉะนั้น นี่เป็นสิ่งที่ปฏิภูลน่าเกลียดโดยยังไม่ย่อย ดังนั้นนักปฏิบัติธรรมพึงพิจารณาว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิภูลจริงหนอ” ดังนี้

- **ปุกกา ย่อยแล้ว** คื พิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิภูลโดยย่อยแล้วว่า อาหารที่ถูกเผาผลาญด้วยปจกเตโซนี้ เมื่อย่อยเสร็จแล้วนั้นหาใช่กลายเป็นทองเป็นเงิน ดังเช่น การเล่นแร่แปรธาตุ ให้สำเร็จเป็นทองคำ เป็นเงินขึ้นเช่นนี้ไม่ ที่แท้ก็กลายเป็นอุจจาระ ปัสสาวะ ส่วนที่เป็นอุจจาระนั้นก็ไปขับเต็มอยู่ในกระเพาะอุจจาระเป็นก้อน ๆ เหมือนดังดินเหลืองที่เขาบดให้ละเอียดแล้วใส่ลงไว้ในกระบอกไม้ไผ่ฉนั้น ส่วนที่เป็นปัสสาวะก็ไปขับเต็มอยู่ในกระเพาะปัสสาวะนี่เป็นสิ่งที่น่าเกลียดโดยย่อยแล้ว ดังนั้น ผู้เป็นนักปฏิบัติธรรม พึงพิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิภูล โดยย่อยแล้ว ว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิภูลจริงหนอ” ดังนี้

- **ผลา ผล** คื พิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิภูล โดยผลที่สำเร็จว่าอาหารที่ย่อยเสร็จเรียบร้อยแล้ว ด้วยอำนาจปจกเตโซนั้น ย่อมให้สำเร็จเป็นเลือด เนื้อ กระดูก ฝม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ส่วนอาหารที่ไม่ย่อยนั้นก็กลับทำให้โรคต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น หิดเปื่อยหิดดำนาคุดทะราด โรคเรื้อน กลาก เกลื้อน หิด ไอ ลงแดง เป็นต้น ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดจากอาหารที่บริโศคเข้าไป นี่เป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัวโดยผลที่สำเร็จ ดังนั้น นักปฏิบัติธรรมพึงพิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิภูลโดยย่อยแล้ว ว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิภูลจริงหนอ” ดังนี้

- **นิสฺสนหา ไหลออก** คือ พิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกุศลโดยการหลังไหลออกกว่า อาหารที่บริโภคนั้น เมื่อขณะบริโภคย่อมเข้าไปทางเดียว เมื่อไหลออกก็ไหลออกจากช่องทั้ง ๙ ช่องเล็กทุกชุมชน เป็นไปโดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่าไหลออกจากช่องตาทั้งสองเป็นขี้ตา ไหลออกจากช่องหูทั้งสองเป็นขี้หู ไหลออกจากช่องจมูกทั้งสองเป็นขี้มูก ไหลออกจากช่องปากเป็นน้ำลายเสมหะ ไหลออกจากช่องทวารหนักเป็นอุจจาระ จากทวารเบาเป็นปัสสาวะ ไหลออกจากช่องชุมชนเป็นเหงื่อ

ขณะที่บริโภคอยู่นั้น ย่อมนั่งล้อมวงพร้อมหน้ากันเป็นหมู่ ๆ เมื่อถึงคราวที่จะถ่ายออกเป็นอุจจาระ ปัสสาวะ ก็ต้องปลีกออกจากหมู่ไปแอบแฝงแต่เดียวดาย เมื่อบริโภคในวันแรก มีทั้งยินดีรำเริง สนุกสนาน ปลื้มใจ ปีติ โสมนัส ครั้นวันที่ ๒ เป็นเวลาที่จะถ่ายออก ย่อมปิดจมูกหน้านิวคิ้ว ขมวด สะอิดสะเอียน ก่อเขิน และในวันแรกมีความเอร็ดร่อย ชอบอกชอบใจจดจ่อหลงไหล หมกมุ่น กลืนกิน พอรุ่งขึ้นในวันที่ ๒ ทิ้งไว้เพียงคืนเดียวก็หมดความชอบใจ กลับเกลียดขยะแขยง มีความรำคาญไม่สบาย เพราะต้องทำการถ่ายออก เหตุฉะนั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวว่า “ข้าว น้ำ ของเคี้ยว และของกิน อันมีค่ามาก เข้าทางช่องเดียว แต่ไหลออกมาจาก ๙ ช่อง ข้าว น้ำ ของเคี้ยวและของกิน อันมีค่ามาก คนนิยมยินดีกินเข้าไป แต่เมื่อถ่ายออกย่อมเกลียด ข้าว น้ำ ของเคี้ยวและของกินอันมีค่ามาก เพราะค้างอยู่คนเดียวก็เป็นของเสียไปสิ้น คือบูดเน่าไปเสียหมด” ดังนั้น นักปฏิบัติธรรมพึงพิจารณาเห็นว่า “โอ อาหารนี้ เป็นของปฏิกุศลจริงหนอ” ดังนี้

- **มกฺขนา เปื่อน** คือ พิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกุศลโดยความเป็นของปฏิกุศลโดยความแปดเปื้อนว่าอาหารนี้ แม้ว่าบริโภคอยู่ย่อมแปดเปื้อนมือ ปาก ลิ้น เพดาน ฉะนั้น อวัยวะเหล่านี้ จึงมีการเปราะเปื้อนไปด้วยสิ่งเหม็นคาวสั่น แม้ล้างแล้วก็ต้องล้างอีก ถึงกระนั้นกลิ่นเหม็นคาวก็ไม่ใคร่หมดไป จำต้องล้างด้วยเครื่องหอมซ้ำอีก เพื่อจกขจัดกลิ่นให้สูญสิ้นไป ครั้นถึงคราวที่จะไหลออก หลังจากย่อยเสร็จแล้วก็เปื้อนเปราะไปทั่วตัวคือเปื้อนตาโดยเป็นขี้ตา เปื้อนหูโดยเป็นขี้หู เปื้อนจมูกโดยเป็นขี้มูก เปื้อนฟันโดยเป็นขี้ฟัน เปื้อนปาก ลิ้น เพดาน โดยเป็นน้ำลายเสมหะ เปื้อนร่างกายทั่วไป โดยเป็นเหงื่อ เปื้อนทวารหนักทวารเบา โดยเป็นอุจจาระปัสสาวะ เปราะเปื้อนน่าเกลียดทั่วไปหมด แม้จะหมั่นอาบน้ำชำระขัดสืออยู่ทุกวันก็ไม่สะอาดไปได้ เปราะเปื้อนน่าเกลียดทั่วไปหมด แม้จะหมั่นอาบน้ำชำระขัดสืออยู่ทุกวันก็ไม่สะอาดไปได้ เปราะเปื้อนอยู่อย่างนี้ตลอดไป ในทวารทั้งหลายแล้ว เพราะล้างทวารอย่างเข้ามือนี่ก็เป็นสิ่งจำต้องล้างด้วยน้ำอีกที เพราะล้างทวารล้างอย่างแล้วมือนั้นฟอกด้วยโคลย์บ้าง ดินบ้าง ฝุ่นหอมบ้าง สบู่อ่าง ตั้ง ๒ – ๓ ครั้ง จึงหายจากความเป็นของปฏิกุศล ดังนั้นนักปฏิบัติธรรมพึงพิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกุศลโดยยอมแล้วว่า “โอ อาหารนี้เป็นของปฏิกุศลจริงหนอ” ดังนี้

ข. วัตถานกัมมฐาน ๑ อย่าง

๑. จตุธาตฺววัตถาน ความหมายรู้โดยความเป็นธาตุ ๔

จตุธาตฺววัตถาน หมายถึงการพิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ 4 แต่ละอย่าง ๆ โดยแยกได้ดังนี้

- **ปฐวีธาตุ** คือสิ่งที่มีลักษณะแข็งแข็งอันมีอยู่ในกายจำแนกเป็น ๑๙ ส่วน หรือ ๒๐ ส่วน ถ้านับ ๒๐ ข้อสุดท้ายคือเยื่อในสมองเอาเข้าในธาตุดิน ตั้งแต่ผมขนเป็นต้นจนถึง กรีส เป็นที่สุด

- **อาโปธาตุ** คือสิ่งที่มีลักษณะเหลวเอิบอาบซึมซาบไปมีอยู่ในกาย จำแนกเป็น ๑๒ ส่วน ตั้งแต่น้ำดีเป็นต้นจนถึงน้ำมูตรเป็นที่สุด

- **เตโชธาตุ** คือสิ่งที่มีลักษณะทำกายให้อบอุ่นจำแนกเป็น ๔

๑. สันตปปักคิ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น.
๒. ชिरณคคิ ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม.
๓. ปริทัยคคิ ไฟที่ยังกายให้ร้อนกระวนกระวาย.
๔. ปริณามคคิ ไฟที่ยังอาหารให้ย่อย.

- **วาโยธาตุ** คือสิ่งที่มีลักษณะพุดไปมา จำแนกเป็น ๖ คือ

๑. อุทธังคมาวตา ลมพัดขึ้นเบื้องบน.
๒. อโธคมาวตา ลมพัดลงเบื้องต่ำ.
๓. กุจฉิสยาวาตา ลมพัดในท้อง.
๔. โภภูฐาสยาวาตา ลมพัดในลำไส้.
๕. อังคมังคานุสารีวตา ลมพัดชานไปทั่วอวัยวะ.
๖. อัศสาสปีศสาสวตา ลมหายใจเข้าออก.

สรุปได้ว่า จิตที่สงบจากนิเวศธรรมอกุศลเป็นการเจริญสมถภาวนานั้น จะต้องเป็นการเจริญกุศลจิตในอารมณ์ ๔๐ อารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหารเรปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตวัญฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌานอารมณ์ ๔ ซึ่งอารมณ์ของสมถภาวนาแต่ละหมวดก็มีวิธีปฏิบัติตามจริตของผู้ปฏิบัติ นั้น ๆ ส่วนในการศึกษาศรัทธาที่เหมาะสมในการเจริญสมถภาวนา จะได้อธิบายในประเด็นต่อไป

๓.๑.๓ อานิสงส์ของการเจริญสมถภาวนา

การอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ การทำความเพียรฝึกอบรมจิต มีผลหรือมีอานิสงส์มากมายตามกำลังของอารมณ์กัมมัฏฐานที่ปฏิบัติ ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นของอานิสงส์ของสมถะได้ดังนี้

ก. โดยการนำมาซึ่งอุปาจารย์และอัปนาฌาน

ในกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการนั้น (ยกเว้น กายคตาสติ กับอานาปานสติ ที่เหลือ ๘ ประการ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ มรณานุสสติ และอุปสมานุสสติ) และ อาหารเรปฏิกุศลสัญญา ๑ กับ จตุธาตวัญฐานกัมมัฏฐาน ๑ นำมาซึ่งอุปาจารย์ ฌาน กัมมัฏฐานที่เหลืออีก ๓๐ ประการ นำมาซึ่งอัปนาฌาน

ข. โดยความต่างกันแห่งฌาน

ในกัมมัฏฐาน ๓๐ ประการ ที่นำมาซึ่งอัปนาฌานนั้น กสิณ ๑๐ กับอานาปานสติ ๑ รวม ๑๑ ประการ ย่อมให้สำเร็จฌานได้ทั้ง ๔ ฌาน อสุภะ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ รวม ๑๑ ประการ ย่อมให้สำเร็จเพียงปฐมฌานอย่างเดียว

พรหมวิหาร ๓ ข้างต้น (เมตตา กรุณา มุทิตา) ให้สำเร็จฉะฉาน ๓ พรหมวิหารข้อ
อุเบกขา ย่อมให้สำเร็จฉะฉานที่ ๔ และอรุณกัมมัฏฐาน ย่อมให้สำเร็จเป็นอรุณฉะฉาน

ค. โดยภูมิที่สามารถเจริญกัมมัฏฐาน

อสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ กายคตาสติ ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ รวม ๑๒ กัมมัฏฐานนี้
ย่อมไม่บังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร เพราะซากศพและอาหารอันน่าเกลียด ไม่มีในเทวโลก และใน
กัมมัฏฐาน ๑๒ นั้น กับอานาปานสติ ๑ รวม ๑๓ กัมมัฏฐานนี้ ย่อมไม่บังเกิดในพรหมโลก เพราะลม
อัสสาสะปัสสาวะไม่มีในพรหมโลก

ง. โดยความเป็นปัจจัยเกื้อหนุน

ในบรรดากัมมัฏฐานเหล่านั้น ยกเว้นอากาศกสิณ กสิณที่เหลือ ๙ ประการ ย่อมเป็น
ปัจจัยเกื้อหนุนแก่ อรุณฉะฉานทั้งหลาย กสิณทั้ง ๑๐ ประการ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อภิญา
ทั้งหลาย พรหมวิหาร ๓ (เมตตา กรุณา มุทิตา) ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่พรหมวิหารที่ข้อที่ ๔ อารุณ
กัมมัฏฐานบทต่ำ ๆ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อรุณกัมมัฏฐานบทสูง

นอกจากผลของการเจริญกัมมัฏฐาน ทั้ง ๔๐ ที่แสดงแล้ว ยังสามารถอารมณ์กัมมัฏฐาน
ยังสามารถแสดงเพิ่มเติมได้ดังนี้

ผลแห่งการปฏิบัติกสิณ ๑๐

- อภิญา ในบรรดากัมมัฏฐานทั้งหมด การเจริญกสิณ ๑๐ เท่านั้นที่จะได้อภิญา ทั้งนี้
เนื่องจากเหตุ ๒ ประการคือ

๑.๑ สมานีในรูปปัญจฉะฉานที่เกิดจากการเจริญกสิณ ๑๐ มีกำลังแรงกล้ายิ่งกว่า
กัมมัฏฐานอีก ๑๖ อย่างที่เหลือ

๑.๒ ตามธรรมดาผู้ที่จะได้อภิญยานั้นต้องได้สมาบัติ ๙ คือ รูปฉะฉานและอรุณฉะฉาน
เว้นแต่ผู้ที่มีบารมีเป็นพิเศษเท่านั้น ฉะนั้น รูปปัญจฉะฉานลาภบุคคลก่อนที่จะเจริญอรุณฉะฉาน ต้องทำ
การเพ่งปฏิภาณนิมิตที่ได้มาจากกสิณ ๙ (เว้นอากาศกสิณ) โดยปริกรรมว่า อากาศ ๙ อรุณฉะฉานชั้นที่
๑ จึงจะเกิดได้ ถ้าไปเจริญสมถกัมมัฏฐานอื่น ๆ แทน อรุณฉะฉานชั้นต้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุ ๒
ประการนี้แหละการเจริญกสิณ ๑๐ เท่านั้น จึงจะได้อภิญา

- มัคคสิทธิอภิญา อภิญาที่สำเร็จพร้อมด้วยมรรค เป็นลักษณะของพระอริยบุคคลที่
บรรลุมรรคผลแต่ไม่มีอภิญา แต่ปัญญาที่ประกอบกับมรรคจิตนั้นมีอำนาจเพียงพอเกี่ยวกับอภิญา
อยู่ด้วย หากแต่มีใช้ตัวอภิญาเท่านั้น เมื่อประสงค์จะทำอภิญาเวลาใดเวลานั้นรูปปัญจฉะฉานที่มีตัว
อภิญญาก็เกิดขึ้น ความประสงค์ที่อธิษฐานไว้สำเร็จพร้อมไปด้วยมี ๒ อย่างคือ

๑. เภฏฐิมัคคสิทธิอภิญา	อภิญาที่สำเร็จพร้อมด้วยมรรคเบื้องต้น ๓
๒. อรหัตตมัคคสิทธิอภิญา	อภิญาที่สำเร็จพร้อมด้วยอรหัตตมรรค

๑) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจปฐมวิกสิณ

- เนรมิตคน ๆ เดียวให้เป็นหลายร้อยหลายพันคน
- เนรมิตตนเองให้เป็นพระยานาคพระยาครุฑ
- ทำท้องอากาศ แม่น้ำ มหาสมุทรให้เป็นพื้นดิน เดิน ยืน นั่ง นอนได้

- เนรมิตเป็นต้นไม้ วิมาน รัตวาอาราม เคหสถาน บ้านเรือน วัตถุสิ่งของต่าง ๆ แล้วแต่ความประสงค์ของตน
- ทำสิ่งเบาให้หนัก
- ทำให้วัตถุตั้งมั่นติดแน่นอยู่ มิให้โยกย้ายเคลื่อนที่ไป
- ได้อภิกายตน คือ สามารถข่มทำลายธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจิตใจ และสามารถข่มอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอภิสารมณ์และอนภิสารมณ์ มิให้มาปรากฏภายในจิตใจของตน

๒) ฤทธิ์เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโปกสิณ

- แทรกแผ่นดินไปแล้ว ผุดขึ้นมาได้
- ทำให้ฝนตก
- ทำพื้นแผ่นดินให้เป็นน้ำและมหาสมุทร
- ทำน้ำให้เป็นน้ำมัน นํ้านม นํ้าผึ้ง
- ทำให้กระแสน้ำพุ่งออกมาจากร่างกาย
- ทำให้ภูเขา ปราสาท วิมาน สะเทือนหวั่นไหว

๓) ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจเตโชกสิณ

- เกิดควันกำบังตนและทำให้เปลวไฟลุกโชติช่วงขึ้นจากร่างกายและวัตถุอื่น ๆ
- ทำให้ฝนถ่านเพลิงตกลงมา
- ใช้ไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของตนดับไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของผู้อื่นให้ดับลงได้
- สามารถเผาผลาญบ้านเมือง วัตถุสิ่งของอื่น ๆ ได้
- ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้นเพื่อจะได้แลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญา
- ทำให้เตโชธาตุเกิดขึ้นใหม่ในสรีระในสมัยที่ปรินิพพาน
- ทำให้ความมืดหายไป

๔) ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวโยกสิณ

- เหาะไปได้
- สามารถไปในสถานที่ ๆ ตนเองต้องการจะไปได้อย่างรวดเร็ว
- ทำสิ่งที่หนักให้เบา
- ทำให้พายุใหญ่เกิดขึ้น

๕) ฤทธิ์ที่เกิดจากอำนาจนิลกสิณ

- ทำวัตถุสิ่งของนั้นให้เป็นสีเขียว
- ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นแก้วมรกต
- ทำให้ความมืดเกิดขึ้นไม่ว่าเวลาใด
- ได้อภิกายตนะ
- ได้สุภาวิโมกข์ คือ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน โดยง่ายและสะดวกสบาย

๖) ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปีตกสิณ

- ทำให้วัตถุสิ่งของให้เป็นสีเหลือง

- ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นทอง
- ได้อภิกายตนะ
- ได้สุภาวิโมกข์

๗) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจโลหิตกสิณ

- ทำให้วัตถุสิ่งของให้เป็นสีแดง
- ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นแก้วทับทิม
- ได้อภิกายตนะ
- ได้สุภาวิโมกข์

๘) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจโอทาทกสิณ

- ทำให้วัตถุสิ่งของเป็นสีขาว
- บันดาลให้สร้างหายจากความง่วงหาวนอน
- บันดาลให้ความมึตหายไปได้
- บันดาลให้เกิดแสงสว่างเพื่อเห็นรูปด้วยทิพยจักขุได้

๙) ฤทธิ์ที่เกิดด้วยอำนาจอาโลกกสิณ

- ทำให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ให้มีแสงสว่าง
- บันดาลให้สร้างหายจากความง่วงหาวนอน
- บันดาลให้ความมึตหายไปได้
- บันดาลให้เกิดแสงสว่างเพื่อเห็นรูปด้วยทิพยจักขุได้

๑๐) ฤทธิ์วิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมณะ

ฤทธิ์วิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมณะ ซึ่งเกิดได้ทั้งก่อนหรือหลังสมาธิก็มี ในขณะที่เข้าสมาธิก็มี เรียกก็อย่างว่า ฤทธิ์สมาธิแผ่คุ้มครอง เช่น ภิกษุกำลังเข้าฌานอยู่ ภัยอันตรายใด ๆ ก็ทำร้ายท่านไม่ได้ ดังตัวอย่างที่ ครั้งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรกับพระมหาโมคคัลลานะ พักอยู่ที่วิหารชื่อ กโปตกันทรา (ชอกเขานกพิราบ) ขณะปลงผมใหม่ ๆ ในคืนเดือนหงาย จึงพากันนั่งอยู่กลางแจ้ง ได้มียักษ์ร้ายตนหนึ่งใช้มือตีลงที่ศีรษะของท่านพระสารีบุตร มีเสียงดังราวกับฟ้าร้องในขณะที่พระสารีบุตรกำลังเข้าฌานอยู่ ดังนั้น ความเจ็บปวดหรืออันตรายใด ๆ จึงไม่เกิดแก่ท่าน คุณวิเศษเช่นนี้เรียกว่า ฤทธิ์สมาธิแห่งสมณะปกป้องคุ้มครองภัย เป็นฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่า อริยะ เป็นอย่างไร คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่นความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาทและอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ก็แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ ทะลุผา กำแพง(และ)ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่าง ผุดขึ้นหรือดำลงไปใ้แผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญนี้ คือฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่าอริยะ^{๓๔}

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๙/๑๒๐.

๑๑) อานิสงส์ของการเจริญพุทธานุสสติ

จะได้ผล ๒ อย่างคือ อย่างต่ำและอย่างสูง ผลอย่างต่ำมี ๑๓ ประการ คือ

- ๑.) เกิดความนับถือยำเกรงต่อพระพุทธเจ้ามากขึ้น
- ๒.) มีความเชื่อในพระพุทธเจ้ามากขึ้น
- ๓.) มีสติดีมากขึ้น
- ๔.) รู้จักคุณของพระพุทธเจ้ามากขึ้น
- ๕.) มีความปลื้มใจมากขึ้น
- ๖.) อดทนต่อความกลัวสิ่งต่าง ๆ ได้
- ๗.) อดทนต่อทุกขเวทนาต่าง ๆ ได้
- ๘.) สมควรอยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้าได้
- ๙.) สมควรที่จะบูชาของคนที่ทั้งหลายเหมือนกับพระเจดีย์
- ๑๐.) มีใจน้อมไปในพุทธานุสสติ คืออยากเป็นพระพุทธเจ้า
- ๑๑.) มีความละเอียดและมีความเกรงกลัวต่อความชั่ว ไม่กล้าทำความชั่วได้เหมือนกับอยู่ในที่ตรงหน้าพระพุทธเจ้า
- ๑๒.) มีสันดานผ่องใสมากขึ้น
- ๑๓.) ได้เกิดในสุคติเมื่อตายแล้ว

ผลอย่างสูงมี ๑ คือ ได้อุปจารสมาธิ

๑๒) อานิสงส์ของการเจริญอัมมานุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๑๑ ประการ คือ

- ๑.) ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในพระศาสนา
- ๒.) ทำความตระหนักและอ่อนน้อมในพระธรรม โดยนัยว่า “เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาผู้แสดงธรรมอันเป็นโอปนากะอย่างนี้ ผู้ประกอบแม่ด้วยองค์นี้ ในกาลส่วนที่เป็นอดีตเลย ในกาลบัดนี้เล่า เราก็ไม่พิจารณาเห็น เว้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น” ดังนี้
- ๓.) ย่อมได้ความไพบุลย์แห่งคุณ มีศรัทธาเป็นต้น
- ๔.) เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์
- ๕.) ทนต่อความกลัวและความตกใจ
- ๖.) สามารถอดกลั้นทุกขได้
- ๗.) มีความรู้สึกว่าได้อยู่กับพระธรรม
- ๘.) แม้สตรีระของเธอนันธมคฺฌานุสสติประทับอยู่ ย่อมเป็นร่างควรแก่การบูชาดุจเรือนพระเจดีย์
- ๙.) จิตของเธออ่อนน้อมไปในอันจะบรรลุอนุตตรธรรม คือมรรคผลนิพพาน
- ๑๐.) ในเมื่อมีการประจวบกับนวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิด หิริโหดปีบย่อมนจะปรากฏแก่เธอผู้นั้นระลึกถึงคุณแห่งพระธรรมได้อยู่
- ๑๑.) เมื่อยังไม่บรรลุคุณธรรมอันยิ่งขึ้นไป ย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๓) อานิสงส์ของการเจริญสังฆานุสสติ

ผลอย่างต่ำ ๙ ประการคือ

- ๑.) เป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์
 - ๒.) ได้ความไพบุลย์แห่งคุณ มีศรัทธา เป็นต้น
 - ๓.) เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์
 - ๔.) ทนต่อความกลัวและตกใจ
 - ๕.) มีความรู้สึกว่าได้อยู่กับพระสงฆ์
 - ๖.) แม้สรีระของเธออันสังขคุณานุสสติประทับอยู่ย่อมเป็นร่างควรแก่การบูชา ดุจ
โรงอุโบสถ อันมีสงฆ์ประชุมกันอยู่ขณะนั้น
 - ๗.) จิตของเธอย่อมโน้มไปในอันจะบรรลุถึงพระสังฆคุณ
 - ๘.) ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิด หิริโอตตปปะยอมจะ
ปรากฏแก่เธอผู้รู้สึกราวกับเห็นพระสงฆ์อยู่ต่อหน้า
 - ๙.) เมื่อยังไม่บรรลุคุณอันยิ่งขึ้นไป เธอย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
- ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๔) อานิสงส์ของการเจริญศีลานุสสติ

ผลอย่างต่ำ ๑๐ ประการคือ

- ๑.) ย่อมเป็นผู้มีความเคารพในการศึกษาในเรื่องศีล
 - ๒.) มีความประพฤติเหมาะสม
 - ๓.) ปราศจากภัยทั้ง ๔ มีภัยอันเกิดแต่การติเตียนตนว่า เป็นคนไม่ดี เป็นต้น
 - ๔.) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้แต่เล็กน้อย
 - ๕.) ได้ความไพบุลย์แห่งคุณ มีศรัทธาคือความเชื่อในศีลมากขึ้น เป็นต้น
 - ๖.) มีสติไพบุลย์ในศีลมากขึ้น
 - ๗.) มีปัญญารู้จักศีลมากขึ้น
 - ๘.) มีสันดานผ่องใสมากขึ้น
 - ๙.) มีความปลื้มใจมากขึ้น
 - ๑๐.) เมื่อแตกตายเป็นขันธ์ ย่อมมีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
- ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๕) อานิสงส์ของการเจริญจาคานุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๖ ประการคือ

- ๑.) ย่อมเป็นผู้โน้มไปในการสละโดยประมาณยิ่งคือยินดีในการแบ่งปันมากขึ้น
 - ๒.) มีอหยาศัยไมโลก คือไม่มีนิสัยเป็นคนเห็นแก่ได้
 - ๓.) จะมีความเมตตาสงสารแก่ผู้อื่น
 - ๔.) จะเป็นคนแก่กล้ากล้าในที่ประชุม คือไม่กลัวที่ใครจะติว่าตระหนี่
 - ๕.) มากไปด้วยปีติและปราโมทย์ คือเป็นผู้มีความปลื้มใจมาก
 - ๖.) เมื่อยังไม่บรรลุคุณอันยิ่งขึ้นไป เธอย่อมเป็นผู้มีสติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
- ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๖) อานิสงส์ของการเจริญเทวดานุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๗ ประการ

- ๑.) ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดาทั้งหลาย
- ๒.) ถึงความเป็นผู้ไพเราะด้วยคุณมีศรัทธาเป็นต้น
- ๓.) มีสติมากขึ้น
- ๔.) มีปัญญามากขึ้น
- ๕.) มีสันดานผ่องใสมากขึ้น
- ๖.) เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์ คือมีความปลื้มใจมากขึ้น
- ๗.) เมื่อแตกตายทำลายขันธ์ ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๗) อานิสงส์ของการเจริญอุปमानุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๑๒ ประการ คือ

- ๑.) จิตไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะ กลุ่มรุม
- ๒.) เป็นจิตที่มุ่งตรงต่ออุปสมะแท้แล
- ๓.) องค์มานทั้งหลายย่อมเกิดย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้ข่มนิรวณได้แล้วในขณะเดียวกัน
- ๔.) นอนหลับสบาย
- ๕.) ตื่นขึ้นก็สบาย
- ๖.) เป็นผู้มีอินทรีย์อันสงบ
- ๗.) เป็นผู้มีใจสงบ
- ๘.) มีหิริโอตตัตถะ
- ๙.) นำเลื่อมใส
- ๑๐.) มีอธยาศัยประณีต
- ๑๑.) เป็นที่เคารพและยกย่องของคนทั้งหลาย
- ๑๒.) เมื่อยังไม่บรรลुकุณที่สูงขึ้นไป ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ผลอย่างสูงได้อุปจารสมาธิ

๑๘) อานิสงส์ของการเจริญมรณานุสสติ

ผลอย่างต่ำมี ๑๓ ประการ คือ

- ๑.) ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทเนื่องนิตย คือ เป็นคนไม่ประมาทมัวเมาในชีวิต ไม่นอนใจว่าชีวิตมีมาก จะได้รับสร้างบารมีคือ ความดีต่าง ๆ ไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้
- ๒.) ได้ อนภิตสัจญญา คือ ความไม่น่ายินดีในภพทั้งปวง
- ๓.) จะไม่ยินดีตื่นตื่นในการได้การมีทั้งปวง
- ๔.) จะละความยินดีในชีวิตเสียได้
- ๕.) จะชอบติบาปคือ ความชั่วต่าง ๆ
- ๖.) ไม่มากไปด้วยการสะสม
- ๗.) จะไม่ละโมภในสิ่งของทรัพย์สมบัติทั้งปวง
- ๘.) ปราศจากความตระหนี่ คือ จะไม่เป็นคนตระหนี่เห็นแก่ตัวฝ่ายเดียว

- ๙.) อนิจจสัญญา ก็ย่อมถึงความชำชองแก่เธอ คือ จะรู้สึกในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
- ๑๐.) ทุกขสัญญาและอนัตตสัญญาก็ย่อมปรากฏแก่เธอ
- ๑๑.) เวลาจะตายจะไม่กลัวตาย
- ๑๒.) เวลาจะตายจะไม่หลงตาย ไม่หลงทำกิริยา
- ๑๓.) ถ้าเธอมีได้ชมพระอมตะเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาดีจึงทำความไม่ประมาทในมรณสติ อันมีอานภาพมากอย่างนี้ทุกเมื่อเทอญ
- ผลอย่างสูง ได้อุปจารสมาธิ

๑๙) อานิสงส์ของการเจริญกายคตาสติ

ผลอย่างต่ำ อดทนต่อความยินดียินร้ายได้ คือไม่ยินดีในร่างกาย และไม่ยินร้ายต่อร่างกายจนเกินไปนัก

ผลอย่างสูง ได้ฌาน ๔ อภิญญา ๕

อานิสงส์อีกอย่าง

- ๑.) ย่อมเป็นผู้ข่มได้ ทั้งความไม่ยินดีและความยินดี อันความไม่ยินดีหาข่มเธอได้ไม่ เธอข่มเสียได้ครอบงำเสียได้ ซึ่งความไม่ยินดี ที่เกิดขึ้นอยู่
- ๒.) เป็นผู้ข่มความกลัวภัยได้ อันความกลัวภัยหาข่มเธอได้ไม่ เธอข่มเสียได้ครอบงำเสียได้ ซึ่งความกลัวภัยที่เกิดขึ้นอยู่
- ๓.) เป็นผู้ทนต่อความหนาวร้อน ฯลฯ
- ๔.) เป็นคนที่อดกลั้นต่อทุกขเวทนาถ้านานจะคร่าชีวิตได้
- ๕.) ได้อาศัยสี่ต่าง ๆ แห่งโกฏฐาสทั้งหลายมีผม เป็นต้น จะเป็นผู้ได้ฌาน ทั้ง ๔
- ๖.) สามารถจะได้บรรลุอภิญญา ๖

เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาเห็นภัยในวิภวสงสาร ถึงเป็นผู้ไม่ประมาท บำเพ็ญกายคตาสตินี้ อันมีอานิสงส์เป็นอนเนก ดังกล่าวมานี้เทอญ

๒๐) อานิสงส์ของการเจริญอานาปานสติ

- ๑.) สามารถตัดเสียซึ่งวิตกมีกามวิตกเป็นต้น เพราะเป็นธรรมอันละเอียดและประณีต
- ๒.) เป็นธรรมเครื่องพักอยู่อันละมุนละไมและเป็นสุข
- ๓.) เจริญให้มาก ทำให้มากแล้วย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้บริบูรณ์ เมื่อสติปัญญา ๔ อันบุคคลเจริญมาก ทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ เมื่อบุคคลยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมยังวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์
- ๔.) ผู้ที่ได้สำเร็จจอร์हतผลโดยอาศัยการเจริญอานาปานสติก็มีภูมิจนเป็นบาท ย่อมกำหนดรู้ในอายุสังขารของตนว่าจะอยู่ไปได้สักเท่าไร และสามารถรู้กาลเวลาที่จะปรินิพพานด้วย
- ๕.) กลับเป็นสุขไม่ตื่นรน
- ๖.) ตื่นก็เป็นสุข คือ มีใจเบิกบาน
- ๗.) มีร่างกายสงบเรียบร้อย
- ๘.) มีหิริโอตตปปะ

- ๙.) นำเลื่อมใส
 ๑๐.) มีอหิงสาด้วยประณีต
 ๑๑.) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
 ๑๒.) ถ้ายังไม่สำเร็จมรรค ผล นิพพาน เมื่อแตกตายทำลายชั้นรั้งก็มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้า

๒๑) อานิสงส์ของการเจริญเมตตา

- ๑.) สุข สุขุม นอนหลับสบายคลายเข้าสู่สมาบัติ
 ๒.) สุข ปฏิพัชรมติ เมื่อตื่นนอนคลายก็บอออกจากสมาบัติ
 ๓.) น ปาปกิ สุชินิ ปุสสติ ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ชั่ว และเรื่องที่น่าเกลียด น่ากลัว ฝันเห็นแต่สิ่งที่ดีที่น่าปลื้มใจ
 ๔.) มนุสสานิ ปิโย โหติ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
 ๕.) อมนุสสานิ ปิโย โหติ เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลายมีเทวดา เป็นต้น
 ๖.) เทวตา รกขนติ เทวตาทั้งหลายย่อมรักษา
 ๗.) นาสส อคคิ वा วิส वा สตถิ वा กมตี ไฟหรือยาพิษ หรือศัตราวุธต่าง ๆ ทำร้ายไม่ได้
 ๘.) ตวภู จิตตํ สมายิตติ มีจิตใจสงบได้เร็ว
 ๙.) มุขฉนฺโน วิปสยิตติ มีหน้าตาผ่องใส
 ๑๐.) อสมมุพโห กาลิ กโรติ เมื่อเวลาตายจิตใจไม่ฟุ้งเฟ้อ คือไม่หลงตาย
 ๑๑.) อุตตริ อปปฏิวิชฌนโต พรหมโลกูปโค โหติ แม้ว่าจะไม่ได้บรรลุมรรคผลอันประเสริฐในภพนี้ก็ตาม ถ้าได้รูปฌาน ก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก

๒๒) อานิสงส์ของการเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา

- ๑.) ประหารรสถัดหาได้ เพราะประสงค์เพียงแต่จะดำรงชีวิตร่างกายเอาไว้ เพื่อจะได้ทำการปฏิบัติให้พ้นไปจากวิภูฏทุกขนี้ แม้อัตถหา รากะ ในกามคุณ ๕ ผู้เจริญก็ย่อมละลงได้
 ๒.) อาศัยเหตุคือการละตัดหา รากะ ในกามคุณ ๕ ลงได้นี้ ผู้เจริญย่อมกำหนดรู้รูปชั้นโดยปริยญา ๓ แม้อายุคตาสติภาวนาก็ย่อมสำเร็จบรรลุฌานไปด้วยและอนุโลมเข้าไปในปฏิปทาแห่งอสุภสัญญาด้วย
 ๓.) แม้ว่าผู้เจริญยังไม่สามารถเข้าสู่มรรค ผล นิพพานในภพปัจจุบันทันตาเห็นนี้ก็ตาม ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปเบื้องหน้า
 โดยสรุป การเจริญสมถภาวนา หรือสมาธิภาวนานั้น มีอานิสงส์มากเมื่อว่าโดยรวมแล้วมีปรากฏในวิสุทธิมรรค ๕ ประการคือ
 ๑.) เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในภพทันตาเห็นในวินัยของพระอริยะ

- ๒.) มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์
 ๓.) ทำให้เกิดโลกียอภิญญา ๕ ประการ
 ๔.) ทำให้เกิดเป็นพรหม
 ๕.) ทำให้เข้านิโรธสมบัติ
 และอานิสงส์อื่น ๆ อีกเช่น
- ๑.) ทำให้จิตใจสงบมากขึ้น
 ๒.) ทำสิ่งต่าง ๆ ได้มากขึ้นและมีประสิทธิภาพ
 ๓.) ศึกษาเล่าเรียนได้ดีหรือผลการเรียนอยู่ในเกณฑ์ที่ดี มีความจำแม่นยำดีขึ้น
 ๔.) ทำให้โรคภัยบางชนิดหายไป
 ๕.) ทำให้คนมีอารมณ์เย็นสงบ มีความสุขใจ ผิพรรณผ่องใสและมีอายุยืน
 ๖.) สามารถจะเผชิญหน้าต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้อย่างสุขุม รอบคอบ สามารถแก้ไขความยุ่งยากวุ่นวายในชีวิตได้ถูกต้อง
 ๗.) เป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา

สรุปความได้ว่า อานิสงส์ของการเจริญสมถกรรมฐาน ทำให้ได้ประโยชน์สูงสุดในปัจจุบันคือ โลกียอภิญญา เป็นปัญญาที่รู้อารมณ์ทั้งหลายในโลก อย่างพิเศษ ๗ ประการ ไม่ว่าจะเป็น (๑) อิทธิวิธอภิญญา ปัญญาที่ทำให้สำเร็จฤทธิ์ (๒) ทิพพโสตอภิญญา เป็นผู้มีหุทิพย์ (๓) ปรจิตตวิชชานนภิญญา ปัญญาที่รู้ใจผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา ปัญญาที่ระลึกชาติ (๕) ทิพพจักขุอภิญญา เป็นผู้มิตาทิพย์ (๖) ยถากัมมุปกคภิญญา ปัญญาที่รู้เห็นกรรมของสัตว์ (๗) อนาคตังอภิญญา ปัญญาที่รู้อนาคต หรือถ้าจิตดับขณะทรงอารมณ์เป็นฉานจิตก็จะอุบัติในพรหมโลก แต่ด้วยการเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อฉานจิตไม่เสื่อมและฉานวิถิจิตเกิดก่อนจตุตถจิต เป็นกัมมปัจจัยให้ฉานวิบากจิตปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นต่าง ๆ แต่เมื่อหมดอายุของพรหมภูมินั้น ๆ แล้ว ในภพภูมิอื่น ๆ ที่จิตอาศัยอยู่สภาวะจิตก็ต้องกลับมาสู่ความ ยินดี พอใจ ติดข้อง ในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

๓.๑.๔ จริตกับการเจริญสมถภาวนา

ความประพฤติที่เป็นพื้นเพของจิต เรียกว่า จริต ถือว่าเป็นที่จิตท่องเที่ยว สถานที่จิตชอบท่องเที่ยว หรืออารมณ์ที่ชอบท่องเที่ยวของจิตนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ มี ๖ ประการ โดยธรรมชาติในบุคลิกภาพแต่ละคนอาจจะมีการประพฤติอยู่ทุกแบบ แต่มักจะมีจริตเด่น ๆ อยู่ ๑ - ๒ - ๓ หรือ อาจมากกว่านั้นในแบบในคน ๆ เดียวกัน^{๓๔} ซึ่งในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม^{๓๖} ดังนี้

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๖๗.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๑.

๑) รากจริต คือ ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयरักงาม
กัมมัฏฐานคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ

๒) โทสจริต คือ ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด
กัมมัฏฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวิณณกสิณ

๓) โมหจริต คือ ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงซิม งาม
กัมมัฏฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึงแก้ด้วยมีการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตาม
กาลหรืออยู่กับครู

๔) สัทธาจริต คือ ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง
ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย พึงชักนำไปในสิ่งที่ควรแก้ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น
พิจารณาอนุสติ ๖ ข้อต้น

๕) พุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไป
ในทางใช้ความคิดพิจารณา พึงส่งเสริมให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์
กัมมัฏฐานที่เหมาะสม คือ มรณสติ อุปสมานุสติ จตุธาตวัญฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา

๖) วิตกจริต คือ ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจด
ฟุ้งซ่าน พึงแก้ด้วยสิ่งที่สะกิดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น

กัมมัฏฐาน ๔๐ ที่เหมาะแก่จริต

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก^{๓๗} พระพุทธเจ้าได้ตรัสแบ่งการเรียนรู้ให้เหมาะกับคนแต่ละจริต ดังนี้

๑) ตรัสอสุภกถาแก่บุคคลรากจริต

๒) ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต

๓) ย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรม
ตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู

๔) ย่อมตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต

๕) ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส ความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่ง
พระธรรม การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ และศีลของตนแก่บุคคลสัทธาจริต

๖) ย่อมตรัสนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา
แก่บุคคลญาณจริตหรือพุทธิจริต

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๘} ได้จัดกัมมัฏฐานเพื่อให้เหมาะสมกับจริต สามารถนำมาเป็นแบบ
แผนในการปฏิบัติดังนี้

๑) รากจริต กัมมัฏฐานที่เหมาะสม คือ อสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ กับกายคตาสติ ๑

๒) โทสจริต กัมมัฏฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณโดยเฉพาะวิณณกสิณ

๓) โมหจริต กัมมัฏฐานที่เกื้อกูล คืออานาปานสติ และพึงแก้ด้วยมีการเรียน ถาม ฟัง
ธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู

๔) วิตกจริต พึงแก้ด้วยสิ่งที่สะกิดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น

^{๓๗} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐., ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๕.

^{๓๘} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๙๒/๒๔๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๗.

๕) ศรัทธาจริต พึงชักนำในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใสและความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ ๖ ข้อต้น

๖) พุทธิจริต หรือญาณจริต พึงส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ ก็มีพื้นฐานคือมรณสติ อุปสมานุสติ จตุธาตวัญฐาน และอาหาเรปฏิกุศลสัญญา

เมื่อสรุปในกัมมัฏฐาน ๔๐ นั้น กัมมัฏฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐ , กายคตาสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่คนราคจริต กัมมัฏฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสจริต อาณาปานสติกัมมัฏฐานข้อเดียวกันนั้น ๑ เหมาะสมแก่คนโมหจริต และคนวิตกจริต

อนุสติ ๖ (ข้างต้น ได้แก่ พุทธอนุสติ ๑ อัมมานุสติ ๑ สังฆานุสติ ๑ สีลานุสติ ๑ และ จาคานุสติ ๑ เทวตานุสติ ๑) เหมาะสมแก่คนศรัทธาจริต

กัมมัฏฐาน ๔ คือ มรณสติ ๑ อุปสมานุสติ ๑ จตุธาตวัญฐาน ๑ อาหาเรปฏิกุศลสัญญา ๑ เหมาะสมแก่คนพุทธิจริต

กสิณกัมมัฏฐานที่เหลือ ๖ (ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑) กับ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจริต

แต่ว่าในกสิณ ๑๐ นั้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เล็กขนาดเท่าส้มโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจริต ขนาดใหญ่กว่านั้น ขนาดเท่าจวนข้าว เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจริต

กรรมฐาน	จริตที่เหมาะสม						ขีดขั้นความสำเร็จ						
	ราคจริต	โทสจริต	โมหจริต	ศรัทธาจริต	พุทธิจริต	วิตกจริต	ปฐกนิมิต	อุปจารสมาธิ	ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน	อรุปลาน๔
กสิณ ๑๐ - วรรณกสิณ ๔ - กสิณอื่น ๆ	x	x	x	x	x	x	o	o	o	o	o	o	
อสุภะ ๑๐	x						o	o	o				
อนุสติ ๑๐ - พุทธา,อัมมา,สังฆา,สีลา,จาคา,เทวตา - อุปสมา,มรณา - กายคตาสติ - อาณาปานสติ	x			x	x		o	o	o	o	o	o	
อัปปมัญญา ๔ - เมตตา, กรุณา, มุทิตา - อุเบกขา		x						o	o	o	o		
อาหาเรปฏิกุศลสัญญา						x		o					
จตุธาตวัญฐาน						x		o					
อรุปล ๔ - อากาสนัญจายนตะ - วิญญานัญจายนตะ - อากิญจัญจายนตะ - เนวสัญญานาสัญญายนตะ	x	x	x	x	x	x		o				o	๑
	x	x	x	x	x	x		o				o	๒
	x	x	x	x	x	x		o				o	๓
	x	x	x	x	x	x		o				o	๔

สรุปตารางแสดงกัมมฐานที่เหมาะสมกับจริต และระดับผลของสมาธิที่สำเร็จ^{๓๙}

หมายเหตุ :- กสิณ ๑๐ กสิณใดที่เล็กขนาดเท่าส้มโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจริต ขนาดใหญ่กว่านั้น ขนาดเท่าจานข้าว เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจริต

๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับสมถภาวนา

การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติ เพื่อให้ประสบความสำเร็จและบรรลุมรรคญาณดังที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ ศรัทธาคือความเชื่ออันมั่นคง ไม่วันทิว ในพระรัตนตรัย ไม่วันทิวในวิธีการปฏิบัติ และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองในการปฏิบัติ ซึ่งผู้มีศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาอย่างตั้งมั่น ปรากฏการณ์หรือผลของศรัทธา ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลเหล่านั้น ตามกระบวนการแห่งธรรม ต่างจากบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาย่อมไม่สามารถเขาสู่วิถีธรรม จะยังคงเพลิดเพลน สนุกสนานไปกับกิเลส ตัณหา พาตัวใหญ่ทุกขรอนวนวายไปตลอดชีวิต ในการปฏิบัติธรรม หรือการเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา ศรัทธาจึงแยกได้ ๒ แบบ คือ

๓.๒.๑ ปกติศรัทธา

ปกติศรัทธา ความเชื่อในเรื่องของ ทาน สีล อย่างสามัญของชนทั้งหลาย โดยปกติซึ่งศรัทธาชนิดนี้ยังไม่แรงกล้า เพราะอกุศลธรรมสามารถทำให้ศรัทธาเสื่อมไปได้โดยง่าย^{๔๐} เป็นกุศลสามัญของมนุษย์ทั้งหลายที่เป็นไปโดยปกติ แต่ก็ต้องอาศัยศรัทธาเป็นผู้ปกครองในการรับอารมณีนั่น ถ้าปราศจากศรัทธาเป็นผู้ปกครองแล้ว ทานกุศล สีลกุศล ก็ไม่สามารถที่จะทำได้ จิตจะตกลงไปในฝ่ายอกุศล^{๔๑} ปกติศรัทธาจึงถือเป็นความเชื่อทั่วไปของพุทธศาสนิกชน เช่น ทำดีต้องได้ดีทำชั่วต้องได้ชั่ว เมื่อมีความเชื่อเช่นนี้แล้วจึงได้ทำบุญให้ทาน ถือศีลฟังธรรม เจริญภาวนา ตามกำลังความสามารถเพื่อได้รับผลตามศรัทธาที่มีอยู่ โดยเฉพาะในการเจริญภาวนาเมื่อเกิดขึ้น จึงหมายถึงมีความเชื่อ มีความมั่นใจ ในวิธีปฏิบัติ ผลการปฏิบัติที่จะเกิดขึ้นจากการเจริญสมถภาวนา ซึ่งปกติศรัทธาสามารถแสดงได้ดังปรากฏในจังกีสสูตร^{๔๒} ว่า

"...สร้างศรัทธาในภิกษุนี้้อย่างมั่นคง จึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงยโศตลง เขาเงยโศตลงแล้วฟังธรรมอยู่ ย่อมทรงจำธรรม พิจารณา

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๐๙.

^{๔๐} ห้องสมุดธรรมะ, โพรบิกขยสังคหะกองที่ ๔ อินทรี ๕, หน้า ๖๒, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.reocities.com/SouthBeach/terrace/4587/7page61-70.htm>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

^{๔๑} นายวรรณสิทธิ ไทยะเสวี, คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมถกสังคหะ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๙๑.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

เนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่ง
พินิจ ...

จากพระสูตรนี้สามารถเขียนให้ดูง่ายขึ้น ดังนี้
สร้างศรัทธา => เกิดศรัทธา => เข้าไปหา => ย่อมนั่งใกล้ => เจียโลตลง =>
ฟังธรรม => ทรงจำธรรม => พิจารณาเนื้อความแห่งธรรม => ธรรมทั้งหลายควรแก่การ
เพ่งพินิจ

จะเห็นได้ว่า นี่คือการบวนการสร้างศรัทธา ซึ่งถือเป็นปกติศรัทธาที่ปรากฏในพระสูตร
ถือเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อที่จะพัฒนาศรัทธาที่เป็นกระบวนการว่า การเสวนากับสัตบุรุษ
หรือความมีกัลยาณมิตร นำไปสู่การได้สัจธรรม คือคำสอนแนะนำชี้แจงต่าง ๆ โดยตรงบ้าง โดย
อ้อมบ้าง เมื่อธรรมคือหลักความจริง หรือหลักแห่งความดีงามที่แสดงนั้นเป็นจริง หรือดีงามจริง
หรือแสดงได้ดีมีเหตุผล ผู้รับฟังก็เกิดศรัทธา (เสวนาสัตบุรุษหรือมีกัลยาณมิตร --> สัจธรรม -->
ศรัทธา) ซึ่งเมื่อมาถึงจุด ก็ถือว่ามาถึงจุดสำคัญในกระบวนการศึกษา หรือความก้าวหน้าในการ
ปฏิบัติธรรม คือ จุดเชื่อมต่อกองประกอบภายนอก หรือปัจจัยทางสังคม เข้าสู่องค์ประกอบ
ภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ตามหลักนั้น ท่านว่า องค์ประกอบภายนอก คือ ปรโตโฆสะ (ใน
ที่นี่ได้แก่ ความมีกัลยาณมิตร) ล้วน ๆ ส่งผลได้ถึง ศรัทธา จบลงเพียงแค่อภิปุทธิเท่านั้น

๓.๒.๒ ภาวนาสัทธา

ภาวนาสัทธา ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ถ้าศรัทธาของบุคคลไม่
แรงกล้า ก็ไม่อาจสามารถที่จะไปเจริญพระกัมมัฏฐาน^{๔๓} ภาวนาสัทธาที่ถือเป็นความเชื่อในเรื่องของ
การปฏิบัติสมถภาวนาที่เนื่องมาจากกัมมัฏฐานต่าง ๆ มี อานาปานสติ เป็นต้นนี้ เป็นศรัทธาชนิดแรง
กล้าและแนบแน่นในจิตใจมาก สมถภาวนาสัทธานั้น อกุศลจะทำให้ศรัทธาเสื่อมไปได้โดยยาก^{๔๔}
ภาวนาสัทธาถือเป็นความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้าด้วยอำนาจการเจริญกรรมฐาน
เมื่อเห็นและเชื่อมั่นดังนี้แล้วปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของพระพุทธเจ้า จนมี
ความก้าวหน้าในญาณเป็นลำดับจนกระทั่งถึงขั้นปัจจเวกขณญาณ ได้ตีมดำรัสแห่งพระธรรมอย่าง
แท้จริงแล้วจึงได้เกิดความเชื่อความเลื่อมใสอย่างหนักแน่น มันคง ไม่วันไหนถือว่าสามารถปิดกั้น
อบายภูมิตัดขาด

ซึ่งภาวนาสัทธาเกิดจากการเชื่อมโยงก้าวข้ามจากศรัทธาอันเป็นจุดเชื่อมต่อกอง
องค์ประกอบภายนอก หรือปัจจัยทางสังคม เข้าสู่องค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล
คือโยนิโสมนสิการ โดยปลูกโยนิโสมนสิการให้มีขึ้น และมารับช่วงทำงานต่อไป ซึ่งโยนิโสมนสิการนี้

^{๔๓} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมถสสังคหะ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคห
วิภาค, หน้า ๙๑.

^{๔๔} ห้องสมุดธรรมะ, โพรปักขียสังคหะกองที่ ๔ อินทรี ๕, หน้า ๖๒, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<http://www.reocities.com/SouthBeach/terrace/4587/7page61-70.htm>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

จะสามารถนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ บรรลุจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา หรือการศึกษาที่แท้ได้ตั้ง
ปรากฏในจังกีสสูตร^{๔๕} ว่า

"... เมื่อธรรมควรแก่การเพ่งพินิจมีอยู่ ฉันทะย่อมเกิด เกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ
ครั้นอุตสาหะแล้วย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เธอตั้งความเพียรแล้ว
ย่อมทำปรมัตตสังขจะให้แจ้งด้วยกาย และเห็นชัดปรมัตตสังขจะนั้นด้วยปัญญา การปฏิบัติ เจริญ
ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นการบรรลุสังขจะ..

จากพระสูตรนี้สามารถเขียนให้ดูง่ายขึ้น ดังนี้
ธรรมทั้งหลายควรแก่การเพ่งพินิจ => ฉันทะ => อุตสาหะ => พิจารณา
=> ตั้งความเพียร => ทำให้แจ้งด้วยกาย => เห็นให้ชัดด้วยปัญญา

สรุปได้ว่า เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว คือการมีสัมมาทิฐิ ศรัทธาทำให้บุคคลมีวิริยะคือความ
เพียรพยายาม มีสติคือสติปัญญา ๔ กำหนดรู้ตามสภาวะ มีสติตั้งมั่น ในการปฏิบัติสมณะวิปัสสนา
ด้วยความไม่ประมาท จะเกิดปัญญารู้แจ้งในสังขจะธรรม และหลุดพ้นได้ ตามรูปแบบกระบวนการ
พัฒนาศรัทธาสู่การหลุดพ้นที่ปรากฏในจังกีสสูตร

๓.๒.๓ ลักษณะของศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา

๑) สัมปสาทลักษณะศรัทธา

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎก^{๔๖} และมีลินทปัญหา^{๔๗} ได้กล่าวลักษณะ
ของศรัทธาในการเจริญสมณภาวนาว่า ที่มีลักษณะทำจิตให้เสื่อมใส ให้ผ่องใส ศรัทธาลักษณะเช่นนี้
เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมกำจัดนิวรณ์ ย่อมขับไล่นิวรณ์ให้ออกไปจากจิต จิตใจที่ปราศจากนิวรณ์ย่อมมี
ความผ่องใส ไม่มีความขุ่นมัวด้วยกิเลส เมื่อจะให้ทานก็ดี รักษาศีลก็ดี ฟังธรรมก็ดี เจริญภาวนาก็ดี จิต
ย่อมมีความผ่องใสนั่นเอง ศรัทธาในลักษณะนี้เปรียบเหมือนแก้วมณีที่ทำให้น้ำใส ดังพระนาคนเสนได้
เปรียบเทียบให้พระยามิลินท์ฟังว่า

มหาราชะ พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จพระราชดำเนินทางไกล พร้อมด้วยจตุรงคเสนาต้องข้าม
แม่น้ำน้อยไป น้ำในแม่น้ำน้อยนั้น ย่อมขุ่นไปด้วยข้าง ม้า รถ พลเดินเท้า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จ
ข้ามไปแล้ว ได้ตรัสสั่งพวกอำมาตย์ว่า “จงนำน้ำดื่มมาเราจะดื่มนี้”

แก้วมณีสำหรับทำน้ำให้ใส ของพระเจ้าจักรพรรดินั้นมีอยู่ พวกอำมาตย์รับพระราชโองการ
แล้ว ก็นำแก้วมณีนั้นไปตกลงในน้ำ พอวางแก้วมณีนั้นลงในน้ำ สาหร่าย จอก แหนทั้งหลายก็
หายไป โคลนตมก็จมลงไป น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว พวกอำมาตย์ก็ตักน้ำนั้นไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิ กราบ
ทูลว่า “เชิญเสวยเถิด พระเจ้าข้า”

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

^{๔๖} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๒๖-๓๒๘.

^{๔๗} กรมศิลปากร, **มลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖),

น้ำที่ไม่ชุ่มมัวฉันใด ก็ควรเห็นจิต ฉันนั้น พวกอำมาตย์ ฉันใด ก็ควรเห็นพระโยคาวจร ฉันนั้น สำหรับ จอก แหน โคลนตมนั้น ฉันใด ก็ควรเห็นกิเลส ฉันนั้น แก้วมณีอันทำน้ำให้ใส ฉันใด ก็ควรเห็น ศรัทธา ฉันนั้น

ฉันนั้น พอวางแก้วมณีอันทำน้ำให้ใสลงไปใต้น้ำ สำหรับจอกแหนก็หายไป โคลนตมก็จมลงไป น้ำก็ใสไม่ชุ่มมัว ฉันใด เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นก็ขมนิวรรณไว้ ทำให้จิตผ่องใส ไม่ชุ่มมัวจากความพอใจใน รูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสระหว่างเพศ การไม่พอใจ ฟุ้งซ่าน ง่วงและสงสัย ฉันนั้น อย่างนี้แหละเรียกว่า ศรัทธามีความผ่องใส เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร^{๔๘}

๒) ลักษณะที่จตุกกะ ของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญสมณภาวนา

ศรัทธาถือเป็นพื้นฐานในการทำคุณงามความดีที่เป็นบุญกุศล ศรัทธาที่เกิดขึ้นมานั้น ย่อมต้องอาศัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่พระรัตนตรัย กรรม และผลของกรรมเป็นต้น ดังนั้น ในการเจริญสมณภาวนาหรือสมถกัมมัฏฐานจึงมีศรัทธาเป็นองค์เครื่องหนุนให้จิตเกิดความตั้งมั่น สงบ เป็นสมาธิ ซึ่งองค์ธรรมอันมีลักษณะโดดเด่นของศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา มีปรากฏเป็นสัทธา จริต ๑ ในจริต ๖ เป็นการคัดอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติที่มีศรัทธานำในการเจริญสมณภาวนา ซึ่งมีลักษณะ อันเกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อคืออนุสสติ ๖ มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่องใส มีผลคือ ความไม่ชุ่มมัวแห่งจิต หรือเกิดความสงบแห่งจิต ซึ่งถือเป็นศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา ดังปรากฏ ในลักษณะที่จตุกกะ ดังนี้

สททหนลกขณา	มีความเชื่อ เป็นลักษณะ
ปสาทนรสา	มีอันยังสัมปยุตตธรรม ให้ผ่องใส เป็นกิจ
อกาลุสลียปจจุปฏฐานา	มีการไม่ชุ่มมัว เป็นผล หรือ
สทเจยวตถุปลฐานา	มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นผล ^{๔๙}

๓.๒.๔ สัทธาจริตกับการเจริญสมณภาวนา

ในการเจริญสมณภาวนา ผู้มีสัทธาจริตมีลักษณะยึดมั่นอย่างแรงกล้าในบุคคล หลักการ หรือความเชื่อถือและความศรัทธา คิดว่าตัวเองเป็นคนดี นำศรัทธา ประเสริฐกว่าคนอื่น เป็นคนจริงจัง พุดมีหลักการ **จุดแข็ง** มีพลังจิตสูงและเข้มแข็งพร้อมที่จะเสียสละเพื่อผู้อื่น ต้องการเปลี่ยนแปลง ตัวเองและสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม มีพลังขับเคลื่อนมหาศาล มีลักษณะความเป็นผู้นำ **จุดอ่อน** หูเบา ความเชื่ออยู่เหนือเหตุผล ถูกหลอกได้ง่าย ยิ่งศรัทธามาก ปัญญายิ่งลดน้อยลง จิตใจคับแคบ ไม่ยอมรับความคิดที่แตกต่าง ไม่ประนีประนอม มองโลกเป็นขาวและดำ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตนคิดว่าถูกต้อง สามารถทำได้ทุกอย่างแม้แต่ใช้ความรุนแรง **วิธีแก้ไข** นึกถึงกาลามสูตร ใช้หลักเหตุผล พิจารณาเหนือความเชื่อ ใช้ปัญญานำทาง และใช้ศรัทธาขับเคลื่อน เปิดใจกว้างรับความคิดใหม่ ๆ ลดความยึดมั่นในตัวบุคคลหรืออุดมการณ์ ลดความยึดมั่นในตัวกูของกู

^{๔๘} กรมศิลปากร, **มลินทปัญหา**, หน้า ๑๑๔ - ๑๑๗.

^{๔๙} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม**, หน้า ๒๐.

๑) ลักษณะของบุคคลอันประกอบด้วยสัทธาจริต^{๕๐}

๑. มตตจาคตา บริจาคทรัพย์เป็นนิจ ชอบให้ ชอบเผื่อแผ่ ช่วยเหลือคนอื่น
ใครเห็นก็เลื่อมใส อยากเข้าใกล้
๒. อริยานํ ทสสนกามตา ใคร่เห็นพระอริยะ ชอบพบปะคนดี ๆ ด้วยกัน หรือดีกว่า
ไม่ชอบคนเลว คนไร้สาระ คนตลก
๓. สทุธมมํ โสตุกามตา ชอบฟังธรรม
๔. ปาโมชชพหุลตา มากด้วยความปราโมทย์ ปลื้มใจ ในสิ่งที่เบญจกถุส
๕. อสคฺคตา ไม่โอ้อวด
๖. อมายาวิตา ไม่มีมารยา
๗. ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโท เลื่อมใสในสิ่งที่ควรเลื่อมใส

ลักษณะบุคคลผู้สัทธาจริต จึงมีความประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจ เลื่อมใสโดยง่าย มักถูกโน้มน้าวจิตใจ และจักจูงได้ง่าย มีลักษณะคล้ายกันกับผู้มีโมหจริต แต่ผู้มีสัทธาจริต จะมีความเชื่อมั่นมากกว่าผู้มีโมหจริต ส่วนประโยชน์นั้น มักเป็นผู้ตามที่ดี ถ้าหันเข้ามาสู่ศาสนา จะเป็นผู้สร้างบารมีต่าง ๆ ได้ดี หากได้เชื่อสิ่งใดแล้ว จะมีความเชื่อมั่นในสิ่งนั้น

๒) กัมมัญฐานที่เหมาะสมแก่สัทธาจริต

คนที่มีสัทธาจริต คือมีนิสัยหนักไปทางศรัทธา มีอิริยาบถเข้มซ้อย ละมุนละม่อมมีจิตใจซาบซึ้งโดยนิตยคติ มีศรัทธาแรงกล้า มีจิตใจเบิกบาน ใจบุญกุศล เป็นคนไม่พูดโอ้อวด ไม่พูดพร้อยและไม่ชอบเอาหน้า เป็นคนไม่มีเล่ห์ ไม่มีมายา ชอบสวยงามอย่างเรียบง่าย ไม่โลดโผน ทำการงานมีระเบียบเรียบร้อย ชอบบริโภคอาหารมีรสหวานมันหอม

ในการเจริญสมณภาวนา กัมมัญฐานที่เหมาะสมกับคนที่มีสัทธาจริต คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่

๑. พุทธานุสสติ
๒. ธัมมานุสสติ
๓. สังฆานุสสติ
๔. สีลานุสสติ
๕. จาคานุสสติ
๖. เทวตานุสสติ

ซึ่งบุคคลประเภทสัทธาจริตนี้มีความเชื่อความเลื่อมใสเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว หากได้เจริญกัมมัญฐานที่กล่าวมาแล้ว ศรัทธาที่มีเหตุผลอยู่แล้วก็จะทวีผลได้เป็นลำดับ

การฝึกฝน อบรม ปฏิบัติ และใช้หลักการสำหรับผู้มีสัทธาจริต ซึ่งถือว่าเป็นหลักการที่ชัดเจนขึ้น มีจุดยืนที่มั่นคง ไม่เชื่ออย่างไร้เหตุผล มีวิจารณ์ญาณมากขึ้น เป็นต้น ก็จะสามารถเจริญพระกัมมัญฐานได้ผลสัมฤทธิ์ได้เร็วและสมบูรณ์มากขึ้น

^{๕๐} น.พ.เกิด ธนชาติ, **คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สนพ.ธนสัมพันธ์, ๒๕๓๐), หน้า ๖๑๓-๖๑๕, ๗๑๔-๗๑๖.

๓) สัปายะที่เหมาะสมในการปฏิบัติธรรมของคนสัทธาจริต

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้ให้ข้อแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของคนสัทธาจริตไว้ หรือเรียกว่า ความสัปายะในการปฏิบัติธรรมของคนสัทธาจริต ซึ่งมีมากมายหลายประการ คือ

๑. สัปายะเรื่องการครองจีวร บุคคลสัทธาจริตควรใช้จีวรปอน ๆ นุ่งห่มเป็นปริมนทล ไม่ควรใช้จีวรสีสดใส(มีสัปายะคล้ายกับคนราคจริต)
๒. สัปายะเรื่องบิณฑบาต บุคคลราคจริตควรบิณฑบาตด้วยอาการสุภาพเรียบร้อย ไม่ควรมุ่งให้ได้อาหารสะอาดมีรสอร่อย และควรรับบิณฑบาตเพียงนิดหน่อยก็พอ
๓. สัปายะเรื่องสถานที่นอนและนั่ง บุคคลราคจริตควรนอนหรือนั่ง ใต้ต้นไม้ริมน้ำที่ราบเรียบ ต้นไม้ปกคลุมสงบสงัด หรือในวิหารที่ยังไม่แล้วเสร็จ หรือในที่ซึ่งไม่มีเตียง
๔. สัปายะเรื่องที่พัก(ค้างแรมเมื่อเดินจาริก) ควรเป็นที่ที่มีเครื่องดื่มและอาหารสามัญง่าย ๆ การเดินบิณฑบาตควรหันหน้าสู่แสงตะวันหรือ สถานที่เวิ้ง
๕. สัปายะเรื่องอิริยาบถ ควรยืนและเดินไปมา^{๕๑}

ข้อสังเกต ในคัมภีร์วิมุตติมรรค จะอธิบายสัปายะของคนสัทธาจริตว่ามีความคล้ายกันกับคนราคจริต จึงมีสัปายะที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันกับคนราคจริต และโทสจริต ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๕๒}

สรุปได้ว่า ความเกี่ยวเนื่องของศรัทธากับการเจริญสมถภาวนา องค์ธรรมอันมีลักษณะโดดเด่นในการเจริญสมถภาวนา มีปรากฏเป็นสัทธาจริต ๑ ในจริต ๖ เป็นการคัดอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติที่มีศรัทธานำในการเจริญสมถภาวนา ซึ่งมีลักษณะอันเกิดจากเจริญวัตถุแห่งความเชื่อคืออนุสสติ ๖ คือ พุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติและเทวตานุสสติ ซึ่งกรรมฐานเหล่านี้มีหน้าที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่อนคลาย มีผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิต หรือเกิดความสงบแห่งจิต

๓.๓ ศรัทธาเป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิ คือความแน่วแน่ จิตใจตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวโอนเอนไปมาต่อสิ่งที่ทำให้กระทบจิตใจ มีพระพุทธรพจน์รับรองไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า สุข ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปัสสัทธิ ว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิตีว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกร

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๘, ๖๑-๖๒.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (ไทย) ๑๘๑-๑๘๒.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุอิงอาศัย^{๕๓}

ศรัทธาทำให้เกิดพลังสมาธิตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ศรัทธา => ปราโมทย์ => ปีติ => ปัสสัทธิ => สุข => สมาธิ

ในขั้นสมาธินี้ ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดปีติสุขแล้วทำให้จิตใจเกิดความปราโมทย์ เกิดปีติ ปัสสัทธิและความสุข ความสงบมั่นคงและในแง่ที่ทำให้เกิดความเพียรพยายาม แก่กล้า ทำให้จิตใจเกิดความเข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ และศรัทธาประเภทนี้แม้เป็นศรัทธาประเภทญาณวิปยุตต์ก็ใช้ได้ดังคำรับรองว่า “ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิ...ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้เป็นแบบเชื่อดังโดยไม่ใช้ความคิดเหตุผล ก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน” และมีคำรับรองอีกว่า

ศรัทธาที่ไม่มีปัญญารองรับ ก็เป็นแรงส่งถึงสมาธิได้เหมือนกัน (อาจเป็นสมาธิขั้นสูง มาก ถึงเจโตวิมุตติชนิดที่ยังกำเริบกลับกลายเป็นได้) แต่ติดจบบอกแค่นั้น ไม่ส่งผลต่อถึงปัญญาและอาจขัดขวางปัญญาด้วย ส่วนศรัทธาที่มีปัญญากำกับหนุนสมาธิให้เกิดขึ้นเพียงเพื่อเป็นพลังช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญา ยิ่งขึ้นไป

พลังสมาธิ คือพลังของจิตที่สงบตั้งมั่น เด็ดเดี่ยว เมื่อศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นอย่างยิ่งยอมทำให้จิตใจเกิดสมาธิ ตั้งมั่น แน่วแน่ได้ เช่นความเชื่อมั่นใจวัดอุโมงค์ ทำให้เกิดจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ได้ ยิ่งความเชื่อมีมากเท่าไร พลังแห่งสมาธิก็จะยิ่งมีมากเท่านั้น

สรุปได้ว่า ด้วยเป้าหมายของการเจริญสมถภาวนา คือการที่ทำให้สภาวะจิตเกิดความผ่องใส มีผลคือความไม่ขุ่นมัวแห่งจิต หรือเกิดความสงบแห่งจิตที่ปราศจากนิวรณ์ธรรม จนส่งผลให้เกินเป็นฌานจิต ซึ่งเกิดจากสมาธิจิตในขั้นอัปนาสมาธิ ศรัทธาจึงมีความเกี่ยวเนื่องและเป็นผลให้เกิดสมาธิได้ในส่วนของบุคคลผู้มากด้วยสัทธาจริต

๓.๔ ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนามุ่งสู่การเห็นธรรมในธรรม

ศรัทธาในส่วนของ การเจริญสมถภาวนา ที่ปรากฏในฐานะเป็นสัทธาจริต ในการเจริญอนุสติ ๖ มีพุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ โดยนัยยะของการเจริญสติปัญญา เพราะเหตุว่าสมถกรรมฐานทั้งหมดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้นจบลงด้วยเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น จุดประสงค์ศรัทธาในการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่เพียงแค่เป็นการอบรมเจริญสมาธิ ให้เกิดความสงบ แต่ต้องพร้อมกับการเป็นผู้ที่มีปกติอบรมเจริญสติปัญญาด้วย สำหรับพุทธานุสติก็ดี ธรรมานุสติ ซึ่งเป็นการระลึกถึงพระธรรม สังฆานุสติซึ่งเป็นการระลึกถึงคุณของพระอริยสาวก สีลานุสติ การระลึกถึงศีลของตนเอง ถ้าเป็นผู้ที่ทุศีล จะนึกถึงศีลไม่ได้ เหตุเพราะไม่เห็นคุณของศีล แล้วก็ไม่วู้ความผ่องใส ของการสามารถที่จะละเว้นจากทุจริตกรรมได้ แต่ว่าทั้ง ๆ ที่น่าจะทำทุจริตกรรม ยังสามารถที่จะละเว้นได้ ก็ย่อมจะเกิดความปิติผ่องใส ในกุศลที่สามารถที่จะละเว้นทุจริต

^{๕๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒.

ได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีปกติรักษาศีล จึงจะสามารถระลึกถึงคุณของศีลของตนได้ สำหรับจาคานุสติก็เช่นเดียวกัน เป็นผู้ที่เห็นคุณของการสามารถที่จะบริจาคได้ ในเมื่อสัตว์โลกทั้งหลายยากที่จะบริจาค เพราะเหตุว่าส่วนใหญ่แล้วก็เป็นผู้ที่ติด ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นผู้ที่มีการบริจาคเนื่อง ๆ มีความสามารถที่จะบริจาคบ่อย ๆ การที่จะระลึกถึงจาคะ คือ การบริจาคของตน ย่อมทำให้เกิดจิตผ่องใสได้ที่ ตนสามารถที่จะเปลื้องตนเองได้จากความตระหนี่ ซึ่งละเอียดแล้ว

สำหรับเทวตานุสติ การระลึกถึงคุณของเทวดา ผู้ที่เป็นพระอริยสาวกเท่านั้น ที่จะระลึกได้ เพราะเหตุว่าการที่บุคคลใดจะได้เกิดในเทวโลกนั้น ต้องเป็นผลของกุศล เพราะฉะนั้น ถ้าท่านผู้นั้นยังไม่ได้ต่อบุคคลเป็นสมุจเฉท ในวันหนึ่ง ๆ มีอกุศลจิตเกิดมากกว่ากุศลจิต มีอกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้ว แล้วยังไม่ได้ดับกิเลส เพราะฉะนั้น กรรมนั้น ย่อมสามารถที่จะเป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิได้ ผู้ที่ยังไม่เป็นพระอริยะ เมื่อระลึกถึงคุณของเทวดาทั้งหลายที่เกิดในเทวโลกด้วยกุศลกรรมต่าง ๆ ได้ แต่ว่าไม่มีปัจจัยพอที่จะให้เกิดความสงบ แล้วยังสำหรับพุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ เฉพาะผู้ที่เป็นพระอริยสาวกเท่านั้น ที่สามารถจะให้จิตสงบเมื่อระลึกถึงกรรมฐานเหล่านั้น สำหรับปุถุชนแล้วไม่สามารถที่จะถึงอุچارสมาธิ แต่การระลึกถึงพระพุทธรูปก็ดี จนกระทั่งถึงการระลึกถึงคุณของเทวดาก็ดี ไม่สามารถจะให้จิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว ถึงขั้น อัปปนาสมาธิ ที่เป็นฌานจิตได้ แต่ว่าจุดประสงค์ของสมถกรรมฐานทุกบรรพ สำหรับผู้ที่มีปกติเจริญสติปัญญา นั้น ก็เพียงเพื่อการเห็นธรรมในธรรม^{๔๔}

สรุปได้ว่า ศรัทธาในส่วนของ การเจริญสมถภาวนา ที่ปรากฏในฐานะเป็นสัทธาจริต ในการเจริญอนุสติ ๖ เป็นเพียงเครื่องระลึกแล้วปัญญาที่ควรที่จะเกิดขึ้น ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ เพื่อที่จะได้ประจักษ์แจ้งในสภาพธรรม ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน สำหรับการเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัญญา

๓.๕ บทสรุป

ศรัทธาที่มีผลต่อการเจริญสมถภาวนาจะปรากฏโดดเด่นแก่บุคคลผู้เป็นสัทธาจริต ผู้มีอุปนิสัยแห่งจิตมุ่งต่อการเจริญวัตถุแห่งความเชื่อคือ อนุสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติและเทวตานุสติ โดยศรัทธานั้นต้องประกอบด้วยปัญญา คือ เป็นสัทธาญาณสัมมปยุต ซึ่งเมื่อเจริญแล้วจิตก็จะประกอบได้เป็นเอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิตเป็นสัมมาสมาธิ ซึ่งถือเป็นเป้าหมายของสมถภาวนา อันเป็นส่วนหนึ่งให้เข้าถึงเส้นทางแห่งอริยมรรค ซึ่งถ้าขาดสัมมาสมาธิเสียแล้ว ก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม ซึ่งก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค ได้มีผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสมถภาวนา จนบรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และฝึกอบรมจิต จนอธิษฐานให้มีดาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกชาติได้ และสามารถกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้ แต่แม้กระนั้น ท่านเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม เมื่อไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือ วิปัสสนาภาวนาจน

^{๔๔} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, การเจริญสมถภาวนาครบจบลงด้วยการเห็นธรรมในธรรม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา <http://www.dhammadhome.com/audio/topic/5160> [๓๑ มกราคม ๒๕๕๗]

สมบูรณ์ที่จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ และบางท่านก็ยังเห็นผิติดมั่นในการปฏิบัติซึ่งไม่ใช่หนทางให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ดังนั้น สัมมาสมาธินี้ถือเป็นเป้าหมายของสมถภาวนา อันเป็นส่วนหนึ่งให้เข้าถึงเส้นทางแห่งอริยมรรค ถ้าขาดสัมมาสมาธิเสียแล้วก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม เพราะไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือ วิปัสสนาภาวนาจนสมบูรณ์ที่จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีองค์ธรรมคือศรัทธาประกอบรวมจะได้นำมาอธิบายในบทต่อไป

บทที่ ๔

ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันเป็นการเจริญปัญญาพิจารณาเห็นสภาวธรรมรูปนามตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ไตรลักษณ์) ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นหนทางสายเดียวที่จะนำพาผู้ปฏิบัติให้พบกับความบริสุทธิ์ พ้นจากความโศกเศร้าปริเทวนาการ พ้นจากทุกข์โทมนัส บรรลุอรุณมรรคอรุณผล และทำพระนิพพานให้แจ้งได้ ซึ่งโดยวิธีการกระทำนั้น กระบวนการอย่างหนึ่งจะต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องประกอบในการปฏิบัติ ดังนั้น การสร้างศรัทธา ความเชื่อมั่นในการปฏิบัติจึงถือมีความสำคัญยิ่ง ในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยมีขอบเขตการศึกษาดังนี้

- ๔.๑ นิยามความหมายของวิปัสสนาภาวนา
- ๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับวิปัสสนาภาวนา
- ๔.๓ ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของปัญญา
- ๔.๔ พระอรุณบุคคลประเภทสัทธานุสारी และสัทธาวิมุต
- ๔.๕ พุทธบริษัทที่มีศรัทธานำไปสู่การหาหลุดพ้นในครั้งพุทธกาล
- ๔.๖ บทสรุป

๔.๑ นิยามความหมายของวิปัสสนาภาวนา

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ควรศึกษานิยามความหมายของวิปัสสนาภาวนา จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ดังนี้

๔.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นสภาวธรรมรูปนามตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ไตรลักษณ์) ว่า ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เพื่อละสุขวิปลาส สุขวิปลาส นิจจวิปลาส และอนัตตวิปลาส ที่เห็นว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน ปัญญานั้นชื่อว่าวิปัสสนา^๑ ดังนั้นความหมายวิปัสสนาตามหลักสัททนต์และอรรถกถา มีความหมายดังต่อไปนี้

๑) วิปัสสนาตามหลักสัททนต์

คำว่า “วิปัสสนา” ตามหลักคัมภีร์อภิธานวรรณา ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

วิปัสสนา (วิ+ทิส เปกฺขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญา รู้แจ้ง, วิวิธี อธิจจาทิกัง สงฺขารेषุ ปสฺสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวธรรมต่าง ๆ มีอธิจลลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่าวิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสฺส, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า) สญฺญาเวทยิตินโรธสมา

^๑ ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริเถร ป.๖.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑, หน้า ๘-๙.

ปตติยา โข คหปติ เทว ธมมา พหุปการา สมโถ จ วิปัสสนา จ คฤหบดีธรรม ๒ อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ^๒

สรุปความว่า วิปัสสนา” ตามความหมายของหลักสัททนต์ย หมายความว่า วิปัสสนาเป็นชื่อของปัญญา เป็นปัญญาที่รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของรูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ นามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เมื่อเห็นดังนี้ปัญญาเป็นสัมมาทิฏฐิ

๒) วิปัสสนาตามหลักอรรถนัย

ในคัมภีร์พระอภิธรรมสังคณีให้ความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” ไว้ดังนี้

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^๓

วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่า วิปัสสนา^๔

สรุปความว่า วิปัสสนา” ตามความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย หมายความว่า ปัญญาในการพิจารณาค้นหาสภาวะธรรมของรูปนาม จนเห็นแจ้งซึ่งสภาวะธรรมของรูปนามนั้น ด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสชื่อว่า วิปัสสนา

๓) คำที่เป็นไวพจน์ของวิปัสสนา

ในการใช้คำศัพท์ภาษาบาลี ยังมีคำที่ใช้เรียกวิปัสสนาซึ่งเป็นประเภทที่ใช้แสดงถึงปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิ วิมังสา วิจาร สัมปชัญญะ เนปภกะ ดังในคัมภีร์อริธานูปปทีปิกากฎา^๕ ได้แสดงไว้ว่า

“.....	ปัญญาเถตา วิปัสสนา
สัมมาทิฏฐิปรกติกา	วิมังสา ตู วิจารณา
สัมปชัญญ์ ตู เนปภกั”

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อริธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๑.

^๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗

^๔ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

^๕ มหาอำมาตย์จตุรงค์พล, อริธานูปปทีปิกากฎา, ปรีวรรตโดย พระศรีสุทธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เทคนิค (๑๙), ๒๕๒๗), หน้า ๑๒๑.

วิปัสสนาและสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นชื่อของปัญญา อนึ่ง วิมังสา

วิจาร์ สัมปชัญญะและเนปิกกะ ก็ใช้เป็นชื่อของปัญญาได้ด้วย

เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของคำที่เป็นไวยากรณ์ของปัญญา อันมีความหมายมุ่งไปทางเดียวกับวิปัสสนา และมีระดับชั้นของปัญญาใกล้เคียงกับวิปัสสนา จึงขอนำรูปศัพท์ รูปวิเคราะห์เพื่อจะได้มองเห็นภาพความหมายหลัก ความหมายเฉพาะของคำไวยากรณ์นั้น ๆ ดังนี้

๑. ปณฺญา (ป+ณฺญา อวโพธเน+กฺวิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ

ปณฺญาเยเต เอตยาติ ปณฺญา สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา (ซ็อน ญ, ลบ กฺวิ) นตฺถิ ปณฺญาสมา อภาฯ แสงสว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มี ญาณ อุทปาติ ปณฺญา อุทปาติ ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ปชานนฺนฺญาเจเน ปณฺญา ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่วถึง^๖

๒. สมมาทิฏฺฐิ (สมมาสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+ติ) สัมมาทิฐิ, ปัญญา, ความเห็นถูก

สมมา ทสฺสนํ สมมาทิฏฺฐิ ความเห็นถูก ชื่อว่าสัมมาทิฐิ (อาเทศ สฺต เป็น ฎฺฐ) สมมาทสฺสนลกฺขณา สมมาทิฏฺฐิ สัมมาทิฐิมิความเห็นถูกเป็นลักษณะ สภา ทูริชา โลกียโลกุตตรวเสน ตตฺถ ปุริมา ฉพฺพิสุทฺธิปวตฺติกาเล อิตฺรา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกาเล ลพฺภติ สัมมาทิฐินั้น มี ๒ อย่าง คือ โลกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ, ใน ๒ อย่างนั้น อย่างแรกได้ในเวลาที่ความบริสุทธิ์ ๖ อย่าง เกิดขึ้น, อย่างหลังได้ในเวลาบริสุทธิ์ด้วยญาณทัสสนะ ทสฺวตฺตูกา สมมาทิฏฺฐิ สัมมาทิฐิมิวัตถุ ๑๐ อย่าง

๓. วิมังสา (วิ+มาน วิมังสาเย+ส+อา) วิมังสา, ปัญญา, ปัญญาพิจารณา, การทดลอง

วิเสเสน มานียเตติ วิมังสา, จิตฺตาโกคาติ ปัญญาที่พิจารณาเป็นพิเศษ ชื่อว่า วิมังสา หมายถึงการเอาใจจดจ่อเป็นต้น (อาเทศ มาน เป็น มัง, ทิฆะ อี เป็น อี, ลบสระหน้า) วิมังสนํ วิมังสา การพิจารณา ชื่อว่าวิมังสา (วิ+มฺส วิมังสเน+อา, ทิฆะ อี เป็น อี) ดังพระบาลีว่า

สทฺธาหตฺโถ มหานาโค อุเปกฺขาเสตทนต์วา

สตี คีวา สิริโร ปณฺญา วิมังสา ธมฺมจินตนา

ช่างตัวประเสริฐมีศรัทธาเป็นวง อุเบกขาเป็นงาอันขาวสะอาด สติเป็นคอ ปัญญาที่พิจารณาธรรมเป็นศรัทธะ

๔. วิจาร์ณา (วิ+จร สณฺจเย + ญฺ +อา) ปัญญา, วิจาร์ณญาณ, ปัญญาพิจารณา

วิจาร์เยเต เอตยาติ วิจาร์ณา ปัญญาเครื่องพิจารณา ชื่อว่าวิจาร์ณา (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ญฺ เป็น อน, น เป็น ณ) วิจาร์ณปณฺญาเว เสฎฺฐา ปัญญาพิจารณานั้นแหละประเสริฐสุด เอสา เต วิจาร์ณปณฺญา ปัญญาพิจารณานั้นไม่มีแก่ท่าน

๕. สมปชณฺณ (สํ+ป+ณฺญา อวโพธเน+ญฺ) สติปฏฺฐาน, ปัญญา, สัมปชัญญะ, ปัญญารู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์เป็นต้น

สมปชานาตีติ สมปชานโน ปัญญาที่รู้ทั่วถึง ชื่อว่าสัมปชานะ (อาเทศนิคฺหิตเป็น ม, ญา เป็น ชา, ญฺ เป็น อน, ลบ อ) สมปชานสฺส ภาโว สมปชณฺณ ความเป็นปัญญาทั่วถึง ชื่อว่า สัมปชัญญะ (สมปชาน+ณฺญ, ลบ ณ และสระที่ น, อาเทศ ญฺ เป็น ณ, ซ็อน ญ) ภิกฺขุ อาตาศิ สมปชณฺณํ น ริณฺจติ ภิกฺขุผู้บำเพ็ญเพียร ย่อมไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ สาตฺถกสมปชณฺณํ

^๖ พระมหาสมปอง มุทีโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๑.

สปลายสมปชณณ โคจรสมปชณณ อสมโมหสมปชณณ จตุพิธิ์ สมปชณณ ปัญญามี ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ (๒) ปัญญาผู้ว่าควรและไม่ควร (๓) ปัญญาผู้รู้สถานที่ควรไปและไม่ควรไป (๔) ปัญญาไม่หลงลืม

๖. เนปกุก (นิ+ปจ ปาเก+อ) สติปฏิฐาน, ปัญญา, ปัญญาบ่มกุศลธรรมให้สุก

นิสเสสโต ปาเจติ กุสลธมเมติ นิปโก, ญาณิ บุคคโล บุคคลผู้บ่มกุศลธรรมทั้งหลายให้สุก โดยไม่มีเหลือ ชื่อว่า นิปกะ ได้แก่บุคคลผู้มีปัญญา (อาเทศ จ เป็น ก) นิปกสส ภาโว เนปกุกความเป็นผู้มีปัญญา ชื่อว่าเนปิกกะ (นิปก+ณย, ลบ ณ และสระที่ ก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ กย เป็น ก, ซ้อน ก) เนปุกัก วุจจติ ปณญา ปัญญาท่านเรียกว่าเนปิกกะ^๗

สรุปความว่า กลุ่มคำที่เป็นไวยากรณ์ของวิปัสสนาปัญญา ไม่ว่าจะ เป็นสัมมาทิฐิ (ความเห็นถูก) วิมังสา (ปัญญาขั้นพิจารณา ทดลอง) วิจยณา (พิจารณาญาณ ปัญญาพิจารณา) สัมปชัญญะ (ปัญญาผู้รู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์เป็นต้น) เนปิกกะ (ปัญญาบ่มกุศลธรรมให้สุก) ถือเป็นชื่อหรือนิยามของปัญญาขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา อันเป็นปัญญาเครื่องนำออกจากทุกข์ จากสังสารวัฏฏ์

๔) วิปัสสนาในความหมายของนักปฏิบัติและนักวิชาการ

ก. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้คำนิยามของ คำว่า วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็น การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^๘

ข. แนน มหานิรานนท์ ได้ให้คำนิยามของ “วิปัสสนา” ว่า มีปัญญาชนิดหนึ่งที่ชื่อว่า วิปัสสนา ปัญญาชนิดนี้มีชื่อเรียกมากที่เดียวมีชื่อต่าง ๆ กัน แต่ว่าปัญญาที่ชื่อวิปัสสนา ปัญญาชนิดนี้รู้อะไร? ปัญญาวิปัสสนารู้ว่านามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน รู้อย่างนี้อันใดอันหนึ่งก็แล้วแต่ ปัญญาที่รู้อย่างนี้แหละเรียกว่า วิปัสสนา^๙

ค. วิปัสสนา พจนานุกรม ฉบับเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้ ให้ ความหมายไว้ว่า การรู้เห็นจริงสภาวะธรรมที่เป็นจริง คือปัญญาที่เห็นความเป็นจริงของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้^{๑๐}

๕) วิปัสสนาในคัมภีร์อรรถกถา ยังหมายถึงปัญญาอันเห็นแจ้ง^{๑๑}, การกำหนดรู้^{๑๒}, การใคร่ครวญพิจารณาพิจารณาสังขารธรรม^{๑๓}, โดยความเป็นสภาวะไม่เที่ยง เพราะความเปลี่ยนแปลง แปร

^๗ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๒.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๖.

^๙ อุบาสิกานเนบ มหานิรานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนา วิสุทธิ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒.

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้าที่ ๙๑๑.

^{๑๑} อง.สตตก.อ. (ไทย) ๔/-/-/๓๐๓.

^{๑๒} อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๖๑๘.

^{๑๓} ขุ.ปฏิ.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๑๐.

ผันไปต่าง ๆ นานา ด้วยอำนาจแห่งศีล ที่มีอนิจจลักษณะเป็นตัวบ่งบอก เป็นทุกข์ เพราะความเบียดเบียนจนไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมของตนได้ และ ไม่ใช่ตัวตน เพราะบังคับไม่ได้^{๑๔}, ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้ว พิจารณาเห็นความแตกไป^{๑๕}, ธรรมที่รู้ยิ่งด้วยปัญญาแล้วพึงให้เจริญ^{๑๖}, ความใคร่ครวญพินิจพิจารณาสังขารธรรม^{๑๗}, ปัญญาที่เห็นสังขตธรรมโดยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนหรือ ปัญญาที่หยั่งเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน^{๑๘}, ปัญญาอันเห็นแจ้งในสภาวะความไม่เที่ยงอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงแปรผันไปต่าง ๆ นานาด้วยอำนาจแห่งศีลที่มีอนิจจลักษณะเป็นตัวบ่งบอกเป็นทุกข์ เพราะความเบียดเบียนจนไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมของตนได้ และไม่ใช่ตัวตนเพราะบังคับไม่ได้^{๑๙}

สรุปความว่า คำว่า วิปัสสนา มีความหมายหลายนัย จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า วิปัสสนา เป็นชื่อของปัญญา ปัญญาวิปัสสนารู้ว่า นามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน

ก. คำว่า “วิปัสสนา” เป็นเครื่องกำหนดอาการ คือ ไตรลักษณ์ เรียกว่า อธิปัญญา^{๒๐} เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ เป็นไปเพื่อได้มาซึ่งมรรคปัญญา อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์^{๒๑} ซึ่งการเจริญภาวนานั้นเป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุด และยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นแก่นแท้^{๒๒}

ข. รู้แจ้ง รู้วิเศษหรือเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม ไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน^{๒๓}

ค. ความเห็นแจ้ง เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม^{๒๔}

จ. ปัญญาภิรยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏิภาณ ปัญญา ปัญญาอินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือน

^{๑๔} อ.ส.ต.ก.อ. (ไทย) ๔/-/-/๓๓., อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๕๗๕-๕๗๖.

^{๑๕} ข.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๖๙๒.

^{๑๖} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๖๑๗.

^{๑๗} อ.ท.ก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๒๙๔.

^{๑๘} อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ไทย) ปริเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค, หน้า ๒ มีวิเคราะห์ว่า ขนธาตีสงขตมเม อนิจจาทีวิวิธกาเรน ปสสตีติ วิปัสสนา.

^{๑๙} อ.ส.ต.ก.อ. (ไทย) ๔/-/-/๓๓., อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๕๗๕ - ๕๗๖.

^{๒๐} วิ.ม.หา.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๗๗๘.

^{๒๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๖๙.

^{๒๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒน-มหาเถร), **วิธีสร้างบุญบารมี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

^{๒๓} พระธรรมธีรราชมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **วิปัสสนาญาณโสภณ**, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๓.

ศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ^{๒๕}

ฉ. วิปัสสนา คือ ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงมี ๙ อย่าง คือ

- ๑) อุทฺถัพพยานุปีสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและดับ
- ๒) ภังคานุปีสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความดับ
- ๓) ภาตูปัญฐานญาณ ญาณอันหยั่งเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- ๔) อาทีนวานุปีสสนา ญาณอันตามเห็นโทษ
- ๕) นิพพิทานุปีสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นด้วยความเบื่อหน่าย
- ๖) มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไป
- ๗) สังขารูปกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- ๘) อนุโลมญาณ ญาณในการกำหนดรู้อรียสัจ
- ๙) โคตรภูญาณ ญาณในการกำหนดลำดับอริยมรรค^{๒๖}

ช. พระอรธรรคถายังได้อธิบายคำว่า วิปัสสนา หมายถึงอนุปีสสนา ๗ ประการ^{๒๗} คือ

- ๑) อนิจจานุปีสสนา (พิจารณาความไม่เที่ยง)
- ๒) ทุกขานุปีสสนา (พิจารณาความเป็นทุกข์)
- ๓) อนัตตานุปีสสนา (พิจารณาความไม่มีตัวตน)
- ๔) นิพพิทานุปีสสนา (พิจารณาความเบื่อหน่าย)
- ๕) วิราคานุปีสสนา (พิจารณาความคลายกำหนด)
- ๖) นิโรธานุปีสสนา (พิจารณาความดับกิเลส)
- ๗) ปฏินิสสัคคานุปีสสนา (พิจารณาความสลัดทิ้งกิเลส)

๖) ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

เมื่อรวมคำว่า วิปัสสนา กับคำว่า ภาวนา เข้ากันแล้ว สำเร็จรูปเป็นวิปัสสนาภาวนา เป็นรูปศัพท์ใหม่ได้ความหมายใหม่ที่ใจความและรูปศัพท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิได้แยกกัน ไม่ได้แปลทีละศัพท์ทีละความหมายดังนี้ว่า วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริสุทธิ์หมดจดตามความหมายของพระพุทธศาสนา คือ ความพ้นทุกข์ในวิภูษสงสาร หรือ แปลว่า “การเจริญวิปัสสนา”

ในปรมัตถโชติกะ^{๒๘} คำว่า วิปัสสนาภาวนา มีรูปวิเคราะห์ว่า

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๑๖๒/๓๘๘.

^{๒๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/ ๗๔/๔๑๕.

^{๒๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ , ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๕ , (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พริ้นท์ จำกัด , ๒๕๔๗), หน้า ๑๗-๑๘.

“รูปาภิธรรมมณเฑสุ ปณตติยา จ นิจจสุขอตตสุภสณณาย จ วิเสเสน นามรูปภาเวน วา อนิจจาทีอากาศเรน วา ปสสตีติ วิปัสสนา” แปลความว่า “ธรรมชาติใด ย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยความเป็นนาม รูป ที่พิเศษนอกออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อตถบัญญัติเสียสิ้น และย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยอาการเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ที่พิเศษนอกออกไปจากนิจจสัญญาวิปัสสาส สุขสัญญาวิปัสสาส อตถสัญญาวิปัสสาส สุขสัญญาวิปัสสาสเสีย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศล มหากิริยา”

หรืออีกนัยหนึ่ง “ปณจกขณเธสุ วิวิเณ อนิจจาทีอากาศเรน ปสสตีติ วิปัสสนา แปลความว่า ธรรมชาติใดย่อมเห็นแจ้งในชั้น ๕ โดยประการต่าง ๆ มี อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่มีในมหากุศล มหากิริยา

สรุปความได้ว่า วิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา หรือการพัฒนาปัญญา หรือ การอบรมปัญญา หรือเห็นแจ้งด้วยปัญญา คือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรม เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและมีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย

วิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมเจริญปัญญาถึงความเป็นวิปัสสนา คือ เห็นแจ้ง ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมะตามความเป็นจริงของสภาพธรรมะ เช่น สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมก็เป็นนามธรรม สภาพธรรม ที่เป็นรูปธรรมก็เป็นรูปธรรม สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมเกิดแล้วดับ สภาพธรรมะที่เป็นรูปธรรมเกิดแล้วก็ดับ คือรู้ในความไม่ใช่ตัวตน

๔.๑.๒ อารมณและวิธีเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑) วิปัสสนาภูมิ ๖

คำว่า “อารมณ” มีความหมายโดยรูปศัพท์ว่า อาคนตวา จิตตเจตสิกภา รมนติ เอเตสุตี อารมณณานิ รูป เป็นต้น เป็นที่ยินดีของจิตและเจตสิก จึงชื่อว่า อารัมมณะ (อา+รม รมน+ยุ) แปลงยุ เป็น อน, แปลง น เป็น ณ ซ้อน ม^{๒๙} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา อารมณของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ตามธรรมดาการทำงานใด ๆ ก็ต้องมีสถานที่ทำงาน หรือการจะเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารใด ๆ นั้น ก็ต้องมีพื้นที่เพาะปลูก เช่น การปลูกข้าวเจ้าก็ต้องมีพื้นที่นา ปลูกข้าวโพด ก็ต้องมีพื้นที่ไร่ เป็นต้น ฉะนั้นการเจริญวิปัสสนานี้ก็ต้องอาศัยภูมิพื้นที่เพาะปลูกให้วิปัสสนาเจริญขึ้นนั้น ก็มีภูมิจิตและธรรมอันเป็นที่ตั้งสำหรับเส้นทางเดินของวิปัสสนา และเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ^{๓๐} เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ฉะนั้น วิปัสสนาภูมิ จึงหมายถึง พื้นที่กระทำวิปัสสนา หรืออารมณของวิปัสสนากล่าวคือ การเจริญวิปัสสนานั้น ต้องกำหนดรู้อยู่ที่วิปัสสนาภูมิ

^{๒๙} พระโมคัลลานเถระ รจนา, คัมภีร์อภิธานปทีปิกา, หน้า ๑๕๑.

^{๓๐} วัดหลวงพอสตธรรมกายาราม, คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย, (นครปฐม: บริษัทเพชรเกษม พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓-๒๔.

วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ที่เกิดของวิปัสสนา ๖ อย่าง ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เมื่อย่อวิปัสสนาภูมิ ๖ แล้ว ได้แก่ นามกับรูป ภูมิทั้ง ๖ นี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา^{๓๑}

วิปัสสนาภูมิ ๖ มีดังต่อไปนี้

ก. ชั้น ๕ คือ กองทั้ง ๕

- ๑) รูปชั้น ๕ องค์ธรรมรูป ๒๘
- ๒) เวทนาชั้น ๕ องค์ธรรมเวทนาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑
- ๓) สัญญาชั้น ๕ องค์ธรรมสัญญาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑
- ๔) สังขารชั้น ๕ องค์ธรรม เจตสิก ๕๐ (เว้นเวทนา, สัญญา) ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ตามสมควร
- ๕) วิญญาณชั้น ๕ องค์ธรรม จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

ข. आयตนะ ๑๒^{๓๒} คือสะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มี ๑๒

- ๑) จักขายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
- ๒) โสตายตนะ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
- ๓) ฆานายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
- ๔) ชิวหายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
- ๕) กายายตนะ องค์ธรรม ได้แก่ กายปสาท
- ๖) รูปายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
- ๗) สัททายตนะ องค์ธรรม เสียงต่าง ๆ
- ๘) คันธายตนะ องค์ธรรม กลิ่นต่าง ๆ
- ๙) รสายตนะ องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ
- ๑๐) โผฏฐัพพายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่าง ๆ
- ๑๑) มนายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด
- ๑๒) ฌมมายตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ ชื่อว่า आयตนะ องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

ค. ชาติ ๑๘^{๓๓} คือ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มี ๑๘

- ๑) จักขุชาติ องค์ธรรมได้แก่ จักขุประสาท
- ๒) โสตชาติ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท

^{๓๑} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๘๗.

^{๓๒} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

- ๓) ฆานธาตุ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
- ๔) ชิวหาธาตุ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
- ๕) กายธาตุ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
- ๖) รูปธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ สีต่าง ๆ
- ๗) สัทธาธาตุ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
- ๘) คันธธาตุ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
- ๙) รสธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ รสต่าง ๆ
- ๑๐) โผฏฐัพพธาตุ องค์ธรรม สัมผัสต่าง ๆ
- ๑๑) จักขุวิญญาณธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต ๒
- ๑๒) โสตวิญญานธาตุ องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญานจิต ๒
- ๑๓) ฆานวิญญานธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ ฆานวิญญานจิต ๒
- ๑๔) ชิวหาวิญญานธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ ชิวหาวิญญานจิต ๒
- ๑๕) กายวิญญานธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ กายวิญญานจิต ๒
- ๑๖) มโนธาตุ องค์ธรรมได้แก่ปัญจทวาราวัชชนจิต๑สัมปฏิจฉันจิต๒
- ๑๗) มโนวิญญานธาตุ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)
- ๑๘) ธรรมธาตุ องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

ง. อินทริย์ ๒๒^{๓๔} คือ ความเป็นใหญ่ มี ๒๒

- ๑) จักขุอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
- ๒) โสตอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
- ๓) ฆานอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
- ๔) ชิวหาอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
- ๕) กายอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
- ๖) อิตถินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ อิตถิถาวรूप
- ๗) ปุริสินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ ปุริสถาวรूप
- ๘) ชีวิตินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ ชีวิตรูป และชีวิตินทริย์เจตสิก
- ๙) มนินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด
- ๑๐) สุขินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในสุขสหคตกายวิญญานจิต ๑
- ๑๑) ทุกขินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑
- ๑๒) โสมนัสสินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในโสมนัสสหคตจิต ๖๒
- ๑๓) โทมนัสสินทริย์ องค์ธรรม เวทนาเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒
- ๑๔) อุpekขินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในอุpekขาสหคตจิต ๕๕
- ๑๕) สัทธินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิกที่ในโสภณจิต ๙๑
- ๑๖) วิริยอินทริย์ องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในวิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕

^{๓๔} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๙.

- ๑๗) สตินทรีย์ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในโสภณเจตสิก ๙๑
- ๑๘) สมาธินทรีย์ องค์ธรรมได้แก่ เอกัตตตาเจตสิกที่ในจิต ๗๒(เว้นอวิริยจิต ๑๖
 วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)
- ๑๙) ปัญญินทรีย์ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙
- ๒๐) อนัญญุตัญญัสสามิตินทรีย์ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในโสตาปัตติมรรคจิต ๑
- ๒๑) อัณญินทรีย์ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคจิตเบื้องต้น ๓ และผลจิต
 เบื้องต่ำ ๓
- ๒๒) อัณญาตาวินทรีย์ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตผลจิต ๑

จ. อริยสัจจะ ^{๔๙} คือ ความจริงอันประเสริฐ มี ๔

- ๑) ทุกขสัจจะ องค์ธรรม ได้แก่ โลกียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้น โลภะ), รูป ๒๘
- ๒) สมุทยสัจจะ องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก
- ๓) นิโรธสัจจะ องค์ธรรม ได้แก่ นิพพาน
- ๔) มรรคสัจจะ องค์ธรรม ได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘ ดวง มีปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่
 ในมรรคจิต ๔

ฉ. ปฏิจสงฺฆูปบาท ๑๒ คือ ความประชุมพร้อมด้วยเหตุผล มี ๑๒ ^{๕๐}

- ๑) อวิชชา องค์ธรรม ได้แก่ โมหเจตสิก
- ๒) สังขาร องค์ธรรม ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศล และโลกียกุศล
- ๓) วิญญาณ องค์ธรรม ได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณ คือปฏิสนธิจิต ๑๙ และปวัตติ
 วิญญาณ คือ โลกียวิปากจิต ๓๒
- ๔) นามรูป องค์ธรรม (นาม) ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับ โลกียวิปากจิต ๓๒
 องค์ธรรม (รูป) ได้แก่ ปฏิสนธิกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป, จิตตชรูป
- ๕) สฬายตนะ องค์ธรรม ได้แก่ อัชฌัตติกายตนะ ๖
- ๖) ผัสสะ องค์ธรรม ได้แก่ ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบโลกียวิปากจิต ๓๒
- ๗) เวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนา ๖ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสัมผัสผัสสะ มีจักขุสัมผัสสชา
 เวทนา เป็นต้น
- ๘) ตัณหา องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิกที่ในโลภมูลจิต ๘
- ๙) อุปาทาน องค์ธรรม ได้แก่ ตัณหาและทิวฏฐิที่มีกำลังมาก
- ๑๐) ภาวะ องค์ธรรม (กัมมภาวะ) ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลกียกุศลเจตนา ๑๗
 และองค์ธรรม (อุปัตติภาวะ) ได้แก่ โลกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕, กัมมชรูป ๒๐
- ๑๑) ขาติ องค์ธรรม ได้แก่ปฏิสนธิชาติ (การเกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่)
- ๑๒) ชรา มรณะ และ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

^{๔๙} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๒๑.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

สรุปว่า วิปัสสนาภูมิที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้น มีอยู่ ๖ ภูมิหรือธรรมะ ๖ หมวดด้วยกัน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ แต่เมื่อย่อวิปัสสนาภูมิลงแล้ว คงได้ ๒ อย่างคือ รูปธรรม กับ นามธรรม กล่าวสั้น ๆ ว่า รูปนาม อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนาในที่นี้

๒) การเจริญวิปัสสนา ๔ วิธี

ในยุคนั้นสูตร^{๓๗} การเจริญวิปัสสนา มี ๔ วิธี ได้แก่

วิธีที่ ๑ สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณานาหน้า

วิธีที่ ๒ วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา การเจริญสมถะ โดยมีวิปัสสนานาหน้า เช่น พระมหาปันถก ผู้มีความชำนาญในการเจริญวิปัสสนา^{๓๘}

วิธีที่ ๓ สมถวิปัสสนายุคันทธภาวนา เป็นการเจริญวิปัสสนากับสมถะควบคู่กันไป

วิธีที่ ๔ ธัมมทัตถจิตคหิตมานัส มีความฟุ้งซ่าน หรือ วิปัสสนุกิเลสปรากฏ ให้กำหนดรู้ไปจนดับ เมื่อปราศจากนิรวรณคืออุทธัจจะ จิตย่อมสงบตั้งมั่นด้วยอำนาจของสัมมาสมาธิอันเกิดจากขณิกสมาธิ ซึ่งถือว่าเป็นสมาธิในองค์มรรค

การเจริญสมถะและวิปัสสนาขณะนั้น จิตย่อมตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์เป็นหนึ่งมีสมาธิที่ถือว่าเป็นสัมมาสมาธิอันเกิดจากการเจริญสมถะที่เป็นฐานหรือควบคู่กับวิปัสสนา และเจริญขึ้นถึงมรรคญาณในที่สุด มีปรากฏในการปฏิบัติ ๓ วิธีข้างต้น ถ้าเกิดอุทธัจจธรรม^{๓๙} ให้พยายามกำหนดรู้ที่จิตกำหนดให้เห็นว่าจิตเกิดดับไม่ใช่ว่าตน ปัญญาญาณ จะพัฒนาก้าวหน้าไปถึงมรรคญาณบรรลุดุธรรมได้ หรือเป็นวิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เข้าด้วยธรรมุธัจจ คือ ความฟุ้งซ่าน ธรรมหรือต้นธรรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสพในระหว่างว่าเป็น มรรค ผล และ นิพพาน) กำหนดรู้จนนิรวรณคืออุทธัจจะดับ จิตย่อมสงบตั้งมั่นด้วยอำนาจของสัมมาสมาธิอันเกิดจากขณิกสมาธิ (ที่มีกำลังเทียบเท่าองค์ฌาน) ซึ่งถือว่าเป็นสมาธิในองค์มรรค ซึ่งวิธีที่ ๔ ถือเป็น การเจริญวิปัสสนาล้วน โดยอาศัยสัมมาสมาธิในองค์มรรคเท่านั้น

๓) การเจริญวิปัสสนาตามจริต ๒ วิธี

การเจริญวิปัสสนาภาวนา พระอรธกถาจารย์ยังได้กำหนดความประพฤติของโยคีไว้เพื่อเวไนยสัตว์ที่เป็นต้นทางจริต หรือทิวฐิจริต^{๔๐} มี ๒ วิธี คือ

วิธีที่ ๑ สมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นยาน อธิบายว่า เป็นการปฏิบัติที่อาศัยกำลังสมาธิฌาน มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เป็นบาทฐาน โดยออกจากฌานแล้วการกำหนดรู้องค์ฌานซึ่งเป็นรูปนาม^{๔๑} เพื่อ

^{๓๗} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗-๒๓๘.

^{๓๘} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร:บริษัทธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๙.

^{๓๙} อากาการฟุ้งซ่านที่เกิดจากความสำคัญผิดเอาโอภาสเป็นต้นนั้นว่าเป็นมรรคผลนิพพาน (วิสุทธิ(ไทย) ๓/๑๑๑.)

^{๔๐} ดุรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๐๐/๒๗๗-๒๗๘.

^{๔๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิวงศ์, (นครปฐม: บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๙.

เจริญวิปัสสนา บรรลุผลเหมาะสมสำหรับผู้มีต้นทางจิตปัญญาอ่อน ควรเจริญสติปัฏฐานในฐานกาย มีต้นทางจิตปัญญากลับ ควรเจริญในฐานเวทนา

วิธีที่ ๒ **วิปัสสนายานิก** ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน อธิบายว่า เป็นการปฏิบัติที่อาศัยวิปัสสนาสมาธิ ที่เรียกว่า ขณิกสมาธิ หรือ จิตวิสุทธิ ใช้อารมณ์ปรมาตม์เป็นบาทฐาน ในการเจริญวิปัสสนา กำหนดรู้รูปนามปัจจุบันทันที โดยไม่เข้าฌานมาก่อน แต่สามารถบรรลุผลได้ (มรรคญาณอย่างน้อยปฐมฌาน) เหมาะสำหรับผู้มีทิฏฐิปัญญาอ่อน ควรเจริญสติปัฏฐานในฐานจิต มีทิฏฐิปัญญากลับ ควรเจริญในฐานธรรม

๔) วิธีเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิปัสสนาภูมิ ๖

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้โดยสรุป คือ การกำหนดพิจารณา รูปนาม คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นส่วนที่แสดงถึงรูปชั้น เป็นต้น การกำหนดรูปชั้นและนามชั้น ซึ่งมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนาภูมิ ๖ อันได้แก่ ชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ซึ่งวิปัสสนาภูมิ ๖ เหล่านี้จัดเป็นอารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา^{๔๒}

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง ชั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนามาเพื่อเป็นความเข้าใจไว้ ดังนี้ เบญจชั้น มี ๕ ชั้น คือ

๑) รูปชั้น	กองรูป มีหน้าที่แตกดับ
๒) เวทนาชั้น	กองเวทนา มีหน้าที่เสวยรูปแตกดับ
๓) สัญญาชั้น	กองสัญญา มีหน้าที่จำรูปแตกดับ
๔) สังขารชั้น	กองสังขาร มีหน้าที่ปรุงแต่งรูปแตกดับ
๕) วิญญาณชั้น	กองวิญญาณ มีหน้าที่รู้รูปแตกดับ

ชั้นทั้ง ๕ นี้ ก็ไม่ใช่อื่นไกลที่ไหน ได้แก่ พระปรมาตมธรรม นั่นเอง อุปมาเหมือน ป่าไม้ เมื่ออยู่ในป่า เรียกว่า ต้นไม้ เมื่อนำมาใช้ทำบ้านเรือน เรียกว่า เสาบ้าง พื้นบ้าง คานบ้าง เป็นต้น ฉันทไต่ แม้ชั้น ๕ ก็เอาปรมาตมธรรม ๓ (เวณนิพพาน) มาเป็น ฉันทนั้น ส่วนพระนิพพาน ไม่นับเข้าเป็นชั้น เรียกว่า “ชั้นวิมุตติ” พ้นจากชั้น ๕ (ชั้น ๕ นี้ คือ รูปนาม นั่นเอง)

สเคราะห์พระปรมาตมธรรมลงเป็นชั้น ๕ ดังนี้

๑) รูปชั้น	คือ รูปธรรม (รูป ๘ รูป)
๒) เวทนาชั้น	คือ นามธรรมเจตสิก (เวทนาเจตสิก ๑ ดวง)
๓) สัญญาชั้น	คือ นามธรรมเจตสิก (สัญญาเจตสิก ๑ ดวง)
๔) สังขารชั้น	คือ นามธรรมเจตสิก (เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวง)
๕) วิญญาณชั้น	คือ นามธรรมจิต (จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง)

^{๔๒} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthannabhavana), หน้า ๓๖๕.

รวมนามธรรมเจตสิก ๓ กับ นามธรรมจิต ๑ เป็นนามชั้น ๔ เรียกว่า นามธรรม ส่วนรูปชั้น คงเป็น รูปธรรม^{๔๓}

อุททาหรณ์ว่าด้วยชั้น ๕ ในอิริยาบถนั่ง ดังมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวไว้ว่า “ผู้ปฏิบัติพึงนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า”^{๔๔} เมื่อนั่งก็รู้ชัดว่านั่ง มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้าเป็นเหตุ ผลก็คือ ทำให้ท้องพองขึ้นมา ขณะท้องเริ่มพองพึงกำหนด ว่า “พอง” เมื่อท้องพองจนสุดแล้ว พึงกำหนด ว่า “หนอ” และเมื่อหายใจออกเป็นเหตุ ผลก็คือทำให้ท้องยุบลง ขณะท้องยุบลง ขณะท้องเริ่มยุบ พึงกำหนดว่า “ยุบ” เมื่อท้องยุบจนสุดแล้วพึงกำหนดว่า “หนอ” ให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาตามเห็นที่ผลเท่านั้น ไม่ต้องพิจารณาตามเห็นที่เหตุ

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมอาจารย์ ได้กล่าวสรุปการสังเคราะห์ลงในชั้น ๕ เกี่ยวกับวิปัสสนาภูมิ ๖ ไว้ ดังนี้

- ๑) ในขณะที่ท้องพอง ท้องยุบ จัดเป็นรูปชั้น (รูป)
- ๒) ขณะที่กำหนดท้องพอง ท้องยุบอยู่นั้นเกิดความรู้สึกสบาย ไม่สบายหรือเฉย ๆ มีอยู่ไม่ขาดเลย ไม่อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นจัดเป็นเวทนาชั้น (นาม)
- ๓) ขณะที่กำหนดท้องพอง ท้องยุบอยู่นั้นจำได้ว่า พองสั้น พองยาว พองมาก หรือพองน้อย ยุบสั้น ยุบยาว ยุบมากหรือยุบน้อย จัดเป็นสัญญาชั้น (นาม)
- ๔) ขณะที่กำหนดท้องพอง ท้องยุบอยู่นั้นมีการปรุงแต่งให้เห็นว่า สุข ทุกข์ หรือ เฉย ๆ จัดเป็นสังขารชั้น (นาม)
- ๕) ขณะที่กำหนดท้องพอง ท้องยุบอยู่นั้นเกิดความรู้ขึ้นมา จัดเป็นวิญญาณชั้น (นาม)^{๔๕}

นอกจากนี้ในขณะที่กำหนดท้องพองท้องยุบอยู่นั้น ธรรม คือ อายุตนะ ๑๒, ชาติ ๑๘, อินทรี ๒๒, ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ และอริยสัจ ๔ ก็มี นอกจากวิปัสสนาภูมิ ๖ แล้ว โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ก็มีเช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่พิจารณาอยู่อย่างนี้ชื่อว่าได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างครบบริบูรณ์^{๔๖}

๕) วิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ต้องมีองค์ประกอบสำคัญคือ ให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ^{๔๗} ระลึกไปตามฐานที่ตั้งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับ มีหลักฐานที่ปรากฏใน สาริปุตตสูตรตนิทเทส^{๔๘} พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปในแดนบิดาของตนอันเป็นโคจรเกิด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเขาเที่ยวไปใน

^{๔๓} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, *ปรหมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สุรัสวดี, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๓ - ๒๔๔.

^{๔๔} คู่มือละเอียดยุทธวิธี. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๕.

^{๔๕} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมอาจารย์, *เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthannabhavana)*, หน้า ๓๗๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๐.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕.

^{๔๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๓.

แดนบิดาของตนอันเป็นโคจร มารก็จักไม่ได้ช่องไม่ได้อารมณ์ ภิกษุทั้งหลาย แดนบิดาของตนอันเป็นโคจร คือ สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งถือเป็นหนทางปฏิบัติอันเป็นทางสายเอกสายเดียว ในพระพุทธานุศาสนานี้จะนำพาให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๔๙} สติปัฏฐาน ๔ มีใจความสำคัญ ดังนี้ คือ

๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๕๐} มี ๖หมวด คือ

๑.๑ อานาปานบรรพ - ลมหายใจเข้า – ออก

ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ สู่เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า – ออก

- ๑) เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัด ว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัด ว่าหายใจออกยาว
- ๒) เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัด ว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัด ว่าหายใจออกสั้น
- ๓) ย่อมสำเนียงกว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้า
ย่อมสำเนียงกว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจออก
- ๔) ย่อมสำเนียงกว่า จักระงับกายสังขาร (ลมหายใจ) หายใจเข้า
ย่อมสำเนียงกว่า จักระงับกายสังขาร (ลมหายใจ) หายใจออก
- ๕) ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง
- ๖) ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง
- ๗) มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหาและทิวฏฐิ ไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๑.๒ อิริยาบทบรรพ - อิริยาบท ๔ (ยืน เดิน นั่ง นอน)

- ๑) เมื่อเดินอยู่ ก็รู้ชัดว่า กายเดิน ตั้งกายไว้แล้วอย่างใด ๆ ก็รู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้น ๆ
- ๒) เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า กายยืน ตั้งกายไว้แล้วอย่างใด ๆ ก็รู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้น ๆ
- ๓) เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า กายนั่ง ตั้งกายไว้แล้วอย่างใด ๆ ก็รู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้น ๆ
- ๔) เมื่อนอน ก็รู้ชัดว่า กายนอน ตั้งกายไว้แล้วอย่างใด ๆ ก็รู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้น ๆ
- ๕) ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ภายนอกบ้าง

^{๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓/๓๐๑.

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๒/๓๗๔.

- ๖) ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง
- ๗) มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่
 อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหา และทัญญูไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๑.๓ สัมปชัญญะบรรพ^{๕๑} - อิริยาบถย่อยต่าง ๆ

- ๑) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการก้าวไปข้างหน้า - ถอยกลับมาข้างหลัง
 ๒) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการแลไปข้างหน้า และเหลียวไปข้างซ้าย - ข้างขวา
 ๓) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการคู้เอววะเข้า เขยียดอววะออก (แขน - ขา)
 ๔) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร (นุ่งห่มเสื้อผ้า ถือภาชนะ)
 ๕) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการกิน ต้ม เคี้ยว และลิ้มรส
 ๖) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะ
 ๗) เป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง
 ๘) ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ภายนอกบ้าง
- ๙) ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง
 ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง
- ๑๐) มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่
 อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหา และทัญญูไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย^{๕๒}

๑.๔ ปฏิกุลมณสิการบรรพ - อาการ ๓๒ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น)

ย่อมพิจารณากายนี้แล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) น้ำดี น้ำ เสดด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหลือง มันทัน น้ำตา มันทลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร (ปัสสาวะ)

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ภายนอกบ้าง

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง
 มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่
 อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหา และทัญญูไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย^{๕๓}

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๔/๓๗๕.

^{๕๒} ที.ม.ห. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๑๐๔.

๑.๕ ธาตุมนสิการบรรพ - ธาตุ ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

ย่อมพิจารณากายอันตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกตินี้แล โดยความเป็นธาตุ ว่ามีอยู่ในกายนี้ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ภายนอกบ้าง

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง

มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหา และทวิภูมิจำลองอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๑.๖ นวสีวิธิกาบรรพ - ชากศพ ๙ ชนิด

พิจารณาชากศพ ๙ ชนิด แล้วน้อมเข้ามาสู่กายนี้แล (กายตนเอง) ว่าถึงร่างกายอันนี้เล่าก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้

ชากศพ ๙ ชนิด คือ

๑) ชากศพ ที่ตายแล้ววันหนึ่ง หรือสองวัน สามวัน อันพองขึ้น มีสีเขียวน่าเกลียด สรีระมีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด

๒) ชากศพ อันฝูงกา หรือฝูงแร้ง ฝูงนกตะกรุม หรือหมู่สุนัข หมูสัตว์ตัวเล็ก ๆ ต่าง ๆ กัดกินอยู่

๓) ชากศพ เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อ และเลือด อันเส้นเอ็นรัดตั้งอยู่

๔) ชากศพ เป็นร่างกระดูก เปื้อนด้วยเลือด แต่ไม่มีเนื้อแล้ว ยังมีเส้นเอ็นรัดตั้งอยู่

๕) ชากศพ เป็นร่างกระดูก ไม่มีเนื้อ และเลือดแล้ว ยังมีเส้นเอ็นรัดตั้งอยู่

๖) ชากศพ เป็นท่อนกระดูก ไม่มีเส้นเอ็นรัดตั้งแล้ว กระจัดกระจายไปคนละทิศคนละทาง

๗) ชากศพ เป็นท่อนกระดูก มีสีขาว เปรียบด้วยสังข์

๘) ชากศพ เป็นท่อนกระดูก กองเรียวยาว เกินหนึ่งปีไปแล้ว

๙) ชากศพ เป็นท่อนกระดูก ผุละเอียดแล้ว

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ภายนอกบ้าง

ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง

มีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า กายมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่อาศัยระลึก เป็นผู้อันค้นหา และทวิภูมิจำลองอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่าด้วย การตั้งสติพิจารณาเห็นกายในกายทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรามีสติอยู่กับกาย (ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพ) โดยวิธีปฏิบัติตามหลักปฏิบัติทั้ง ๖ บรรพ ในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เช่นการปฏิบัติในหมวด อริยาบทที่กล่าวว่า เมื่อนั่งอยู่ ย่อมรู้ซัดว่า “นั่งอยู่” เป็นต้น รวมถึงในหมวดสัมปชัญญะ ที่กล่าวว่ามีสัมปชัญญะในการก้าวไป

และถอยกลับ เป็นต้น^{๕๔} คือ ในอิริยาบถย่อยต่าง ๆ โดยตั้งกายอยู่ในอาการอย่างไร ๆ ก็ให้รู้ในอาการนั้น ๆ หรือท่าทางนั้น ๆ เมื่อเดินพึงกำหนดให้รู้ว่าเดิน เมื่อยืนพึงกำหนดให้รู้ว่ายืน เมื่อนั่งพึงกำหนดให้รู้ว่านั่ง เมื่อนอนพึงกำหนดให้รู้ว่านอน ตลอดจนกระทั่ง กิริยาอาการความเคลื่อนไหวก็พึงกำหนดให้รู้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะลุก จะนั่ง จะเดิน จะนอน ต้องกำหนดอาการต่าง ๆ ให้ได้รายละเอียดมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ด้วย เช่น โยกตัว เอี้ยวตัว ยึดตัว งอตัว ยกขาเหยียดขา เป็นต้น อาการเหล่านี้ต้องกำหนดให้หมดตามกรณีของอาการนั้น ๆ นอกจากนี้ยังมีการ ล้างหน้า อาบน้ำ ชำระกาย ซึ่งจะต้องพยายามกำหนดให้ครบถ้วนเท่าที่จะกำหนดได้ เช่น เอื้อมมือ หยิบขัน ตักน้ำ ลูบหน้า รดน้ำ ภูตัว เป็นต้น เมื่อเสร็จกิจแล้ว ก็เปลี่ยนผ้า เช็ดตัว เช็ดหน้า เป็นต้น อาการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ต้องให้อยู่ในการกำหนดทั้งสิ้น เมื่อการกำหนดนี้ได้แจ่มชัดขึ้นแล้ว ก็จะมีสติว่า รูปกับนามแม้จะเนื่องกันอยู่ แต่ก็เป็นคนละส่วน ไม่ใช่ส่วนเดียวกัน^{๕๕} ไม่ว่าจะกำหนดการเคลื่อนไหวใด ๆ ก็ย่อมจะแจ่มชัดขึ้นในความเป็นไปของรูป ของนาม ซึ่งเดิมเข้าใจว่าเป็น บุคคล สัตว์ เรา เขา นั้น ย่อมสลายไปสิ้น จะรู้จริงเห็นแจ้งว่า มีเพียงแต่รูปกับนามเท่านั้น การรู้นี้เรียกว่าญาณ ญาณอย่างนี้นับว่าเป็นปฐมญาณของวิปัสสนาญาณ เมื่อปฏิบัติต่อไป ๆ การรู้รูปธรรม นามธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ก็จะกระจ่างขึ้นมาในปัญญาญาณ จนสว่าง กระจ่าง トラบจนได้รู้แจ้งเห็นจริงใน มรรคผลนิพพาน^{๕๖}

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๕๗}

หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่าด้วย การตั้งสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่^{๕๘}

๑) เมื่อเสวยสุขเวทนา	ก็รู้ชัดว่า บัดนี้ เสวยสุขเวทนา (สบายกาย)
๒) เมื่อเสวยทุกขเวทนา	ก็รู้ชัดว่า บัดนี้ เสวยทุกขเวทนา (ไม่สบายกาย)
๓) เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา	ก็รู้ชัดว่า บัดนี้ เสวยอุเบกขาเวทนา (เฉย ๆ)
๔) เมื่อเสวยสุขเวทนา มีอามิส (เจือกามคุณ)	ก็รู้ชัดว่า เสวยสุขเวทนา มีอามิส
๕) เมื่อเสวยสุขเวทนา ไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่า เสวยสุขเวทนา ไม่มีอามิส
๖) เมื่อเสวยทุกขเวทนา มีอามิส	ก็รู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนา มีอามิส
๗) เมื่อเสวยทุกขเวทนา ไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนา ไม่มีอามิส
๘) เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่า เสวยอุเบกขาเวทนา ไม่มีอามิส
๙) เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา มีอามิส	ก็รู้ชัดว่า เสวยอุเบกขาเวทนา มีอามิส

ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เป็นภายในบ้าง เป็นภายนอกบ้าง ทั้งภายในภายนอก บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในเวทนาบ้าง ความเสื่อมไปเวทนาบ้าง ทั้งความ

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๕/๓๗๕-๓๗๖.

^{๕๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), *กลยุทธ์รักษาจิต*, (สมุทปราการ: โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑.

^{๕๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), *ที่พึ่งอันเกษม*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๘/๓๘๐.

^{๕๘} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), *หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓.

เกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในเวทนาบ้าง ย่อมมีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า เวทนามีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก ย่อมเป็นผู้อันตณหา และทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๕๙}

๑) จิตมีราคะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตมีราคะ (รักใคร่ในกามคุณ)
๒) จิตไม่มีราคะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตไม่มีราคะ
๓) จิตมีโทสะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตมีโทสะ (ความโกรธ)
๔) จิตไม่มีโทสะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตไม่มีโทสะ
๕) จิตมีโมหะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตมีโมหะ (ความหลง)
๖) จิตไม่มีโมหะ	ก็รู้ชัดว่า	จิตไม่มีโมหะ
๗) จิตหดหู่	ก็รู้ชัดว่า	จิตหดหู่
๘) จิตฟุ้งซ่าน	ก็รู้ชัดว่า	จิตฟุ้งซ่าน
๙) จิตเป็นมหรรคต	ก็รู้ชัดว่า	จิตเป็นมหรรคต (ฉานจิต)
๑๐) จิตไม่เป็นมหรรคต	ก็รู้ชัดว่า	จิตไม่เป็นมหรรคต
๑๑) จิตเป็นสอตุตตระ	ก็รู้ชัดว่า	จิตเป็นสอตุตตระ (มีจิตอื่นยิ่งกว่า)
๑๒) ตเป็นอนุตตระ	รู้ชัดว่า	จิตเป็นอนุตตระ (จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า)
๑๓) จิตตั้งมั่น	ก็รู้ชัดว่า	จิตตั้งมั่น
๑๔) จิตไม่ตั้งมั่น	ก็รู้ชัดว่า	จิตไม่ตั้งมั่น
๑๕) จิตวิมุตติ	ก็รู้ชัดว่า	จิตวิมุตติ (หลุดพ้น)
๑๖) จิตยังไม่วิมุตติ	ก็รู้ชัดว่า	จิตยังไม่วิมุตติ ^{๖๐}

ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นภายในบ้าง เป็นภายนอกบ้าง ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในจิตบ้าง ความเสื่อมไปจิตบ้าง ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในจิตบ้าง ย่อมมีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า จิตมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก ย่อมเป็นผู้อันตณหา และทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกด้วย

๔. ัมมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๖๐} มี ๕ หมวด คือ

๔.๑ นิเวธนบรรพ นิเวธน์ ๕ (เครื่องกั้นความดี)

๑) กามฉันทนิเวธน์	ความพอใจในกามารมณ์
๒) พยาปาทนิเวธน์	ความอาฆาตแค้นเคือง
๓) อุทัจจกุกกัจจนิเวธน์	ความฟุ้งซ่าน และรำคาญใจ
๔) ถีนมิททนิเวธน์	ความหดหู่ ท้อถอยในอารมณ

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๔/๓๘๑.

^{๖๐} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสัย), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔,

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๖/๓๘๒.

๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ ความสงสัย ลังเลใจ

วิธีพิจารณา

เมื่อกามฉันท มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทมีอยู่ ณ ภายในจิต เมื่อกามฉันท ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทไม่มี ณ ภายในจิต ความที่กามฉันทอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละกามฉันทที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่กามฉันทอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย^{๖๒} เมื่อพยาบาท มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทมีอยู่ ณ ภายในจิต เมื่อพยาบาท ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทไม่มี ณ ภายในจิต ความที่พยาบาทอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละพยาบาทเกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่พยาบาทอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย เมื่ออุทัจจกุกกุจจ มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุทัจจกุกกุจจมีอยู่ ณ ภายในจิต เมื่ออุทัจจกุกกุจจ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุทัจจกุกกุจจไม่มี ณ ภายในจิต ความที่อุทัจจกุกกุจจอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละอุทัจจกุกกุจจเกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่อุทัจจกุกกุจจอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย เมื่อวิจิกิจฉา มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิจฉามีอยู่ ณ ภายในจิต เมื่อวิจิกิจฉา ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิจฉาไม่มี ณ ภายในจิต ที่วิจิกิจฉาอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่วิจิกิจฉาอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย

๔.๒ ชั้นธรรพ ชั้น ๕^{๖๓} (ธรรมเป็นกลุ่มเป็นกอง)

- ๑) รูปชั้น ๑ ธรรมชาติที่มีลักษณะ เสื่อมสิ้นสลายไป
- ๒) เวทนาชั้น ๑ ธรรมชาติที่มีลักษณะ เสวยอารมณ์
- ๓) สัญญาชั้น ๑ ธรรมชาติที่มีลักษณะ จำอารมณ์
- ๔) สังขารชั้น ๑ ธรรมชาติที่มีลักษณะ ประุ้งแต่งจิต
- ๕) วิญญาณชั้น ๑ ธรรมชาติที่มีลักษณะ รู้อารมณ์

ในที่นี้ทรงมุ่งเฉพาะอุปาทานชั้น (ชั้นอันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน)

วิธีพิจารณา

อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดขึ้นของรูป อย่างนี้ความดับไปของรูป อย่างนี้เวทนา อย่างนี้ความเกิดขึ้นของเวทนา อย่างนี้ความดับไปของเวทนา อย่างนี้สัญญา อย่างนี้ความเกิดขึ้นของสัญญา อย่างนี้ความดับไปของสัญญา อย่างนี้สังขาร อย่างนี้ความเกิดขึ้นของสังขาร อย่างนี้ความดับไปของสังขาร อย่างนี้วิญญาณ อย่างนี้ความเกิดขึ้นของวิญญาณ อย่างนี้ความดับไปของวิญญาณ^{๖๔}

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๗.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^{๖๔} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔, หน้า

๔.๓ อายุตนบบรรพ อายุตนะ ๑๒^{๖๕} (ธรรมเชื่อมต่อกันที่บ่อเกิด)

ภายใน (อหิมิติกายตนะ) ๖	ภายนอก (พาหิรกายตนะ) ๖
๑) จักขายตนะ – ประสาทตา	๑) รูปายตนะ – สีต่าง ๆ
๒) โสตายตนะ – ประสาทหู	๒) สัททายตนะ – เสียงต่าง ๆ
๓) ฆานายตนะ – ประสาทจมูก	๓) คันธายตนะ – กลิ่นต่าง ๆ
๔) ชิวหายตนะ – ประสาทลิ้น	๔) รสทายตนะ – รสต่าง ๆ
๕) กายายตนะ – ประสาทกาย	๕) โผฏฐัพพทายตนะ – โผฏฐัพพะต่าง ๆ
๖) มนายตนะ – ใจ (จิต ๘๙/๑๒๑)	๖) อัมมทายตนะ – สิ่งกระทบใจต่าง ๆ

คือ เจตสิก ๕๒, สุขุมรูป ๑๖, นิพพาน^{๖๖}

วิธีพิจารณา

ย่อมรู้จักตาด้วย ย่อมรู้จักรูปด้วย อนึ่ง สังโยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยตา และรูป ทั้งสองนั้นอันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ย่อมรู้จักหูด้วย ย่อมรู้จักเสียงด้วย อนึ่ง สังโยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยหู และเสียง ทั้งสองนั้นอันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ย่อมรู้จักจมูกด้วย ย่อมรู้จักกลิ่นด้วย อนึ่ง สังโยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยจมูก และกลิ่น ทั้งสองนั้นอันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ย่อมรู้จักลิ้นด้วย ย่อมรู้จักรสด้วย อนึ่ง สังโยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยลิ้น และรส ทั้งสองนั้นอันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ย่อมรู้จักกายด้วย ย่อมรู้จักโผฏฐัพพะด้วย อนึ่ง สังโยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยกาย และโผฏฐัพพะ ทั้งสองนั้นอันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่ละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย

อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็น

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙,๓๓๗๒.

^{๖๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔,

ภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็นภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมมีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก ย่อมเป็นผู้อันค้นหา และทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๔.๔ โภชณงคบรรพ^{๖๗} โภชณงค ๗ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้)

- ๑) สติสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ สติ (ระลึกได้)
- ๒) ฌัมมวิจยสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ ปัญญา (วิจัยธรรม)
- ๓) วิริยสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ วิริยะ (ความเพียร)
- ๔) ปีติสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ ปีติ (ความอิ่มเอิบใจ)
- ๕) ปัสสัทธิสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ ปัสสัทธิ (ความสงบกาย สงบใจ)
- ๖) สมาธิสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ สมาธิ (ความตั้งมั่นในอารมณ์เดียว)
- ๗) อุเบกขาสัมโพชณงค - องค์แห่งความตรัสรู้ คือ อุเบกขา (ความให้สม่าเสมอเป็นกลาง)

วิธีพิจารณา

เมื่อสติสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต หรือเมื่อสติสัมโพชณงคไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชณงค ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่สติสัมโพชณงคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของสติสัมโพชณงคที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย เมื่อ ฌัมมวิจยสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ฌัมมวิจยสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต หรือเมื่อ ฌัมมวิจยสัมโพชณงคไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ฌัมมวิจยสัมโพชณงค ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่ ฌัมมวิจยสัมโพชณงคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของ ฌัมมวิจยสัมโพชณงคที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย เมื่อ วิริยสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต หรือเมื่อ วิริยสัมโพชณงคไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชณงค ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่ วิริยสัมโพชณงคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของ วิริยสัมโพชณงคที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย เมื่อ ปัสสัทธิสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชณงคมี ณ ภายในจิต หรือเมื่อ ปัสสัทธิสัมโพชณงคไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชณงค ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่ ปัสสัทธิสัมโพชณงคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของ ปัสสัทธิสัมโพชณงคที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย เมื่อ สมาธิสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชณงค มี ณ ภายในจิต หรือเมื่อ สมาธิสัมโพชณงคไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชณงค ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่ สมาธิสัมโพชณงคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง

^{๖๗} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔,

ความเจริญบริบูรณ์ของสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์มี ณ ภายในจิต หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต อนึ่ง ความที่อุเบกขาสัมโพชฌงค์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเป็นธรรมในธรรม เป็นภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมมีสติตั้งมั่น พิจารณาเห็นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก ย่อมเป็นผู้อันค้นหา และทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

๔.๕ สัจจบรพ อริยสัจจะ ๔ (ความจริงอันประเสริฐ หรือความแห่งพระอริยเจ้า)^{๖๘}

- ๑) ทุกขสัจจะ ความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์
- ๒) สมุทยสัจจะ ความจริงอันประเสริฐ คือ เหตุให้เกิดทุกข์
- ๓) นิโรธสัจจะ ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับทุกข์
- ๔) มัคคสัจจะ ความจริงอันประเสริฐ คือ ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์

วิธีพิจารณา

- ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์
- ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์
- ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ธรรมเป็นที่ดับทุกข์
- ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมที่ดับทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรามีสติอยู่กับธรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางกาย และใจ ที่เป็นไป ด้วยการพิจารณากำหนดสติเกี่ยวกับธรรม มี ๕ หมวด คือ นิเวศน์ ๕, ชั้น ๕, อายุตนะ ๑๒, โพชฌงค์ ๗, และอริยสัจ ๔ ในส่วนของหมวดอายุตนะ ๑๒ เป็นต้น มีกล่าวไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ อยู่”^{๖๙} อายุตนะภายในมีตา เป็นต้น ตาที่สามารถจะมองเห็นอะไร ๆ ในโลกได้โดยไม่มีขอบเขตนั้น ต้องสำรวจให้มาก อย่าไปมองตามความเคยชิน จงพยายามมีสติอยู่แต่ในอารมณ์ที่กำหนดอยู่เป็นส่วนใหญ่ มีการสำรวจอยู่ในการกำหนดรู้ บุคคลที่มองโดยขาดการกำหนด จะเป็นการมองที่ให้โทษมากกว่าคุณ เช่นเมื่อตาเห็นรูป ก็ให้กำหนดว่า “เห็นหนอ” เป็นต้น พึงทำตนเหมือนคนตาบอด ให้คนที่ไม่รู้ไม่เข้าใจ คิดว่า เราตาบอด นอกจากการสำรวจทางตาแล้ว พึงได้สำรวจการ ได้ยิน “ทางหู” ด้วย ผู้ปฏิบัติจงสำรวจการได้ยินให้จงหนัก เมื่อได้ยินเสียงที่พูดกัน ก็จงกำหนดว่า “ได้ยินหนอ” พึงทำตนเหมือนคนหูหนวกที่ไม่รู้ว่า เขาพูดอะไรกันในขณะที่ปฏิบัติธรรมอยู่ การกำหนดแบบนี้จึงเรียกว่า “ธัมมานุปัสส

^{๖๘} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔, หน้า ๒๘.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๙/๓๘๔.

นาสติปฏิฐาน” เมื่อปฏิบัติต่อไป ๆ การรู้รูปธรรมนามธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ก็จะกระจ่างขึ้นมาในปัญญาญาณ จนสว่าง กระจ่าง แจ่มแจ้งตราบจนได้รู้แจ้งเห็นจริงในมรรคผลนิพพาน และเมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติอยู่อย่างนี้ ก็กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๗๐}

สรุปว่า อารมณ์ของวิปัสสนาหรือวิปัสสนาภูมิที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ มี ๖ ภูมิด้วยกัน แต่เมื่อย่อภูมิลงแล้วคงได้ ๒ อย่าง คือ รูปธรรม กับ นามธรรม กล่าวสั้น ๆ ว่า รูปกับนาม เมื่อพิจารณาโดยองค์ธรรมแห่งสติปฏิฐาน และวิปัสสนาภูมิ ๖ แล้วจะเห็นได้ว่าเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน คือ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา เมื่อสรุปลงก็ได้รูปนามเหมือนกัน อนึ่ง ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้นจะต้องมีเฉพาะรูปนามเป็นอารมณ์เท่านั้น หรือ เป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เรียกว่า ทางเดินของวิปัสสนาคือรูปนามเท่านั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เมื่อปฏิบัติจนเกิดปัญญาแล้ว จะพิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่ารูปนามนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นปัญญาที่เข้าไปประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริง เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เมื่อวิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นแล้วจะไปทำลายกิเลสลงได้ ทำให้ความทุกข์เบาบาง ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาปฏิบัติต่อไปจะเกิดปัญญาญาณ ไปจนปัญหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ก็จะทำให้กิเลสและความทุกข์หมดสิ้นไปในที่สุด

๔.๑.๓ อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญดับทุกข์ทางกายและโทมนัสทางใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่เวียนว่ายตายเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์และโทมนัสอีก ท่านเป็นผู้บรรลุมรรคญาณ ^{๗๑} พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวง สมดังพระพุทธพจน์ในมหาสติปฏิฐานสูตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปฏิฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๗ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันต์ผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ผู้ใด ผู้หนึ่งพึงเจริญสติปฏิฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันต์ผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามีผู้ใดผู้หนึ่งเจริญสติปฏิฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๑ เดือน กึ่งเดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันต์ผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามีกึ่งเดือนยกไว้ ผู้ใดเจริญสติปฏิฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ ๗ วัน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันต์ผลในปัจจุบัน หรือ เมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี^{๗๒} ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเอก เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของเหล่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นไปพร้อมเพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกเศร้า และความรำไรรำพันร้องไห้ เป็นไปพร้อมเพื่อบรรลุ

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๒-๓๓๔/๓๐๑-๓๐๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๑๐๑-

^{๗๑} มรรคญาณ ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และ อรหันต์มรรค.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๕/๓๓๘ - ๓๔๐.

ทุกข์ ด้บความโหมนัส เป็นไปพร้อม เพื่อบรรลุมรรค เป็นไปพร้อมเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้งทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้”^{๗๓}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๖.๙) รจนาเกี่ยวกับอานิสงส์การเจริญ วิปัสสนาภาวนา ว่า อานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนาจะมีเกิดขึ้นตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึง ขั้นสูงสุดไว้ ดังนี้^{๗๔}

๑) ผู้ปฏิบัติพอนึกในใจ หรือ ตั้งใจว่าจะปฏิบัติธรรมเท่านั้นก็เป็นมหากุศล ถ้าตายด้วยจิตดวงนี้ต้องไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือ เทวดาอย่างแน่นอน ที่จะไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้น เป็นอันไม่มีแน่นอน

๒) ในขณะที่ตัดสินใจลงมือปฏิบัติ สมาทานกรรมฐานอยู่นั้น กายก็ได้กราบไหว้ พระรัตนตรัยปากก็ได้สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ใจก็ได้นึกน้อมไปตาม เป็นอันว่าในขณะที่กำลังสมาทานกรรมฐานตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานอยู่นั้น กายกรรม ๓ วิจิกรรม ๔ มโนกรรม ๓ บริสุทธิ์ดี จัดเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้เป็นบุญไม่ใช่บาป ผลแห่งบุญจะพาไปสู่สุคติ ผลบุญจะพาไปชั่วเป็นอันไม่มี และผลแห่งบาปจะพาไปสู่สุคติก็ไม่มีเช่นเดียวกัน

ดังมีหลักฐานรับรองอานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ในคัมภีร์มโนรถบรูณี^{๗๕} ว่า “อกุศลจะพาไปเกิดในสวรรค์เป็นอันไม่มีแน่นอน และกุศลจะพาไปเกิดในอบายเป็นอันไม่มีแน่นอน เช่นเดียวกัน” และคัมภีร์ธรรมบท ขุททกนิกาย ภาค ๑ ยังได้รับรองอานิสงส์ของ การเจริญวิปัสสนาภาวนา ว่า “อธรรม คือ บาปย่อมนำไปสู่สุคติ”^{๗๖} “ธรรม คือ บุญย่อมนำไปสู่สุคติ”^{๗๗}

๓) ในขณะที่เดินจงกรมและนั่งภาวนาอยู่นั้นได้ชื่อว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอยู่ระหว่างการบำเพ็ญเพียรในอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่า ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) . . . สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๗๘} เมื่อย่อมรรค ๘ ลงมาให้สั้น ๆ มีเพียง ๓ เท่านั้น คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ผู้ที่บำเพ็ญ ศีล สมาธิ และปัญญา ชื่อว่าได้บำเพ็ญบุญ คือ มหากุศล มหากุศลจะเกิดมีได้ก็เพราะการเจริญสติปัฏฐาน ฉะนั้น มหากุศลจึงชื่อว่า เป็นอานิสงส์ของมหาสติปัฏฐาน

๔) ผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้ชื่อว่า ได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติบูชาอย่างสูงสุด

๕) ชื่อว่าเป็นผู้มีความรักภักดีต่อพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง

๖) ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔ - ๔๐๕/๓๓๘ - ๓๔๐.

^{๗๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.๖.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๑๐๗๐ - ๑๐๗๒.

^{๗๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๙/๑๐.

^{๗๖} ดุราลละเหียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๔/๓๘๙.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๙.

^{๗๘} ดุราลละเหียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕.

๗) ทำให้คนมีศีลธรรมดี เพราะถ้าผู้ใดปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ได้ผลดีแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้มั่นคงอยู่ในศีล ๕ เป็นนิตย

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โพธิราชกุมารสูตร^{๗๙} กล่าวถึงองค์ของภิกษุผู้มีความเพียรไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศรัทธา (เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า) เป็นผู้มึสุขภาพ มีโรคอาพาธน้อย เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามความเป็นจริงในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ เป็นผู้ปรารภความเพียร (เพื่อละอกุศลธรรม ยังกุศลให้ถึงพร้อม) และเป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ เห็นความเกิดดับ สามารถชำระกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)^{๘๐} กล่าวถึงองค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรม เรียกว่า ปธานียังคะ ไว้ในหนังสือวิปัสสนานัยว่า องค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรมนั้น มี ๕ ประการ คือ

- ๑) มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ วิปัสสนาจารย์ และแนวทางในการปฏิบัติ
- ๒) มีสุขภาพดี มีไฟธาตุย่อยอาหารได้ง่าย
- ๓) ไม่ปกปิดโทษของตนแก่ครูอาจารย์และเพื่อนพรหมจรรย์
- ๔) มีความเพียรที่มีองค์ ๔ คือ การยอมให้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และการยอมให้เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไป
- ๕) เกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม

ประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนายังสามารถสรุปได้อีก ๑๐ อย่าง คือ

- ๑) สามารถกำจัดกิเลสต่างๆ อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ความเดือดร้อนต่างๆ ลงได้
- ๒) มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
- ๓) คลายความยึดมั่น ในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่วุ่นวายเดือดร้อน ไปตามกระแสของโลก
- ๔) มีจิตใจมั่นคง รูเท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่ฟูขึ้นหรือยุบลง ด้วยอำนาจโลกธรรม

โลกธรรม

- ๕) มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
- ๖) จิตใจมีคุณธรรมหรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
- ๗) สามารถเขานิโรธสมาบัติ อันเป็นความสุขขั้นสูงในปัจจุบันภพได้
- ๘) สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นบุญเขตของโลก
- ๙) ยอมได้มีรสแห่งอริยผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้
- ๑๐) การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือบรรลุอรหัตผลในปัจจุบัน แต่ถายังมีเชื้อเหลือ ก็จะได้บรรลุความเป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก) ภายใน ๗ ๒ หรือลดลงมาโดยลำดับถึงภายใน ๗ วัน^{๘๑}

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗ - ๔๑๘.

^{๘๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๓๑๕ - ๓๑๖.

^{๘๑} รัฐวณโณ ภิกษุ, วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒., ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘-๓๔๐.

สรุปว่า ผู้ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้องแล้ว ย่อมจะได้รับ อานิสงส์มากมายเหลือล้นพันที่จะนับประมาณมิได้ หากผู้ปฏิบัตินั้นมีความเพียรพอ ผู้วิจัยขอกล่าวสรุปโดยย่อ ๆ ว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาย่อมเกิดประโยชน์ทำให้มีความสุขและร่มเย็นทางกายและทางใจเป็นบาทฐาน อีกทั้งยังทำให้ผู้ที่อยู่รอบข้างมีความสุขไปด้วย สำหรับอานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำให้มีกาย วาจา และใจที่บริสุทธิ์ ระวังความโศกเศร้า คร่ำครวญ พ้นจากความทุกข์ จนเข้าถึงพระนิพพานได้ อันเนื่องมาจากการตามดูตามรู้ด้วย สติทันปัจจุบัน เห็นรูปเห็นนาม เห็นไตรลักษณ์ผู้ปฏิบัติจนได้ประสบมรรค ผล และนิพพาน ดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน จุฬปถกสูตร กล่าวว่า “ภิกษุมิกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตามก็ดำรงสตินี้ไว้มั่น เธอพึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้วพึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น”^{๘๒}

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับวิปัสสนาภาวนา

ดังที่ได้ยกมาแสดงในบทที่ ๓ การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มีความจำเป็นที่จะต้อง มีหลักธรรมแปดเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติ เพื่อให้ประสบความสำเร็จและบรรลุ มรรคญาณดังที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ ในการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศรัทธาแยก ได้ ๒ แบบ คือ ปกติศรัทธา ความเชื่อในเรื่องของ ทาน สีล ภาวนา อย่างสามัญของชนทั้งหลาย โดย ปกติซึ่งศรัทธาชนิดนี้ยังไม่แรงกล้า เพราะอกุศลธรรมสามารถทำให้ศรัทธาเสื่อมไปได้โดยง่าย^{๘๓} ภาวนาสัทธา ความเชื่อในเรื่องของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งศรัทธาชนิดนี้แรงกล้าและแนบแน่น ในจิตใจมาก ซึ่งวิปัสสนาภาวนาสัทธาเมื่อเกิดขึ้น อกุศลไม่อาจจะทำให้ศรัทธานั้นเสื่อมไปได้ ภาวนาสัทธานี้แหละ ที่ได้ชื่อว่าสัทธินทรีย์^{๘๔} ภาวนาสัทธานี้เป็นการเชื่อมโยงที่ก้าวข้ามจากศรัทธาอันเป็น จุดเชื่อมต่อจากองค์ประกอบภายนอกหรือปัจจัยทางสังคม เข้าสู่องค์ประกอบภายในหรือปัจจัย ภายในตัวบุคคล คือโยนิโสมนสิการ โดยปลูกโยนิโสมนสิการให้มีขึ้น และมารับช่วงทำงานต่อไป ซึ่ง โยนิโสมนสิการนี้จะสามารถนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ บรรลุจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา หรือ การศึกษาที่แท้ได้ดังปรากฏในจังกีสสูตร^{๘๕} ว่า

“...สร้างศรัทธาในภิกษุ นั้นอย่างมั่นคง จึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่ง ไกล เมื่อนั่งไกล ย่อมเจียโสตกลง เขาเจียโสตกลงแล้วพึงธรรมอยู่ ย่อมทรงจำธรรม พิจารณา เนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การฟัง พินิจ เมื่อธรรมควรแก่การฟังพินิจมีอยู่ ฉันทะย่อมเกิด เกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้น อุตสาหะแล้วย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เธอตั้งความเพียรแล้ว ย่อม

^{๘๒} ชู.อ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๒๗๘.

^{๘๓} ห้องสมุดธรรมะ, โพธิปักขิยสังคหะกองที่ ๔ อินทรี ๕, หน้า ๖๒, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.reocities.com/SouthBeach/terrace/4587/7page61-70.htm>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

ทำปรมัตถสังจะทำให้แจ้งด้วยกาย และเห็นชัดปรมัตถสังจะนั้นด้วยปัญญา การปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นการบรรลุสังจะ..^{๘๖}

จากพระสูตรนี้สามารถเขียนให้ดูง่ายขึ้น ดังนี้
 สร้างศรัทธา => เกิดศรัทธา => เข้าไปหา => ย่อมนั่งใกล้ => เจียใโสตกลง => ฟังธรรม => ทรงจำธรรม => พิจารณาเนื้อความแห่งธรรม => ธรรมทั้งหลายควรแก่การเพ่งพินิจ => ฉันทะ => อุตสาหะ => พิจารณา => ตั้งความเพียร => ทำให้แจ้งด้วยกาย => เห็นให้ชัดด้วยปัญญา

สรุปได้ว่า เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว คือการมีสัมมาทิฐิ ศรัทธาทำให้บุคคลมีวิริยะคือความเพียรพยายาม มีสติคือสติปัญญา ๔ กำหนดรู้ตามสภาวะ มีสติตั้งมั่นในการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาท จะเกิดปัญญารู้แจ้งในสังจะธรรม และหลุดพ้นได้ ตามรูปแบบกระบวนการพัฒนาศรัทธาสู่การหลุดพ้นที่ปรากฏในจังกีสสูตร

๔.๒.๑ ลักษณะของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑) สัมปักษ์นทลัทธิศรัทธา

ศรัทธาที่มีลักษณะจงใจ ได้แก่จงใจพระโยคาวจร ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร ผู้เจริญภาวนา ผู้กำลังปฏิบัติกรรมฐานอยู่ ให้เป็นผู้ผ่องใส เบิกบาน ให้ได้เข้าถึงคุณธรรมพิเศษที่เป็นทางสายกลาง เพื่อจะเป็นแนวทางนำไปสู่การบรรลุวิมุตติธรรมชั้นสูงคือพระอรหัตตผลเป็นที่สุด ศรัทธาในลักษณะนี้เกิดขึ้นเมื่อเห็นจิตที่หลุดพ้นของผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมแล่นไปด้วยดีในโสตปาตติผลบ้าง ในสภาคามิผลบ้าง ในอนาคามิผลบ้าง ในอรหัตตผลบ้าง ย่อมกระทำความเพียรให้ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง(เพื่อถึงผลที่ตนยังไม่ถึง) เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (เพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ) เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง (เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน หรือผลที่ตนยังมีได้ทำให้แจ้ง) เปรียบเหมือนผู้ข้ามแม่น้ำ ด้วยเหตุนี้ดังพระนาคเสนจึงได้เปรียบเทียบให้พระยามิลินท์ฟังว่า

มหาราชะ เมฆใหญ่ตกลงบนภูเขาแล้วก็มีน้ำไหลลงไปสู่ที่ต่ำ ทำซอกเขาระแหงห้วยให้เต็มแล้ว ก็ล้นไหลไปสู่มแม่น้ำเขาะฝั่งทั้งสองไป เมื่อฝูงคนมาถึงไม่รู้ที่ต้นที่ลึกแห่งแม่น้ำนั้นก็กลัว จึงยืนอยู่ริมฝั่งอันกว้าง ลำดับนั้น ก็มีบุรุษคนหนึ่งมาถึง เขาเป็นผู้มีกำลังเรี่ยวแรงมาก ได้เห็นบชายฝ่านุงให้แน่นแล้วกระโดดลงไปในน้ำว่ายข้ามน้ำไป มหาชนได้เห็นบุรุษนั้นข้ามน้ำไปได้ ก็พากันว่ายข้ามตาม ฉันทใด

พระโยคาวจรได้เห็นปฏิบัติของพระอริยะเหล่าอื่นแล้ว ก็มีจิตแล่นไปในโสตปาตติผล สภาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล แล้วก็กระทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ฉันทนั้น อย่างนี้แหละเรียกว่า ศรัทธามีการแล่นไป เป็นลักษณะ^{๘๗}

^{๘๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

^{๘๗} อ่างแล้ว

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระชินสีห์ตรัสไว้ว่า บุคคลย่อมข้ามห้วงน้ำได้ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามมหาสมุทรได้ด้วยความไม่ประมาท ย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา^{๘๘} ดังนี้ ขอถวายพระพร

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎกยังได้เปรียบเทียบศรัทธาที่ให้เล่นไปด้วยดี เป็นลักษณะไว้อีกประเด็นว่า

เหล่าชนผู้กลัวอาศัยมหานทีที่เคลื่อนกลับไปด้วยจระเข้มังกร และรากษสร้ายเป็นต้น ก็ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำทั้งสอง ส่วนทหารผู้ใหญ่ ผู้กล้าในสงครามมาถึงจึงถามว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงยืนอยู่เมื่อเขากล่าวว่า พวกเราไม่อาจข้ามเพราะมีภัยเฉพาะหน้า จึงจับดาบที่ตนเคยชำนาญมาแล้วนั้น แล้วกล่าวว่า พวกท่านจงมาข้างหลังเรา อย่างกลัวเลย แล้วก้าวลงสู่แม่น้ำ ป้องกันจระเข้เป็นต้นที่มาแล้ว ๆ กระทำความสวัสดิแก่พวกมนุษย์ทั้งหลาย นำจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น จากฝั่งโน้นมาที่ฝั่งนี้ ฉันทไค

เมื่อบุคคลให้ทานรักษาศีล กระทำอุโบสถกรรม เริ่มภาวนา ศรัทธาย่อมเป็นหัวหน้า เป็นภวาทนำหน้าไป เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ศรัทธา มีการเล่นไปเป็นลักษณะ^{๘๙}

๒) ลักษณะที่จตุกกะ ของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

เมื่อนำองค์ธรรมอันเป็นลักษณะเด่นแห่งศรัทธามาเป็นเครื่องมือแห่งการเจริญวิปัสสนา จะปรากฏโดดเด่นโดยเฉพาะการเจริญสมถภาวนาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญสติปัฏฐาน โดยที่ว่าเป็นอารมณ์ที่ให้อึดใจสงบ แต่ไม่ใช่สงบเพื่อที่จะให้ถึงอุจจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ สงบแค่ฌณิกสมาธิที่เป็นสัมมาสมาธิที่เป็นเครื่องมือแห่งมรรค ดังปรากฏในลักษณะที่จตุกกะ ดังนี้

โอบุปนลกขณา	มีความไว้วางใจ เป็นลักษณะ
ปกุขนทรรสา	มีการเล่นไปข้างหน้า เป็นกิจ
อธิมุตตปจจุปฐานา	มีการน้อมใจเชื่อ (ตัดสินใจ) เป็นผล หรือ
สทถมมสวนาทิสิตาปัตติยงคปทฐานา	มีโสตาปัตติยงคคะ มีสัทธัมมสวนะ เป็นต้น เป็นผล ^{๙๐}

สรุปได้ว่า ศรัทธาอันมีลักษณะจูงใจ วางใจ ปลงใจ (ปกุขนทรรสา = เล่นไปข้างหน้า) จนสภาวะจิตผ่องใส เบิกบาน ต่อสภาวะธรรมปรากฏเฉพาะหน้าจนทำให้เกิดความมุ่งมั่น แน่วแน่ต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนจิตสามารถเดินวิปัสสนาญาณรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมนั้น ๆ

๔.๒.๒ ศรัทธาที่ปรากฏในวิปัสสนาภูมิ ๖

ด้วยกัมมัญฐานและธรรมอันเป็นที่ตั้งสำหรับเพนทางเดินของวิปัสสนา และเพนพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมินั้น ถือเป็นพื้นที่กระทำวิปัสสนา

^{๘๘} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓., ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^{๘๙} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๒๗-๓๒๘.

^{๙๐} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๕๑) หน้า ๒๐.

หรืออารมณ์ของวิปัสสนา เป็นการเข้าถึงสภาวะที่เป็นปรมาตม์ โดยความเป็นขั้น ๕ อายนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สัจจะ ๔ กล่าวคือ การเจริญวิปัสสนานั้นต้องกำหนดรู้อยู่ที่วิปัสสนาภูมิ ๖ นั้นเอง

ศรัทธาเมื่อว่าโดยความเป็นพื้นฐานสำหรับเจริญวิปัสสนา หรือเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา จึงมีปรากฏในอินทรีย์ ๒๒ ในส่วนของสัทธินทรีย์ คือมีความสัทธาปราสาทในอารมณ์ที่เป้นฝ่ายดีที่โดดเด่น ได้แก่อารมณ์ปรมาตม์ในส่วนของสัทธาโสภณสาธารณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิต ๙๑ ดวง ซึ่งสัทธาเจตสิกนี้ถือเป็นเจตสิกที่ผ่องใสสะอาด เปรียบเสมือนสารส้มหรือแก้วมณีที่ทำให้หน้าใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว เมื่อสัทธาเจตสิกเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเปรียบเสมือนโคลนตมย่อมจมลงคือเกิดไม่ได้ เพราะขณะนั้นศรัทธาเป็นสภาพที่ล้อมใสในกุศลธรรม^{๙๑} ซึ่งเมื่อว่าโดยปรมาตมธรรมแล้ว ขณะใดที่เห็นผิดขณะนั้นไม่มีสัทธาเจตสิกเกิดร่วมด้วย^{๙๒}

สัทธาเจตสิกในโสภณจิต ๙๑ ดวง

ด้วยศรัทธาถือเป็นเจตสิก ๑ ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง^{๙๓} คือสัทธาเจตสิก ถือเป็นเจตสิกที่เป็นสาธารณะต้องเกิดกับจิตที่ดีทั้งหมด จะขาดเจตสิกสัก ๑ ไม่ได้เลย ๑๙ ต้องเกิดทุกครั้งที่จิตฝ่ายดีเกิด ไม่ว่าจะเป็นกุศลจิต หรือกุศลวิบากจิต ซึ่งมีเจตสิกฝ่ายดีเกิดร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นปฏิจจาทิฏฐิภาวะของพระอรหันต์ที่มีเจตสิกฝ่ายดีเกิดร่วมด้วย ก็จะต้องพร้อมทั้ง ๑๙^{๙๔}

สภาวะธรรมที่ปรากฏในส่วนของสัทธาเจตสิกในโสภณจิต ๙๑ ดวง จึงถือเป็นลักษณะของอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาซึ่งสามารถแยกองค์ปรมาตมธรรมของสัทธาเจตสิกในโสภณจิตแต่ละดวงออกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

๑) กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง ประกอบด้วย

- มหากุศลจิต หรือ สเหตุกกามาวจรกุศลจิต ๘ (จิตที่เป็นกุศลยิ่งใหญ่ หรือ กุศลจิตที่เป็นไปในการกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ)

- มหาวิบากจิต หรือ สเหตุกกามาวจรวิบากจิต ๘ (จิตอันเป็นผลของมหากุศล หรือวิบากจิตที่เป็นไปในการกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ)

- มหาภิกขิตจิต หรือ สเหตุกกามาวจรภิกขิตจิต ๘ (จิตอันเป็นภิกขาอย่างที่ทำมหากุศลแต่ไม่มีวิบาก ได้แก่การกระทำมหากุศลของพระอรหันต์ หรือภิกขิตจิตในการกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ)

^{๙๑} มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, สัทธาเจตสิก – โสภณสาธารณเจตสิก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/webboard/topic10826.html> [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

^{๙๒} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, สัทธาเจตสิกเกิดกับความเห็นถูก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/audio/topic/4617>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

^{๙๓} โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ได้แก่ สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลภะ อโทสะ ตตรัมชัมมัตตทา ภายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ภายลหุตา จิตตลหุตา ภายมุทุตา จิตตมุทุตา ภายกัมมัณฺญูตา จิตตกัมมัณฺญูตา ภายปาคุณฺญูตา จิตตปาคุณฺญูตา ภายชุกตา จิตตชุกตา

^{๙๔} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, สัทธาเป็นโสภณสาธารณเจตสิก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/audio/topic/4615>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

๒) รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง ประกอบด้วย

- รูปาวจรกุศลจิต ๕ (กุศลจิตที่เป็นไปในภุมิ ได้แก่จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน)
- รูปาวจรวิบากจิต ๕ (วิบากจิตที่เป็นไปในรูปภุมิ คือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล)
- รูปาวจรกิริยาจิต ๕ (กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภุมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล)

๓) อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง ประกอบด้วย

- อรูปาวจรกุศลจิต ๔ (กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภุมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงอรูปฌาน)
- อรูปาวจรวิบากจิต ๔ (วิบากจิตที่เป็นไปในอรูปภุมิ คือ จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล)
- อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ (กิริยาจิตที่เป็นไปในอรูปภุมิ คือ จิตของพระอรหันต์ ผู้กระทำอรูปาวจรกุศล)

๔) โลกุตตรจิต ๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวง (จิตที่เป็นโลกุตตระ) ประกอบด้วย

- โลกุตตรกุศลจิต ๔ หรือ ๒๐ (กุศลจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่เหนือโลก)
- โลกุตตรวิปากจิตจิต ๔ หรือ ๒๐ (วิบากจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่เหนือโลก)^{๕๕}

ดังนั้น สัทธินทรีย์นี้ จึงถือเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ที่ประกอบด้วยสัทธาโสภณสาธารณเจตสิกในโสภณจิต ๙๑ ดวง คือมีสภาวะธรรมแห่งศรัทธาที่มีบทบาทโดดเด่นในกลุ่มของโสภณสาธารณเจตสิกทั้ง ๑๙ ดวง ที่ประกอบใน โสภณจิต ๙๑ ดวง

๔.๒.๓ ศรัทธาที่ปรากฏในโพธิปักขิยธรรม

ธรรมที่เป็นฝ่ายใหญ่ถึงฉาน มรรคผล และนิพพาน ด้วยการปฏิบัติตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ให้บริบูรณ์พร้อมกันหมดในขณะจิตเดียวของการบรรลุธรรม หรือเรียกสั้นๆ ว่า ธรรมที่เป็นเครื่องให้ตรัสรู้ ทั้งหมด ๗ กอง รวม ๓๗ ประการ^{๕๖} จะขาดประการใดประการหนึ่งไม่ได้เด็ดขาดอันได้แก่ สติปฏิฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค ๘

โดยในโพธิปักขิยธรรมอันเป็นเครื่องมือแห่งการตรัสรู้^{๕๖} นี้ มีศรัทธาเป็นองค์ธรรมประกอบอยู่ในอินทรีย์ ๕ ในส่วนของสัทธินทรีย์ และพละ ๕ ในส่วนของสัทธาพละ ซึ่งแสดงรายละเอียดในแต่ละองค์ธรรมของสัทธินทรีย์ และสัทธาพละได้ดังนี้

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^{๕๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร: บจก. อัมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๙.

๑) สัทธินทรีย์

อินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ หรือ ความเป็นผู้ปกครองในสภาวะธรรมที่เป็นฝ่ายดี และ เฉพาะฝ่ายดีที่จะใหญ่ใหญ่ถึงซึ่งฉันทธรรม และอริยสัง โดยในส่วนของสัทธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการยังความสัทธาปราทในอารมณ์ที่เป็นฝ่ายดี อังคธรรมใดแก่ สัทธาเจตสิก มี ๒ อย่าง คือ ปกติ สัทธา และภาวนาสัทธา ปกติสัทธาใดแก่ ทาน สีล ภาวนา อย่างสามัญของชนทั้งหลายโดยปกติ ซึ่ง ศรัทธาชนิดนี้ยังไม่แรงกล้าเพราะอกุศลธรรมสามารถทำให้ศรัทธาเสื่อมไปได้โดยง่าย สอนภาวนา สัทธา ใดแก่ สมณะหรือวิปัสสนาที่เนื่องมาจากกัมมัญฐานต่างๆ มีอนุสติ ๖ เป็นต้น ศรัทธาชนิดนี้ แรงกล้าและแนบแน่นในจิตใจมาก ในสมถกัมมัญฐาน อกุศลจะทำให้ศรัทธาเสื่อมไปได้โดยยาก แต่ถ้า เป็นวิปัสสนากัมมัญฐาน อกุศลไม่อาจจะทำให้ศรัทธานั้นเสื่อมไปได้เลย ภาวนาสัทธานี้แหละที่ได้ชื่อว่า สัทธินทรีย์^{๙๗}

๒) สัทธาพละ

พละ หมายถึง เฉพาะ กุศลพละ ซึ่งมีลักษณะ ๒ ประการ คือ อดทนไม่หวั่นไหวประการหนึ่ง และย่ำยัธรรมที่เป็นขาศึกอีกประการหนึ่ง พละนั้นมี ๕ ประการ ในส่วนของสัทธาพละ คือ ความเชื่อถือเลื่อมใส เปนกำลังทำให้ออดทนไม่หวั่นไหว และย่ำยัตัณหาอันเป็นขาศึก อังคธรรมใดแก่ สัทธาเจตสิก ปกติสัทธา คือความเป็นศรัทธาที่ยังปะปนกับตัณหา หรือเป็นศรัทธาที่อยู่ใต้อำนาจของ ตัณหา จึงยากที่จะอดทนได้ สอนมากมักจะอ่อนไหวไปตามตัณหาได้โดยง่าย อย่างที่วาศรัทธากลา กัตัณหาแก่ สอนภาวนาสัทธา ซึ่งเป็นศรัทธาที่เกิดมาจากอารมณ์กัมมัญฐาน จึงอดทน ไม่หวั่นไหว และย่ำยัหรือตัดขาดจากตัณหาได้^{๙๘}

ในแนวทางแห่งการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในส่วนของอินทรีย์ ๕ กับพละ ๕ ในภาคลงมือ ปฏิบัติท่านเปรียบด้วยตู้ปลา คือเมื่อจิตเห็นสภาวะธรรมที่ปรากฏโดดเด่นขึ้นมาเปรียบด้วยการเห็นตัว ปลา มีความมั่นใจว่านั่นคือปลา นี่คือลักษณะของสัทธินทรีย์ มีความเชื่อมั่นว่านั่นคืออะไร ส่วนการ ตามดูปลาที่กำลังแหวกว่ายในตู้ปลาท่านเปรียบด้วยสัทธาพละ มีความเชื่อมั่นและเกิดกำลังที่จะตามดู ปลาที่เคลื่อนไหว ซึ่งในส่วนของอินทรีย์เหมือนการเห็นภาพปลาที่เป็นเหมือนภาพนิ่ง ส่วนพละ เหมือนดูการเคลื่อนไหวของปลาซึ่งเป็นภาพนิ่งหลายๆ ภาพรวมกันจนเกิดเป็นภาพเคลื่อนไหว^{๙๙}

สรุปได้ว่า ความเกี่ยวเนื่องของศรัทธากับวิปัสสนาภาวนา โดยลักษณะที่จับตูกะของ ศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา จะมีลักษณะแห่งความวางใจ แล้วทำหน้าที่มุ่งต่อสภาวะ จนเกิดความเชื่อมั่นต่อสภาวะนั้นๆ แล้วพัฒนาสภาวะญาณจนสามารถบรรลุธรรมอันเป็นเป้าหมายสุด โดยศรัทธาเป็นได้ทั้งส่วนที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนามีปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๒๒ เป็นสัทธา

^{๙๗} วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม, คู่มือปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัญฐาน ๕ สาย, (นครปฐม: บริษัท เพชรเกษม พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓-๑๒.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓-๑๓.

^{๙๙} นางวรวิชาการย์ พุ่มสฤษฎ์, “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัญฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโณ (ศิริมหา)”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

เจตสิก ๑ ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งเป็นสาธารณะเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตที่ดีทั้งหมด ต้องเกิดทุกครั้งทั้ง ๑๙ ดวงที่จิตฝ่ายดีเกิด แต่ด้วยเป็นสัทธินทรีย์ สัทธาเจตสิกจึงปรากฏโดดเด่นกว่าเจตสิกที่เหลือ ในขณะเดียวกันศรัทธาก็ยังถือเป็นเครื่องมือหรือคุณเครื่องแห่งการตรัสรู้ที่เรียกว่าโพธิปักขิยธรรมในส่วนของสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ และสัทธาพละ ในพละ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งใน ๓๗ ประการ จะขาดองค์ธรรมใดองค์ธรรมหนึ่งไม่ได้

๔.๓ ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของปัญญา

เมื่อศรัทธามีส่วนช่วยทำให้เกิดการพัฒนาปัญญา คือการมีปัญญารู้ตามสภาวะแห่งความเป็นจริงแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงยืนยันว่า ศรัทธาทำให้บุคคลข้ามฝั่งห้วงน้ำแห่งกิเลสได้ดังที่ทรงแสดงไว้ว่า

“บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกซีได้ ด้วยความเพียร บริสุทธิได้ด้วยปัญญา และ บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๑๐๐}

ศรัทธาจึงเป็นธรรมที่สำคัญต่อการเข้าไปสู่แนวทางแห่งมรรค โดยศรัทธาทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งในอริยสัจ หรือการรู้สัจจะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงกระบวนการรู้แจ้งในจังกีสสูตร ว่า

“...สร้างศรัทธาในภิกษุนั้นอย่างมั่นคง จึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงี่ยโสตลง เขาเงี่ยโสตลงแล้วฟังธรรมอยู่ ย่อมทรงจำธรรม พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่งพินิจ เมื่อธรรมควรแก่การเพ่งพินิจมีอยู่ ฉันทะย่อมเกิด เกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้วย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เธอตั้งความเพียรแล้ว ย่อมทำปรมัตถสัจจะให้แจ้งด้วยกาย และเห็นชัดปรมัตถสัจจะนั้นด้วยปัญญา การปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นการบรรลุสัจจะ..^{๑๐๑}

สรุปได้ว่า เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว คือการมีสัมมาทิฐิ ศรัทธาทำให้บุคคลมีวิริยะคือความเพียรพยายาม มีสติคือสติปัญฐาน ๔ กำหนดรู้ตามสภาวะ มีสติตั้งมั่น ในการปฏิบัติสมณะวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาท จะเกิดปัญญารู้แจ้งในสัจจะธรรม และหลุดพ้นได้ดังปรากฏในพระสูตร ซึ่งสามารถเขียนให้ดูง่ายขึ้น ดังนี้

สร้างศรัทธา => เกิดศรัทธา => เข้าไปหา =>
 ย่อมนั่งใกล้ => เงี่ยโสตลง => ฟังธรรม =>
 ทรงจำธรรม => พิจารณาเนื้อความแห่งธรรม =>
 ธรรมทั้งหลายควรแก่การเพ่งพินิจ => ฉันทะ =>
 อุตสาหะ => พิจารณา => ตั้งความเพียร =>
 ทำให้แจ้งด้วยกาย => เห็นให้ชัดด้วยปัญญา

^{๑๐๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖ /๓๕๓., ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^{๑๐๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๔๓๒-๔๓๓/๕๔๒.

๔.๔ พระอริยบุคคลประเภทสัทธานุสารี และสัทธาวิมุต

เมื่อบุคคลผู้มีศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา แล้วทำการประพฤติปฏิบัติหรือเจริญวิปัสสนาภาวนาจนเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอริยบุคคล ดังปรากฏในภูมิธรรมของพระโสดาบัน คือ การละสังโยชน์ ๓ ข้อข้างต้น เป็นคุณสมบัติของพระโสดาบัน จัดเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบหรือฝ่ายที่หมดสิ้นไป และมีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมี คือ คุณสมบัติฝ่ายละอกุศลธรรมได้ระดับหนึ่ง กับคุณสมบัติฝ่ายมีกุศลธรรมระดับหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งกุศลธรรมฝ่ายหลังนี้จัดรวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา มีพระพุทธพจน์ กล่าวถึงลักษณะความสำคัญของศรัทธาที่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรัก ตั้งมั่น มีศรัทธา ไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปเห็นพระตถาคต หรือ สาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่าการเห็นทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศก และความรำไรเพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งซึ่งนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่งไปเห็นพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคตนี้ เราเรียกว่า ทัสสนานุตตริยะ^{๑๐๒}

ภิกษุทั้งหลาย ผลสองอย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อขันธปัญจกที่กรรมกิเลสเข้าไปยึดถือเป็นส่วนเหลือยังมีอยู่ ความเป็นพระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่ง อันสาวกผู้มีศรัทธา ผู้หยั่งลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติพึงหวังได้^{๑๐๓}

ช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการ เป็นไหน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่ อันเป็นมลทิน มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน ช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า^{๑๐๔}

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยที่จะช่วยบุคคลพัฒนาตนเองต่อไปเพื่อบรรลุธรรม พ้นทุกข์ได้ในที่สุดศรัทธาเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบัน แต่เป็นศรัทธาที่เชื่อตรงต่อความเป็นจริง ภูมแห่งเหตุ เชื่อมั่นสังคมที่ดีงาม มีความมั่นคงแน่วแน่ เป็นศรัทธาที่ดำเนินอยู่ในกรอบของปัญญา และส่งเสริมปัญญาไปพร้อม ๆ กัน ดังคำอธิบายถึงลักษณะศรัทธาดังนี้ว่า

^{๑๐๒} ติฎายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

^{๑๐๓} ติฎายละเอียดยใน อ.จ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๗๙/๓๑๖.

^{๑๐๔} ติฎายละเอียดยใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

เชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมดาแห่งเหตุผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหาได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อสังคมที่ดีงามของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณคือความรู้ ความเข้าใจ^{๑๐๕}

ดังนั้น พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน ที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำ จึงจัดเป็น ๒ กลุ่มได้แก่

๔.๔.๑ สัทธานุสारी

ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุต แต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาท ดังพระพุทธทวจะว่า

ภิกษุทั้งหลาย กิ่ศรัทธาธุสारीบุคคลเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คือ อรูปสมบัติล่วงรูปสมบัติด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่ง ผู้นั้นมีแต่เพียงความเชื่อความรักในพระตถาคต อีกประการหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมมีแก่ผู้นั้น บุคคลนี้เรากล่าวว่า ศรัทธาธุสारीบุคคล

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้ผู้นั้น เพราะเหตุไร เพราะเราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุณีเช่นนี้ว่า ไฉนท่านผู้นี้เสพเสนาสนะ ที่สมควร คบหากัลยาณมิตร ทำอินทรีย์ให้เสมออยู่ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญา อันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ ดังนี้ จึงกล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุนี้^{๑๐๖}

๔.๔.๒ สัทธาวิมุต

ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นต้นนำ (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า ถ้าท่านผู้นี้บรรลุอรหัตตผลกลายเป็นปัญญาวิมุต)^{๑๐๗} ดังพระพุทธทวจะว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คืออรูปสมบัติล่วงรูปสมบัติด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่ง ความเชื่อในพระ

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔ - ๒๐/๔๓๑.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๑๑๕.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

ตลาคตของผู้นั้นตั้งมั่นแล้ว มีรากหยั่งลงมั่นแล้ว บุคคลนี้เรากล่าวว่าศรัทธาวิมุตตบุคคล ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่ากิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้นี้^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า เมื่อเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอริยบุคคล เป็นสัทธานุสารี ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา

๔.๕ พุทธบริษัทที่มีศรัทธานำไปสู่การหลุดพ้นในครั้งพุทธกาล

กรณีศึกษาศรัทธานุสารีบุคคลและศรัทธาวิมุตตบุคคล มีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะอาศัยศรัทธา มีทั้งพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์โดยเกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธา หรือใช้ศรัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่าน ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะยกตัวอย่างบทบาทของศรัทธาที่ทำให้เกิดปัญญาหลุดพ้นดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ พุทธบริษัทในฝ่ายภิกษุ

ก) พระวักกเถระ ได้รับการยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะในทางสัทธาวิมุตติ คือหลุดพ้นด้วยศรัทธา พระวักกเถระเป็นบุคคลที่มีศรัทธามุ่งมั่นมากตั้งแต่อดีตชาติ และบรรลุถึงการหลุดพ้นได้ด้วยศรัทธาในสมัยพระพุทธเจ้าโคดม ซึ่งท่านได้แสดงไว้ใน วักกเถระพทาน^{๑๐๙} พอสรุปย่อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

พระวักกเถระมีศรัทธามุ่งมั่นมาแต่อดีตชาติ เป็นสัทธานุสารีเนื่องจากได้เห็นผู้อื่นบรรลุธรรมได้ด้วยศรัทธา จึงปรารถนาให้ตนเองได้บรรลุธรรมเช่นนั้นบ้าง ท่านมุ่งกระทำแต่กุศลกรรม เช่นการทำทานที่ให้ผลมาก ท่านได้ทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พร้อมด้วยพระสาวก ตลอด ๗ วัน เป็นต้น จนได้รับคำทำนายว่าท่านจะสำเร็จตามความปรารถนานั้นในสมัยของพระพุทธเจ้าโคดม

ในชาติสุดท้าย พระวักกเถระเกิดกำเนิดในสมัยของพระพุทธเจ้าโคดม ท่านเป็นกำพร้า มารดาเสียชีวิตตั้งแต่ท่านยังเป็นทารก ท่านมีความปรารถนาอยู่ใกล้ เพื่อเฝ้ามอง พระพุทธองค์ตลอดเวลา พออายุได้ ๗ ขวบ ก็บวชเป็นบรรชิต ท่านกล่าวไว้ว่า

“ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่อ้อมอยู่ เพราะเห็นพระรูปกายที่ประเสริฐ ซึ่งเกิดจากพระบารมีทุกอย่าง มีดวงตาสีดำสนิท มีผิวพรรณสีฐานงดงาม”^{๑๑๐}

พระพุทธองค์ตรัสสอนท่าน เพราะเห็นว่าท่านกำลังศรัทธาในทางที่ไม่เกิดประโยชน์ และเป็นความลุ่มหลง ตรัสสอนอยู่หลายครั้ง ว่า

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๒๔๙.

^{๑๐๙} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘-๖๐/๒๔๑๒๔๕.

^{๑๑๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๒/๒๔๔.

“วัฏกลีทำไม เธอจึงยินดีในรูปที่ชนพาลชอบเล่า ผู้ใดเห็นพระสัทธรรมผู้นั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิตเห็นเรา (ส่วน)ผู้ไม่เห็นพระสัทธรรม ถึงจะเห็นเราก็อ้างว่าไม่เห็น ร่างกายมีโทษ ไม่สิ้นสุดเหมือนต้นไม้ไม่มีพิษเป็นที่อาศัยของโรคทุกชนิดล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์

เพราะฉะนั้น เธอจงเบื่อหน่ายในรูป พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อม ไปแห่งชั้นทั้งหลาย จะถึงที่สุดแห่งสรรพกิเลสได้โดยง่ายเถิด”^{๑๑๑}

แต่พระวัฏกลีผู้มีปัญญาน้อย ก็ยังมีความศรัทธาหลงไหล ไม่เลิกราจนไม่คิดจะเจริญภาวนา ไม่มีสติที่จะเข้าใจในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ครั้งหนึ่งท่านได้หนีไปยิงเชิงเขาด้วยด้วยอาการเสียใจและน้อยใจที่พระพุทธองค์ทรงขับไล่ เมื่อได้พบพระพุทธองค์ที่ตามไปดูแล้วตรัสเรียกชื่อ ทำให้พระวัฏกลีดีใจ และเบิกบานใจ ด้วยศรัทธาที่มีต่อพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาให้ฟังว่า “มีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริง เมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็อ้างว่าเห็นธรรม”^{๑๑๒} และทรงสอนต่อไปด้วยอุบายวิธีจนในที่สุดพระวัฏกลีก็ได้สำเร็จพระอรหันต์

ในวัฏกลีสสูตร ได้แสดงไว้ว่า เมื่อพระวัฏกลีป่วยหนักยังมีศรัทธาในพระพุทธองค์ไม่เสื่อมคลาย พยายามที่จะเข้าเฝ้าแต่ไปไม่ไหวจึงกราบทูลขอให้พระพุทธองค์มาเยี่ยม ทรงเทศนาให้ฟังในเรื่องเดิมอีก ท่านได้ทบทวนพิจารณาหลักธรรมนั้นจนสามารถแจ่มแจ้งแล้วไม่ยึดติดกับทั้งหลักธรรมและไม่ยึดติดกับพระพุทธองค์อีกต่อไป ท่านได้บรรลุพระอรหันต์ แล้วจึงได้ปรินิพพานด้วยศาสตราวุธในบริเวณที่ท่านปรินิพพานนั้นมีหมอกคลุมอยู่ทั่วไป พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่า

“ภิกษุทั้งหลาย นั้นแลคือมารผู้มีบาป ค้นหาวิญญาณของวัฏกลีกุลบุตรด้วยคิดว่า ‘วิญญาณของวัฏกลีกุลบุตรสถิตอยู่ที่ไหน’ ภิกษุทั้งหลาย วัฏกลีกุลบุตรไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ปรินิพพานแล้ว”^{๑๑๓}

เรื่องราวของพระวัฏกลีที่แสดงมาแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ท่านมีความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธองค์จากการสัมผัสด้วยสายตาภายนอก เห็นความงดงามทั้งสรีระและบุคลิก เป็นศรัทธาที่ขาดปัญญา เพราะครอบงำไปด้วยกิเลสคือความหลง ซึ่งตรงข้ามกับศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมาเกิดขึ้นในภายหลังเมื่อพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นกัลยาณมิตร พยายามหาวิธีการสอนให้พระวัฏกลีมีศรัทธาในหลักธรรมและเจริญปัญญา ด้วยพลังแห่งศรัทธาทำให้พระวัฏกลีพยายามเจริญวิปัสสนาจนบรรลุธรรม และสามารถหลุดพ้นกิเลสตัณหาด้วยศรัทธา จนในที่สุดพระวัฏกลีก็ไม่ยึดติดทั้งพระพุทธองค์ และหลักธรรมใด ๆ นั่นคือการบรรลุ อรหัตผล ก่อนปรินิพพาน คือการดับทั้งร่างกายและวิญญาณ

ข) พระรัฐपालะ เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรคนเดียวแห่งตระกูลหัวหน้าในอุลลโกลฐิตินิคมในแคว้นกुरु ฟังธรรมแล้วมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก จึงขออนุญาตบิดา มารดาออกบวช แต่ไม่ได้รับอนุญาต เสียใจมาก และอดอาหารจะได้ตายเสีย บิดามารดา

^{๑๑๑} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๓,๕๔,๕๖/๒๔๔.

^{๑๑๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๑๑๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๓.

จึงต้องอนุญาต ออกบวชแล้วไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางบวชด้วยศรัทธา^{๑๑๔} ในรัฐपालเถราปทาน^{๑๑๕} ได้แสดงเรื่องของท่านไว้ดังนี้

ในอดีตชาติพระรัฐपालเคยได้ตั้งความปรารถนาไว้ว่าจะขอเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ด้านเป็นผู้บวชด้วยศรัทธา ดังนั้นได้บำเพ็ญมหาทานแก่พระพุทธเจ้าและพุทธสาวกเป็นจำนวนมากตลอด ๗ วัน และพึงธรรมด้วยจิตใจที่เลื่อมใส ท่านสร้างปราสาทไว้ในวัดมากมาย

ครั้นมาในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโคดม ท่านได้เกิดเป็นบุตรคนเดียวของท่านรัฐपालเศรษฐี ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขในทางโลกียวิสัยกับภรรยา และข้าทาสบริวารพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติมหาศาล แต่อยู่มาวันหนึ่งท่านได้พึงธรรมจากพระพุทธองค์ ธรรมที่ได้รับฟังนั้นคืออัมมุตเทส ๔ ประการ คือ

- ๑) โลกอันขรนาไปไม่ยั่งยืน
- ๒) โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ
- ๓) โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป
- ๔) โลกพร่องอยู่ เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหา^{๑๑๖}

เมื่อท่านได้รับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงมีความปรารถนาออกบวชด้วยพิจารณาเห็นแจ้งตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ในรัฐपालสูตรแสดงไว้ว่า

“ธรรมตามที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงนั้น เราเข้าใจว่าการที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ดุจสังข์ขัด มิใช่กระทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควร โภณผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด”^{๑๑๗}

เมื่อคิดได้ดังนี้จึงขอบวชเป็นภิกษุ แต่พระพุทธองค์ยังมีทรงบวชให้ในทันที ให้กลับไปขออนุญาตจากบิดามารดาเสียก่อน ครั้นกลับไปบ้านเพื่อขออนุญาตออกบวช แต่ทั้งบิดาและมารดาไม่อนุญาตเพราะท่านมีบุตรเพียงคนเดียวเท่านั้น อีกทั้งทรัพย์สมบัติ ข้าทาสบริวารก็มีมากมาย ที่ต้องดูแลสืบทอดต่อไป แต่ท่านยังไม่ละความพยายามในการขออนุญาตอีกหลายครั้ง ทั้งบิดามารดาก็ไม่อนุญาต สุดท้ายท่าน จึงนอนบนพื้นอันไม่มีเครื่องปูลาดด้วยตั้งใจว่า “เราจักตาย หรือจักได้บวชก็ที่ตรงนี้แหละถ้าไม่ได้รับอนุญาตก็ขออดอาหารตาย”^{๑๑๘} หลายวันผ่านมาทั้งบิดามารดาจำยอมให้ท่านออกบวช แต่ขอให้กลับมาเยี่ยมบ้าง

เมื่อท่านบวชได้ไม่นาน ท่านมีจิตที่เด็ดเดี่ยวในการบำเพ็ญเพียร เป็นผู้สงบระงับ กำหนดรู้ อาสวะทั้งปวงได้ไม่นานท่านก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้คุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ทำให้แจ้งแล้วซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๑๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๘.

^{๑๑๕} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๗-๑๑๑/๑๑๖-๑๑๗.

^{๑๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๔-๕.

^{๑๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๔/๕๓๐.

^{๑๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๔/๓๕๒.

จากประวัติที่ท่านได้กล่าวมาแล้ว เห็นได้ว่าศรัทธาที่มั่นคง ดิ่งลงไป พิจารณาจนเข้าใจแจ่มแจ้งในการฟังพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วนั้น ทำให้พระภิกษุรูปละเกิดความเพียรพยายามอย่างมาก ยอมสละแม้ชีวิตเพื่อต้องการให้พ้นจากทุกข์ ศรัทธานี้ยังมีอุปการะไปถึงความเพียรพยายามเจริญสมณวิปัสสนาทำให้แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้สำเร็จคุณวิเศษ และหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะไม่กลับมาเกิดอีกต่อไป ท่านละทิ้งสมบัติมหาศาล ท่านตัดจากบุคคลผู้เป็นที่รัก แล้วท่านยังสอนบิดามารดาของท่านให้ละทิ้งเหตุให้เกิดความทุกข์คือสมบัติว่า

“ถ้าท่านฟังทำตามคำของอาตมาภาพได้ ท่านฟังให้คนชนกเงินทองนี้ ใส่เกวียนแล้วให้เขาขึ้นไปทิ้ง ไว้ที่กลางกระแสน้ำคงคาเกิด ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะโสกะ(ความเศร้าโศก) ปรีทเว(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) มีทรัพย์นั้นเป็นเหตุจักเกิดขึ้นแก่ท่าน”^{๑๑๙}

๔.๕.๒ พุทธบริษัทในฝ่ายภิกษุณี

พระสังคาลมาตาเถรี ท่านเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา^{๑๒๐} ท่านได้เล่าพระประวัติไว้ใน สังคาลมาตเถรียาบทาน^{๑๒๑} ว่า

ในอดีตชาติ ท่านเกิดในตระกูลอำมาตย์ผู้มั่งคั่ง ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ เกิดศรัทธาบวชเป็นบรรพชิต เว้นจากทุจริตทั้งกายและวาจา หาโอกาสเข้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอย่างสม่ำเสมอ และมีความปรารถนาเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ฝ่ายสัทธาธิมุต จากนั้น จึงบำเพ็ญไตรสิกขา ให้บริบูรณ์

ในปัจจุบันชาติ พระนางเกิดในตระกูลเศรษฐี เป็นมารดาของสังคาลมาณพ วันหนึ่งได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้แก่สังคาลมาณพ บุตรของพระนางที่กำลังไหว้ทิศทั้ง ๖ ตามแบบอย่างที่ท่านสอนไว้เมื่อตอนมีชีวิตอยู่ เมื่อนางได้ฟังธรรมแล้ว เกิดปัญญาได้บรรลุโสดาบัน นางมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงออกบวชเป็นภิกษุณีในเวลาต่อมา

พระสังคาลมาตาเถรี มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ดังนั้นธรรมใดที่พระนางได้ฟังจากพระพุทธเจ้า พระนางจะเชื่อมั่นและปฏิบัติตาม จนสามารถบรรลุโสดาปัตติผล ได้ตั้งแต่ครั้งแรกที่ได้รับฟังธรรมร่วมกับบุตรชาย เมื่อเข้าบรรพชาเป็นภิกษุณี ความศรัทธายังมากขึ้นพระนางพยายามหาโอกาสได้เข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเสมอ ๆ

วันหนึ่ง นางไปยังพระวิหารที่ประทับของพระบรมศาสดาเพื่อฟังธรรม เมื่อเห็นพระพุทธองค์ จึงยืนฟังมองดูพระสิริสมบัติของพระพุทธเจ้าอยู่ ด้วยกำลังศรัทธาอย่างแรงกล้า ขณะนั้นพระบรมศาสดาทรงทราบว่าเป็นผู้ดำรงมั่นในศรัทธา จึงตรัสพระธรรมเทศนาอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แม้นางเองก็อาศัยศรัทธาเป็นที่ตั้ง สงัดใจไปตามกระแสพระธรรมเทศนา ได้บรรลุพระอรหัตผลในขณะที่ยืนอยู่นั้น

^{๑๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๐๑ / ๓๕๘.

^{๑๒๐} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐ / ๒๔๗ / ๓๑.

^{๑๒๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓ / ๘๒ / ๕๓๐.

จากประวัติของพระสังคาลมาตาเถรีดังกล่าวมา เห็นได้ว่าท่านมีศรัทธาอันเกิดจากการได้เห็นผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วมีจิตศรัทธาปรารถนาให้ตนเองเป็นเช่นนั้นบ้าง จึงได้สร้างกุศลกรรม โดยการเจริญในศีลและปฏิบัติธรรม และเมื่อมาถือกำเนิดในสมัยพระพุทธเจ้า พระนางยังมีศรัทธาในพระพุทธเจ้าและหลักธรรมของพระองค์ต่อเนื่องมาอีก ดังนั้นพระนางจึงบรรลุนิพพานได้เร็ว และมีศรัทธามั่นคงแน่นแฟ้นต่อการฟังธรรม จากพระพุทธเจ้า และนำหลักธรรมมาปฏิบัติจนได้สำเร็จ พระอรหันต์ในที่สุด

๔.๕.๓ พุทธบริษัทในฝ่ายอุบาสก

หมอชีวกโกมารภัจจ์ พระบรมศาสดาได้ทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในฝ่ายผู้เลื่อมใสบุคคล^{๑๒๒}

ในอดีตชาติ หมอชีวกบังเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้ฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาอุบาสกผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล ดังนั้นเขาจึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป เพื่อปรารถนาในตำแหน่งเช่นเดียวกันนั้น

ครั้นมาในสมัยพระพุทธเจ้าโคดม เขาได้มาถือกำเนิดในครรภ์ของนางสาละวดี แต่ถูกนำไปทิ้งในกองขยะ อภัยกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร เสด็จผ่านมาพบจึงนำไปเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ภายในราชนิเวศน์ ตั้งชื่อว่า ชีวก แปลว่า ชีวิต เมื่อเจริญวัยขึ้นก็ยิ่งเป็นที่โปรดปรานของทุกคน ได้รับพระราชทานนามเพิ่มเติมว่า โกมารภัจจ์ หมายถึงบุตรบุญธรรมของพระราชกุมาร เมื่อเติบโตเข้าสู่วัยเรียน ได้หนีออกจากวังเพื่อไปศึกษา วิชาแพทย์ที่ตนชอบกับสำนักทิศาปาโมกข์ของพระฤๅษีโรคา พลฤๅษีณณ เมืองตักสิลา มอบกายเป็นศิษย์รับใช้ทำงานทุกอย่างเพื่อแลกกับความรู้ ชีวกโกมารภัจจ์เป็นผู้มีอัจฉริยภาพดี เคารพเชื่อฟังอาจารย์ มีศีลธรรม มีความกตัญญู สุภาพ เรียบร้อย เยือกเย็น มีเขาวัวปัญญาดี ท่านได้รับวิชาปรุงยาพิเศษที่รักษาได้ทุกโรค รับประทานครั้งเดียวหาย ยกเว้นโรคที่เกิดจากกรรมเท่านั้นที่รักษาไม่ได้ เมื่อเรียนจบแล้วกลับมาเฝ้าพระบิดาอภัยราชกุมาร ที่กรุงราชคฤห์

เนื่องจากหมอชีวกเป็นหมอที่มีความสามารถในการรักษาโรคและรอบรู้ในการปรุงยาเป็นพิเศษ ดังนั้นท่านจึงได้รับค่าตอบแทนจากการรักษาโรคเป็นจำนวนมาก ทั้งทรัพย์สินเงินทอง และข้าทาสบริวาร เช่น รับพระราชทานสวนมะม่วงจากพระเจ้าพิมพิสาร แห่งกรุงราชคฤห์ ได้รับพระราชทานผ้าเนื้อดีจากแคว้นกาสิ จากพระเจ้าจันทรปัชโชต แห่งกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี เป็นต้น พระเจ้าพิมพิสาร ได้แต่งตั้งให้ท่านเป็นแพทย์ประจำพระองค์ แล้วยังมอบหน้าที่ให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระศาสดา และภิกษุสงฆ์ทั้งหลายด้วย

หมอชีวกได้ปรุงยาระบายชนิดพิเศษถวายพระศาสดา เพื่อระบายสิ่งที่หมักหมมอยู่ในร่างกายออก และท่านได้ปรุงพระโอสถพอกแผลบริเวณพระบาท ที่เกิดจากสะเก็ดหินที่พระเทวทัต กิ่งลงมาหมายปลงพระชนม ให้หายได้อย่างรวดเร็ว หมอชีวกท่านได้ให้การรักษาพระภิกษุสงฆ์โดยไม่คิดมูลค่า เพราะท่านมีศรัทธาในพระภิกษุสงฆ์ จึงมีผู้คนจำนวนหนึ่งที่เป็นโรคติดต่อกับบวชเป็นพระ โดยมีได้มีศรัทธา แต่มาบวชเพื่อที่จะได้รับการรักษาจากหมอชีวก ครั้นหายแล้วก็สึกออกไป ทำให้เชื่อ

^{๑๒๒} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมมอย / กล้วยานธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๒-๒๗๐.

โรคติดต่อไปยังพระพุทธสาวกเป็นจำนวนมาก อีกทั้งจะทำให้สังคมของภิกษุสงฆ์เสื่อมเสีย เป็นที่น่ารังเกียจของสังคม ดังนั้นหมอชีวกจึงได้กราบทูลขอต่อพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ที่เป็นโรคติดต่อ ๕ อย่าง คือ โรคกฐฐัง (โรคเรื้อน) คณโท (โรคฝีดาษ) กิลาส (โรคคราก) โสโส (โรคไข้มองคร่อ) และอบมาโร (โรคลมบ้าหมู) ไม่ควรเข้ามาบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงประทานให้ตามที่ขอมาและได้ประกาศให้สงฆ์ทราบโดยทั่วกัน

หมอชีวกโกมารภัจท่านมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก ท่านได้ทูลขอถวายผ้าเนื้อดีจากแคว้นกาสีที่ได้รับพระราชทานมา แต่พระพุทธเจ้า เพราะคิดว่าผ้าเนื้อดีเกินไปไม่เหมาะสำหรับท่านที่จะเก็บไว้ใช้สอยเอง ควรเป็นผ้าที่เหมาะสมสำหรับพระบรมศาสดา หรือพระมหากษัตริย์เท่านั้น นอกจากนั้นยังขออนุญาตให้พระภิกษุสามารถรับผ้าที่มีผู้นำมาถวาย เรียกว่า คฤหบดีจีวร ได้ แทนผ้าบังสุกุล หรือผ้าห่อศพที่คนนำมาทิ้งไว้ตามกองขยะ พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตตามนั้น แต่พระองค์ก็ตรัสว่า “ถ้าภิกษุปรารถนาจะถือผ้าบังสุกุลก็ให้ถือ ปรารถนาจะรับคฤหบดีจีวรก็ให้รับ” ตามมีตามได้

พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุมุทธานาบุญแก่หมอชีวกโกมารภัจ เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว หมอชีวกก็ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นพระโสดาบัน ยามว่างจากการรักษา มีความปรารถนาที่จะได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดเพื่อฟังธรรมจากพระบรมศาสดา และรักษาพยาบาลภิกษุที่ป่วย จึงได้สร้างวัดขึ้นที่สวนมะม่วงที่ได้รับพระราชทานมาจากพระเจ้าพิมพิสาร แล้วได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธสาวกเข้ามาประทับ อุทิศถวายให้เป็นศาสนสถานอยู่จำพรรษาของภิกษุสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔ เรียกชื่อว่า วัดชีวกัมพวัน

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า จากประวัติของหมอชีวกโกมารภัจ ดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าท่านเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระเจ้าพิมพิสาร ที่มีความศรัทธาอย่างแนบแน่นในพระบรมศาสดา และพระเจ้าพิมพิสารยังทรงให้หมอชีวกเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระบรมศาสดา ทำให้หมอชีวกได้ฟังธรรม จนเกิดมีศรัทธาเลื่อมใส แน่ใจในพระธรรม อีกทั้งได้ถวายทานเป็นนิจโดยให้การรักษาเอาใจใส่ดูแลพระภิกษุสาวกตลอดมา ทั้งยังได้ดำรงตนเป็นอุบาสกอยู่ในศีล ตลอดมา จนได้เป็นอริยบุคคล ชั้น โสดาบัน ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสในชีวกสูตร ดังนี้

ดูกรชีวก เมื่อใดแล อุบาสกเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๑ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ๑ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยจาคะ ๑ ตนเองเป็นผู้ใคร่เพื่อเห็นภิกษุ และชักชวนผู้อื่นในการเห็นภิกษุ ๑ ตนเองเป็นผู้ใคร่เพื่อฟังสัทธรรม และชักชวนผู้อื่นในการฟังสัทธรรม ๑ ตนเองเป็นผู้ทรงจำธรรมที่ตนฟังแล้ว และชักชวนผู้อื่นเพื่อการทรงจำธรรม ๑ ตนเองเป็นผู้พิจารณาอรรถแห่งธรรมที่ตนฟังแล้ว และชักชวนผู้อื่นในการพิจารณาอรรถแห่งธรรม ๑ ตนเองรู้ทั่วถึงอรรถผู้ทั่วถึงธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และชักชวนผู้อื่นในการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและเพื่อประโยชน์ผู้อื่น^{๑๒๓}

๔.๕.๔ พุทธบริษัทในฝ่ายอุบาสิกา

^{๑๒๓} อภ.สวดก. (ไทย) ๒๓/ ๒๖ /๒๗๑.

นางกาติยานีเป็นผู้เลศกกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในด้านผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๑๒๔} ในขณะที่นางกาติยานีกำลังฟังธรรมจากท่านพระโกฏิกัณณโสณเถระ ซึ่งเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า ในเวลากลางคืน ขณะนั้นนางได้รับทราบว่ามีโจรเข้าไปปล้นเอาทรัพย์สินของนางไป แต่นางกาติยานี มิได้ใส่ใจเพร่ากำลังตั้งใจฟังธรรมอยู่ด้วยความตั้งใจ หัวหน้าโจรแปลกใจว่าทำไมนางจึงไม่สนใจในทรัพย์สินที่ถูกปล้น จึงตามมาดูว่านางทำอะไรอยู่ ครั้นพบว่านางกำลังฟังธรรมด้วยความตั้งใจ นางกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าพวกโจร เมื่อจะลักก็ลักแต่ทรัพย์สินที่ตนเห็นเท่านั้นดอก ส่วนนางจะฟังธรรมที่หาได้ยากในวันนี้ เจ้าอย่าทำอันตรายแก่ธรรมเลย หัวหน้าโจรได้ยินดังนั้น จึงคืนทรัพย์สินที่ปล้นมาคืนให้แก่นาง แล้วพากันมาฟังธรรมด้วย นางกาติยานีอุบาสิกา จบเทศนาของพระเถระ ก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผลนางไม่เอาโทษกับโจรผู้หลงผิดเหล่านั้น พวกโจรเหล่านั้นสำนึกผิดและเกิดศรัทธาในธรรมจึงขอบวชในสำนักพระโกฏิกัณณโสณเถระได้บรรลุประอรหัตตมตทุกรูปในเวลาต่อมา

นางกาติยานีมีศรัทธาในธรรมที่ได้รับฟังด้วยความตั้งใจ ไม่สนใจในทรัพย์สินภายนอกที่กำลังจะเสียไป จึงเกิดปัญญารู้แจ้งในธรรมนั้น นอกจากนี้นางยังมีศรัทธาที่ได้จากการได้เห็น มารดา บรรลุธรรม และมีความฝึกฝนในทางคุณธรรม นอกจากนี้นางยังมีจิตเมตตา มีจาคะคือการให้อภัยแก่หมู่โจรอีกทั้ง ยังทำให้โจรเหล่านั้นมีศรัทธาในการทำความดีน้อมนำไปสู่กุศลธรรมจนขอบวชในพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า พุทธบริษัทในพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลที่มีปัญญาที่เกิดจากศรัทธา บางท่านมีศรัทธาจากการได้เห็นพระสรีระร่างกายและบุคคลิกอันงามสง่าของพระพุทธองค์ บางท่านศรัทธาในความเป็นผู้ทรงความรู้ ความสามารถ และทรงคุณธรรมของพระองค์ บางท่านศรัทธาในธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบได้ด้วยตนเอง มีฐานจิตที่ประกอบด้วยศรัทธาเป็นเบื้องต้น จนบรรลุถึงความ เป็นพระอริยบุคคล ประเภทสัทธานุสारी ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา

๔.๔ บทสรุป

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา หรืออบรมปัญญา ให้เห็นแจ้ง คือเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรมที่ปรากฏ เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยความเป็นสภาพธรรมที่เป็นปรมาตถ์หรือเห็นโดยความเป็นปรมาตถ์ธรรมโดยแยกย่อยในมุมของความเป็นขั้น ๕ आयตะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สัจจะ ๔ และในขณะที่เดียวกันก็มีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย

ความเกี่ยวเนื่องของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น โดยลักษณะที่จิตตกะของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนามีลักษณะแห่งความวางใจ แล้วทำหน้าที่มุ่งต่อสภาวะ จนเกิดความเชื่อมั่นต่อสภาวะนั้นๆ แล้วพัฒนาสภาวะจนสามารถบรรลุธรรมอันเป็นเป้าหมายสุด ในส่วนที่เป็นวิปัสสนาภูมิ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนามีปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๒๒ เป็นสัทธาเจตสิก ๑ ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งเป็นสาธารณะเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตที่ดีทั้งหมด ต้อง

^{๑๒๔} อภ.เอก. (ไทย) ๑๐/๒๖๕/๓๓๓.

เกิดทุกครั้งทั้ง ๑๙ ดวงที่จิตฝ่ายดีเกิด แต่ด้วยเป็นสัทธินทรีย์ สัทธาเจตสิกจึงปรากฏโดดเด่นกว่าเจตสิกที่เหลือ

ในส่วนที่เป็นโพธิปักยธรรม อันเป็นเครื่องมือหรือคุณเครื่องแห่งการตรัสรู้มีปรากฏเป็น สัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ และสัทธาพละ ในพละ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งใน ๓๗ ประการ จะขาดองค์ธรรมใดองค์ธรรมหนึ่งไม่ได้ ศรัทธาจึงถือว่าเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่หรืออารมณ์ของวิปัสสนา และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาด้วย ซึ่งเมื่อศรัทธาที่นำไปปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จนเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอริยบุคคล เป็นสัทธานุสारी ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ดังมีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะอาศัยศรัทธา ทั้งในส่วนของพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา จนได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์โดยเกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธา หรือใช้ศรัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่านในครั้งพุทธกาล

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

เรื่อง“ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา” ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวิธีดำเนินการวิจัย คือ การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิธรรมคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขอบเขตด้านเนื้อหา คือ ศึกษาศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนานำข้อมูลที่เรียบเรียงตรวจสอบแล้วมาแก้ไข และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ศรัทธาหมายถึง ความเชื่อ ซึ่งมีความแตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ ๒ อย่าง คือ (๑) สัทธานุสสัมปยุต ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูงใกล้ชิดกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจบนหลักการหรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา และ (๒) สัทธานุสวิปยุต ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท หนักไปทางอารมณ์ และมีความเป็นอัตวิสัยสูงที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยังยึดติดกับตัวบุคคลไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา

ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่างๆ โดยเป็นธรรมเกิดก่อนมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่นๆ ให้ขับเคลื่อนไปในแนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา สภาวะธรรมที่เกิดร่วมศรัทธา หรือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอินทรีย์ ๕ พละ ๕ เสขพละ ๕ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ เวสารัชชกรณธรรม ๕ วัชฌิ หรือ อารยวัชฌิ ๕ สัมปยุตธรรม ๘ อริยทรัพย์ ๗ องค์ของผู้กระทำความเพียร ๕ สมชิวีธรรม ๔ จรณะ ๑๕ เสขปฏิบัติ อูบาสกธรรม ๕ หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร ซึ่งเมื่อสังเกตจะเห็นว่าแต่ละองค์ธรรมทั้งหมดจะมีศรัทธาเป็นองค์นำเป็นเบื้องต้น และมีปัญญาเป็นเบื้องปลาย คือมีศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นอันนำไปสู่การพัฒนาสู่ปัญญา

ในช่วงเบื้องต้นถือเป็นการพัฒนาศรัทธาอันเป็นส่วนประกอบภายนอก เป็นปกติศรัทธา ซึ่งถือเป็นปัจจัยทางสังคม พัฒนานำไปสู่ความเจริญโดยทางโลกียะ มุ่งถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพของ

ตนเอง ในทางเบื้องสูงมุ่งสู่ทางโลกุตตระ โดยเป็นตัวกระตุ้นให้มีการชวนชวนในการฟังพระธรรมเทศนา หรือเชื่อมั่นจนเกิดศรัทธาแก่กล้าขึ้น เมื่อมีความเชื่อมั่นความรู้ความเข้าใจดีแล้วก็ลงมือปฏิบัติ กัมมัฏฐานทั้งในส่วนของสมณะและวิปัสสนาอย่างจริงจังตามศรัทธานั้น เป็นการก้าวเข้าสู่ภาวนาสัทธา อันเป็นองค์ประกอบภายใน เป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล จนทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญายิ่งขึ้นจนพ้นจากทุกข์ ศรัทธาจึงเป็นธรรมในฐานะสร้างพลัง สามารถทุ่มเททั้งร่างกายและจิตใจ อุทิศเรี่ยวแรง กำลังให้แก่สิ่งนั้น เป็นธรรมให้เกิดความสงบเย็น มีความศรัทธาดังลงในพระรัตนตรัย ทำให้บุคคลมีจิตที่อ่อนโยนเชื่อมั่นในการประกอบกุศลธรรม เช่นการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีลอย่างมั่นคง และเจริญสมาธิพัฒนาปัญญา ด้วยการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาภาวนา

เมื่อจะนำองค์ธรรมแห่งศรัทธามาประกอบในการเจริญภาวนา ที่ถือว่าเป็นปัญญาขั้นสูงสุดในส่วนของภาวนามยปัญญา องค์ธรรมของศรัทธาจึงเป็นอย่างที่ (๑) เป็นสัทธาญาณสัมปยุต ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูงใกล้ชิดกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจ บนหลักการหรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อไปสู่ปัญญา ถือเป็นศรัทธาที่มุ่งหมายในทางพระพุทธศาสนา เพราะสามารถพัฒนาคนให้เป็นอริยะได้จริง

ศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนาจะมีองค์ธรรมและลักษณะของศรัทธาที่แตกต่างกัน มีปรากฏในลักษณะที่จิตตกกะของศรัทธาเอง โดยแยกได้เป็น ๒ ชุดคือ ๑) **ลักษณะที่จิตตกกะของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญสมณภาวนา** คือ สททหนลกขณนา มีความเชื่อ เป็นลักษณะปสาทรสา มีอันยังสัมปยุตธรรม ให้่องใส เป็นกิจ อกาลุสสียปจจุปฏฐานา มีการไม่ขุ่นมัว เป็นผล หรือ สทเทยยวตถุปฏฐานา มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นผล ๒) **ลักษณะที่จิตตกกะของศรัทธาที่เหมาะสมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา** คือ โอกปปนลกขณนา มีความไว้วางใจ เป็นลักษณะปกขนทรสา มีการเล่นไปข้างหน้า เป็นกิจ อธิมุตตปจจุปฏฐานา วา มีการน้อมใจเชื่อ (ตัดสินใจ) เป็นผล หรือ สทตมมสวานาทีโสตาปตติยงคปฏฐานา มีโสตาปตติยงคะ มีสัทธัมมสวานะ เป็นต้น เป็นผล

๕.๑.๒ ศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา

ในส่วนของการเจริญสมณภาวนา เมื่อผู้มีศรัทธามุ่งเจริญกรรมฐาน ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะปรากฏโดดเด่นทางความประพฤติที่เป็นพื้นเพของจิต เป็นสถานที่จิตชอบท่องเที่ยว หรือเป็นอารมณ์ที่ชอบท่องเที่ยวของจิต เรียกว่า จริต ๖ ในส่วนของสัทธาจริต ซึ่งเป็นการคัดอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับการเจริญสมณภาวนา โดยกัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่คนสัทธาจริต ได้แก่ อนุสสติ ๖ คือ ๑) พุทธอนุสสติ ระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพิจารณาองค์คุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอารมณ์ ๒) อัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรมและพิจารณาองค์คุณของพระธรรมเป็นอารมณ์ ๓) สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์และพิจารณาองค์คุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์ ๔) สีลานุสสติ ระลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติไม่ต่างพร้อย หรือความเป็นปกติแห่งจิตของตนที่มั่นคง ตั้งมั่น เป็นปกติ ๕) จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาค พิจารณาคุณธรรมคือ ความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตนเป็นอารมณ์ หรือพิจารณาการสละอารมณ์ การปล่อยวางอารมณ์ได้ ๖) เทวदानุสสติ ระลึกถึงเทวดา คือพิจารณาถึงองค์ธรรมของตน ในส่วนของทิริ โอตตูปปะ อันเป็นองค์ธรรมของเทวดา

ทั้งหลาย ซึ่งเมื่อเจริญอนุสติ ๖ ที่เหมาะแก่บุคคลผู้เป็นสัทธาจิตทำการเจริญสมถภาวนา จนเป็นเหตุ ทำให้จิตเกิดความตั้งมั่น สงบ เป็นสมาธิในระดับอุปปจารสมาธิ ซึ่งถือว่าขีดขั้นสูงสุดของผู้สัทธาจิต

๕.๑.๓ ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

เมื่อนำองค์ธรรมแห่งศรัทธามาเป็นเครื่องมือแห่งการเจริญวิปัสสนา โดยยกสมถภาวนามาเป็นบาทฐาน สามารถนำสมถภาวนามาปฏิบัติก่อนจนเกิดผลคืออารมณ์ฌานแล้วยกขึ้นสู่วิปัสสนา หรือปฏิบัติวิปัสสนาก่อนหรือปฏิบัติพร้อมๆ เสริมกันไป หรือจะเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ดังมีปรากฏในคัมภีร์ ๔ วิธี คือ วิธีที่ ๑ สมถบุพพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถานำหน้า วิธีที่ ๒ วิปัสสนาบุพพังคมสมถภาวนา การเจริญสมถะ โดยมีวิปัสสนานำหน้า วิธีที่ ๓ สมถวิปัสสนา ยุคนัทรภาวนา เป็นการเจริญวิปัสสนากับสมถะควบคู่กันไป วิธีที่ ๔ ธรรมุทธีจจวิคคหิตมานัส เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน หลังจากจิตพ้นจากภาวะแห่งธรรมุทธีจจะ

ในส่วนศรัทธาจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จนเกิดปัญญาารู้แจ้งในรูปนามตามความเป็นจริง ที่เรียกว่า วิปัสสนานั่น ลักษณะของศรัทธาจะมีลักษณะของความวางใจ ปล่อยใจต่อสภาวะธรรมที่ปรากฏเฉพาะหน้าจนทำให้เกิดความมุ่งมั่น แน่วแน่ต่อสภาวะธรรมนั้นๆ (ปกขนทรสา = แล่นไปข้างหน้า) จนจิตสามารถเดินวิปัสสนาญาณรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมนั้นๆ ซึ่งศรัทธาจะมีปรากฏในส่วนของวิปัสสนาภูมิ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนามีปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๒๒ เป็นสัทธาเจตสิก ๑ ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งเป็นสาธารณะเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตที่ดีทั้งหมด ต้องเกิดทุกครั้งทั้ง ๑๙ ดวงที่จิตฝ่ายดีเกิด องค์ธรรมได้แก่สัทธาเจตสิกที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

และในส่วนที่เป็นโพธิปักยธรรม อันเป็นเครื่องมือหรือคุณเครื่องแห่งการตรัสรู้ ศรัทธายังมีปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ และสัทธาพละ ในพละ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งใน ๓๗ ประการ จะขาดองค์ธรรมใดองค์ธรรมหนึ่งไม่ได้ ศรัทธาจึงถือเป็นองค์ธรรมหนึ่งที่สำคัญอันนำไปสู่การพัฒนาเพื่อความพ้นทุกข์ ดังปรากฏมีพุทธบริษัทในครั้งพุทธกาลที่มีปัญหาที่เกิดจากศรัทธา มีฐานจิตที่ประกอบด้วยศรัทธาเป็นเบื้องต้น และเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ จนบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคลประเภท สัทธา - นุสารี ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา และได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะเป็นผู้เลิศในด้านที่มีองค์ธรรมคือศรัทธาเป็นเบื้องต้น ทั้งในส่วนของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในครั้งพุทธกาล ดังปรากฏในคัมภีร์มีพระวักกิลี เลิศกว่าพวกภิกษุผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา พระรัฐฐบาล เลิศกว่าพวกภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา พระสิงคาลมาตาเถรี เลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา หมอชิวโกมารภัจจ เลิศกว่าพวกอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล นางกาตยานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น

ดังนั้น องค์ธรรมคือศรัทธาจึงเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอริยบุคคลคือโสดาบัน เป็นศรัทธาที่เชื่อตรงต่อความเป็นจริง กฎแห่งเหตุ มีความมั่นคงแน่วแน่ เป็นศรัทธาที่ดำเนินอยู่ในกรอบของปัญญา ในขณะที่เดียวกันก็ส่งเสริมปัญญาไปพร้อม ๆ กัน อันเกิดจากการเจริญพระกัมมัฏฐานทั้งในส่วนของสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง ศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา ผู้ศึกษามุ่งประเด็นศึกษาเฉพาะ “ศรัทธา” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ “ศรัทธา” ในการเจริญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ซึ่งถือว่าเป็นการนำองค์ธรรมคือศรัทธามาใช้เพื่อเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาคือการนำมาใช้เป็นบาทฐานแห่งการเข้าถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพาน อันเป็นแก่นสูงสุด ซึ่งศรัทธาจึงถือว่าเป็นองค์ธรรมอย่างหนึ่งในการเจริญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษานำไปใช้

๑) ควรทำความเข้าใจเรื่อง “ศรัทธา” ที่ปรากฏในทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กับ ศรัทธาที่เกี่ยวกับความเชื่อทั่วไปมีจุดมุ่งหมาย และขอบเขตที่ต่างกันโดยในทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นสัทธาญาณสัมปยุต คือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาเท่านั้น

๒) ในขณะที่กำลังเจริญสมณภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาก็ดี ผู้ปฏิบัติมักคิดว่าการเกิดศรัทธาเสื่อมใสในตัวครู อาจารย์ หรือพระวิปัสสนาจารย์ นั้นคือลักษณะของศรัทธาในการเจริญกรรมฐาน แต่แท้จริงแล้ว การเกิดศรัทธาในขณะที่ปฏิบัติธรรมคือ การวางจิต วางใจ วางความเชื่อมั่นที่จิตแน่วแน่ มุ่งตรงต่อสภาวะธรรมทั้งรูปธรรม นามธรรมที่ปรากฏแก่จิตในขณะนั้นๆ นั่นจึงได้ชื่อว่าเป็นศรัทธาในการเจริญสมณภาวนา และวิปัสสนาภาวนา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษา “ศรัทธา” ในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา ยังมีองค์ธรรมอีกหลายประการ ที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่อง ฉะนั้นผู้วิจัยเห็นว่า หลายแนวคิด หลายประเด็นที่น่าสนใจควรนำไปศึกษาวิจัยในหัวข้อต่อไป

- ๑) ควรศึกษาสมาธิ (หรือองค์ธรรมอื่น) ในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา
- ๒) ควรศึกษาเปรียบเทียบศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทกับมหายาน
- ๓) ควรศึกษาศรัทธาเพื่อเป้าหมายสูงสุดของศาสนาที่เป็นเทวนิยมและอเทวนิยม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . อนุฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอนุฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . ปกรณวิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . วิสุทธิมคคสุต นาม ปกรณวิเสศสุต (ตติโย ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระพุทโธสมณะ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source)

(๑) หนังสือ :

- กรมศิลปากร. มลทินปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.
- ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๕๑.
- _____ . คู่มือการศึกษา อภิธรรม ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . คู่มือการศึกษา อภิธรรม ปริเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . คู่มือการศึกษา อภิธรรม ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค.
- จรูญ วรรณสินานนท์. การเพ่งกลิน วิธีฝึกกัมมัฏฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕.

- ฉันทนา อุตสาหลักษณ์. **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- ฐิตวณฺโณ ภิกขุ. **วิปัสสนาภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิภควาวิทยาลัย,
๒๕๔๖.
- दनัย ไชโยธธา. **ศัพทานุกรมพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทไทยร่มเกล้า จำกัด,
๒๕๔๕.
- น.พ.เกิด ธนชาติ. **คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: สนพ.ธนสัมพันธ์, ๒๕๓๐.
- แนบ มหานีรานนท์. **การปฏิบัติวิปัสสนา วิสุทธิ ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก.
ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗.
- พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมมอญ / กลยาณธมฺโม). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **กลยุทธ์รักษาจิต**. สมุทรปราการ: โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๕๑.
- _____ . **ที่พึ่งอันเกษม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทชุมชนทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕.
- _____ . **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- _____ . **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- พระญาณธชช. **ปรมัตถที่ปณี**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน
การพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**.
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์
ชุดคำวิต์**.
_____ . **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
เลียงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. พิมพ์ครั้งที่
๔. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘.
- _____ . **พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร) ป.ธ.๙. วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑
เล่ม ๒ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก
จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร: บจก. อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- _____ . **วิปัสสนาญาณโสภณ**. (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐).
- พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต). **พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. (กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).
- _____ . **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๖๐. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.
- พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปนโน). ป.ธ.๙. **อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล**. กาญจนบุรี : ม.ป.ท, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒)

พระราชวรมณี. **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย .๒๕๓๕.

พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวิโส). **บรรณานุกรม สัททวิเสสวิคคหะ**. กรุงเทพมหานคร: ประดิพัทธ์,
๒๕๓๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ . **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ . กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ). **อานุภาพแห่งกำลัง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์.
นครปฐม: บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก. รศ.. **พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับ
นักศึกษ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระอุปติสเถระ. **วิมุตติมรรค**. พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะแปลจากฉบับ
ภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พุทธทาสภิกขุ. **ตัวกู-ของกู ฉบับสมบูรณ์**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

มหาอำมาตย์จตุรงค์พล. **อภิธานบุปที่ปิกากฎีกา**. บัณฑิตโดย พระศรีสุทธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม)
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เทคนิค (๑๙), ๒๕๒๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ, ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษา พระอภิธัมมถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคห
วิภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๘.

วศิน อินทสระ. **ชาวพุทธกับวิกฤตศรัทธา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.

วัดหลวงพอสถธรรมกายาราม. **คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**. นครปฐม:
บริษัท เพชรเกษม พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร).

ประมวลสารคดีธรรม. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการอำนวยการงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๕ รอบ, ๒๕๓๐.

_____ . **วิธีสร้างบุญบารมี**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร. อริยวังสปฏิปทา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. _____). **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

สุมน อมรวิวัฒน์. การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. **โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ม.ป.ป.. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

(๒) วิทยานิพนธ์

นางรุ่งนภา กิจรัตน์. “สัทธาภัยการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

นางวรวิชากรีย์ พุ่มสฤกษ์. การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโภ (ศิริมหา). **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระประสิทธิ์ มหาบุญโณ (ชูคดี). ศึกษาศรัทธาต่อการเจริญวิปัสสนากาวนาตามแนวปฏิบัติของ พระครูเกษมธรรมทัต (สุศักดิ์ เขมรสี): กรณีศึกษาอุบาสกอุบาสิกา วัดมเหยงคณ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระปัญญา ธนบุญโณ (บัวทอง). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาศักดิ์ศรี บุญธโร (เชื้อชำนาญ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างฉันทกัมมัฏฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

เมธี เมธีสถิตินนท์ . “ศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงพระรัตนตรัยในปฐมสมณานิสกสูตร”. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๓) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารีย์. เอกสารประกอบการสอน รายวิชา **สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthannabhavana)**.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา. **สัทธาเจตสิก - โสภณสาธารณเจตสิก.**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/webboard/topic10826.html>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

พุทธทาสภิกขุ. **ศรัทธาความเชื่ออย่างพุทธมามกะ**. พุทธทาส.คอม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.buddhadasa.com/freethinkbook/faith.html> [๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. การเจริญสมณภาวนาควรจบลงด้วยการเห็นธรรมในธรรม. มุลนิธิศึกษา
และเผยแพร่พระพุทธศาสนา, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.dhammadhome.com/audio/topic/5160>.

[๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

_____. สัทธาเจตสิกเกิดกับความเห็นถูก. มุลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา,
[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/audio/topic/4617>.

[๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

_____. สัทธาเป็นโสภณสาธารณเจตสิก. มุลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา,
[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhome.com/audio/topic/4615>.

[๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

ห้องสมุดธรรมะ, โพรปักชียสังคหะกองที่ ๔ อินทรีย์ ๕, หน้า ๖๒, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<http://www.reocities.com/SouthBeach/terrace/4587/7page61-70.htm>.

[๓๐ มกราคม ๒๕๕๙]

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล : พระมหานិวัตร กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์)
- เกิด : วันศุกร์ที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗
ตรงกับวันแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชาล
- สถานที่เกิด : ๒๘ หมู่ที่ ๓ บ้านโนนมะค่า ตำบลกุงเก่า อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์
- บรรพชา : ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ – ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙
วัดโคกกัมม์ ตำบลกุงเก่า อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์
พระครูจันทนสุตาคม เป็นพระอุปัชฌาย์
- อุปสมบท : ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙
วัดอัมพรสวรรค์ วรวิหาร แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
พระครูประสิทธิ์วิธาน เป็นพระอุปัชฌาย์
- สังกัด : วัดอัมพรสวรรค์ วรวิหาร แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๓๒ นักระรมเอก วัดบ้านหนองกุง ตำบลหนองกุง อำเภอน้ำพอง
จังหวัดขอนแก่น
: พ.ศ. ๒๕๓๘ เปรียญธรรม ๖ ประโยค สำนักเรียนวัดปากน้ำ แขวงปากคลอง
เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
: พ.ศ. ๒๕๔๓ ปริญญาตรี ครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์ : พ.ศ. ๒๕๓๖ ผ่านการฝึกอบรมครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี
: พ.ศ. ๒๕๔๘ ผ่านการฝึกอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่น ๑๑
: พ.ศ. ๒๕๕๕ ผ่านการฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๗ เดือน
ณ ศูนย์กลางการศึกษาวิปัสสนาธุระ พุทธวิหาร ตำบลดงละคร
อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
: พ.ศ. ๒๕๕๖ ผ่านการฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๗ เดือน
- ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ๔ เดือน
- วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี ๑ เดือน
- ศูนย์ปฏิบัติธรรม มหาศีลสานเย็กต้า สหภาพเมียนมาร์ ๒ เดือน
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๔ หลักสูตรปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เขตบาหลีพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม สาขาวิปัสสนาภาวนา
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๕๙
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๗๔/๑ วัดอัมพรสวรรค์ วรวิหาร แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ
กรุงเทพมหานคร
- โทรศัพท์ : มือถือ ๐๘-๓๓๕๗-๗๕๕๔
- Email : nepal2500@gmail.com